

Krejčí, Pavel

Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů s toponymickými komponenty

In: Krejčí, Pavel. *Toponyma v české, chorvatské a bulharské frazeologii*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2022, pp. 103-209

ISBN 978-80-280-0133-9; ISBN 978-80-280-0134-6 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77590>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20230210

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 ANALÝZA ČESKÝCH, CHORVATSKÝCH A BULHARSKÝCH FRAZÉMŮ S TOPONYMICKÝMI KOMPONENTY

4.1 Formální aspekt

Frazémy s toponymickým komponentem (dále též topokomponentem), které jsme shromáždili především ze stávajících frazeologických slovníků češtiny, chorvatštiny a bulharštiny, mají z formálního hlediska podobu přirovnání, syntagmatu (kolokace) i (poly)propozice. Z podstaty věci nelze očekávat existenci subfrazémů s toponymem (jejich komponenty jsou výhradně synsémantické povahy) a ani tzv. jednoslovných frazémů v podobě, jak je chápe F. Miko (Miko a kol. 1989: 25–26, srov. též FrazTerm 1995: 68).

4.1.1 Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou přirovnání

Přirovnání – ať už idiomatizované (ustálené), nebo neidiomatizované – má tradičně sémantickou strukturu, kterou můžeme vyjádřit vzorcem Cd – R – Tc – c – Ct, kde Cd (komparandum) je referenční výraz obvykle v subjektové pozici, daný konkrétním kontextem, R (relátor) je výraz relační povahy (obvykle sloveso), který dodává idiomu charakter predikátu, Tc (tertium comparationis) označuje vlastnost, kterou Cd a Ct mají společnou (Tc často splývá s R), c (komparátor) je formální znak signalizující obecně vztah podobnosti (v češtině obvykle *jako/jak*, *jako by/když*, v chorvatštině *kao/k'o*, *poput*, v bulharštině *ката*, *колкота*, *сякаш*) a Ct (komparátum) je zobecněný a obvykle známý model, prototyp, standard, k němuž je kontextem daný referent Cd co do své podobnosti vztažen (Čejka 1992: 34–35, srov. i Filipec – Čermák 1985: 217–218). Výraz vyskytující se na pozici komparanda

bývá zpravidla závislý na kontextu, nebývá proto stálým komponentem struktury idiomatizovaného přirovnání, je ovšem součástí jeho rozvité struktury. Typické rozvité přirovnání je např. věta *Sousedka^{Cd} je^R zvědavá^{Tc} jako^C opice^{Ct}*, jež obsahuje idiomatizované přirovnání *být^R zvědavý^{Tc} jako^C opice^{Ct}*. Velice často se ovšem vyskytují taková přirovnání, kde predikát plní současně funkci relátoru i tertia comparationis: *Fotbalisté^{Cd} dopadli^{R/Tc} jako^C |sedláci u Chlumce|^{Ct}*. Specifický přístup k idiomatizovanému přirovnání volí někteří bulharští frazeologové, kteří za ně považují pouze část komparátor+komparátum a takto je začleňují i do svých slovníků (viz např. dvoudílný FRBE nebo Větovův MFRBE). Evidentně to souvisí s tzv. užším chápáním frazeologie, kdy syntagmata obsahující výraz, jenž neprošel sémantickou transformací, se za „pravé“ frazémy nepovažují (více o tom viz část 2., kapitola 2.3 a především podkapitola 2.3.5 Bulharská frazeologická škola). Aby tedy bylo možno v bulharštině podle některých frazeologů chápat přirovnání jako součást frazeologie, je nutné je nejprve zbavit tertia comparationis čili tzv. exoelementu (viz Kaldieva-Zacharieva 2013: 41).

Z tematického hlediska lze o komparandové a komparátové části přirovnání obecně říci, že komparandem, tedy proměnlivým komponentem struktury bývá z 80% *člověk* a komparátem – zdrojem podobnosti – nejvíce *konkrétní předměty* (asi z 50%) a *živočichové* (asi z 20%) (Filipec – Čermák 1985: tamtéž). Přirovnání s toponymickým komponentem v našem výběru vykazují ovšem jiné poměry: komparandem tu je *člověk* přibližně jen v polovině případů, jinak převažuje *místo, situace, výrok*. Tento výsledek je pochopitelný, uvědomíme-li si, že do toponym obvykle nelze promítat vlastnosti lidí, ale fungují právě jako obraz typický pro nějakou situaci nebo nějaké specifické místo. Pokud je komparandum *člověk*, bývá toponymum mnohdy součástí složitější komparátové struktury (např. *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce*).

Pozice komparáta bývá obsazena:

- a) samostatným toponymem (typ *jako Brno, kao Grčka, како Ерусалим*),
- b) toponymem s předložkou, vázaným na nějakou okolnost (typ *jako v Kocourkově*),
- c) toponymem upřesňujícím nějakou vlastnost v rámci komparátového syntagmatu – řídicím substantivem je tu téměř výhradně člověk nebo živočich (typ *jako královna ze Saby, kao Janko na Kosovu, како свишу за Оршова*) a
- d) toponymem v rámci komparátové klauze (typ *jako nosit sovy do Athén, kao da je došao iz Zanzibara*).

Jelikož v rámci kategorie b) jsme zjistili pouze české příklady, můžeme usuzovat, že nejčastější podobou výskytu toponym na pozici komparáta – vezmeme-li v úvahu všechny tři sledované jazyky – jsou varianty a) (přímé přirovnání k toponymu) a c) (nepřímé přirovnání k toponymu – přirovnává se k někomu nebo něčemu, co je s příslušným toponymickým objektem nějak spjata).

Syntaktická povaha komparáta s topokomponentem:

Komparátum může mít mnoho podob – od prostého, tvořeného výhradně toponymickým komponentem, až po komparátum tvořené nějakou formou syntaktické struktury.

1. Prosté komparátum (komparátum = topokomponent)

Komparátem je tu samotný toponymický komponent ve tvaru nominativu. V jediném případě (*Turska Carevina*) je tento komponent syntagmatické povahy, přičemž výskyt politických (úředních) názvů státních útvarů ve frazeologických jednotkách je poměrně neobvyklý (viz též dále podkapitola 4.5.1 Druhy toponym podle původu). Ačkoliv je tento typ přirovnání z hlediska podoby komparáta svým způsobem modelový, počet jednotek tohoto typu s topokomponentem je ve srovnání s následujícími poměrně malý. Jeho schematické vyjádření může vypadat takto: c – Ct[**TOP**] a odpovídají mu jednotky jako *být svobodný jak Amerika; je to jasný/jasně jako Brno; táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice; (být) vyprahlý jako Sahara; chorv. velik kao Velebit; dužan kao Grčka; zadužiti se kao Turska Carevina* nebo bulh. *чап като Ерусалим*.

2. Složené komparátum (komparátum = struktura obsahující topokomponent)

Komparátum je tvořeno nějakou formou syntaktické struktury. Nejjednodušší podoba takovéto struktury je předložková konstrukce, která má význam především lokační (*v Cařihradu, v Kocourkově, v Rusku, na Sibiři, na Sahaře* apod.), ale i temporální (*za Rakouska*). Můžeme ji schematicky vyjádřit jako c – Ct[prep + **TOP**]. Z příkladů uveďme: *je tam smradu jako v Cařihradu; je to (tu) jako v Kocourkově; to je (pomalu) jako za Rakouska; je tam zima jako v Rusku; je tam (horko) jako na Sahaře* nebo *je to tu jako na Václaváku*.

Velice často se ve všech zkoumaných jazycích vyskytuje složené komparátum typu *královna ze Sáby, sedláci u Chlumce, vrabci z Čech, Janko na Kosovu, beg u Hercegovini, medved na Plitvicata, свини за Оршова, Бамо в Троян, Марко на Косово поле*. Z příkladů je zřejmé, že topokomponent je tu výhradně závislým členem takového nominálního syntagmatu, navíc součástí předložkové konstrukce znamenající nejrůznější prostorová určení. Strukturu takového komparáta tedy můžeme vyjádřit vzorcem c – Ct[Subst + prep + **TOP**]. Řídící substantivum představuje člověka, zvíře nebo v jednom případě meteorologický jev, které jsou nějak spjaty s lokalitou či územím označeným toponymem. Lze tedy hovořit nejčastěji o antropocentrickém nebo zoocentrickém komparátu. Lidský jedinec bývá zpravidla vyjádřen propriem (Janko, Marko, Bamo), pak můžeme vzorec upřesnit do podoby c – Ct[**ANTROP** + prep + **TOP**]. Jedná se tu o osobu nějak historicky nebo narativně spojenou s daným geografickým prostorem (více o tom viz dále kapitola 4.5 Aspekt původu). Podobnou individualizaci představuje i spojení *královna ze Sáby*, byť zde už je propriální prvek nahrazen apelativem s významem určité pozice ve společenské hierarchii; individualizaci tu můžeme spatřovat v celém použitém slovním spojení, jež pojmenovává konkrétní bytost – starozákonní panovníci.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

V komparátu *sedláci u Chlumce* již lidská individualita vyjádřena není, anonymní plurál odkazuje na určitou sociální skupinu spjatou s jistou konkrétní historickou událostí (více o tom viz opět kapitola 4.5). Zástupci živočišné říše jsou v našem výběru *vrabci*, *medvěd* a *svinu*, logickou vazbu na toponymický denotát mají chorvatský *medvěd* (ekologie) a bulharská *prasata* (obchodování). Spojení *vrabci z Čech* má podle našeho názoru vyvolat komický efekt. Příklady: *jít/chodit jako královna (ze Sáby)*; *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce*; *vypravovat se jako vrabci z Čech*; chorv. *zaštićen kao medvjed (na Plitvicama)*; *živjeti kao beg u Hercegovini*; *provesti se/proći kao Janko na Kosovu*; bulh. *kato свини за Оршова*; *kato Марко на Косово поле*; *оправям работата колкото Бамо в Троян*.

Posledním typem složeného komparátu je takový, jenž ve své struktuře obsahuje dějové sloveso.⁹⁴ Proto je nasnadě, že se v takových frazémehch přirovnává k nějaké časově neomezené potenciální činnosti (*nosit sovy do Athén*) nebo k jednorázové akci (*plivnout do Stromovky*; *utéct z Bohnic*; *doći iz Zanzibara*). I v těchto případech je topokomponent závislým členem syntagmatu a součástí předložkové konstrukce, avšak oproti předchozímu typu je tu řídicím členem sloveso. Imaginační potenciál takovýchto strukturně složitějších přirovnání bývá zesílený použitím složeného komparátoru *jako by* nebo *jako když*. Schematicky bychom tento typ mohli znázornit vzorcem c – Ct[Verb (+ Subst) + prep + TOP]. Vlastně bychom mohli říci, že nominální struktura z předchozích dvou podtypů se tu stává součástí verbální fráze. Příklady této struktury jsou: *je/vypadá jako by/když utekl z Bohnic*; *je to jako když plivne do Stromovky*; *to je jako nosit sovy do Athén*; *kao da je došao iz Zanzibara*; *kao da je (došao) iz Tunguzije*.

4.1.2 Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou kolokace nominální

Poměrně značné množství zachycených frazeologických jednotek má podobu kolokace neslovesné povahy. Z hlediska syntaktické struktury bychom je mohli rozdělit do šesti skupin:

1. Syntaktická struktura minimálního frazému (prep + TOP)
2. Syntaktická struktura frazém = víceslovné toponymum (TOP[Adj + Subst])
3. Syntaktická struktura s toponymickým binomiálem (TOP + conj + TOP, resp. prep + TOP + prep + TOP)
4. Syntaktická struktura Adj + TOP
5. Syntaktická struktura Subst + TOP
6. Syntaktická struktura Subst + prep + TOP

94 Až na příklad *kao da je iz Tunguzije*, ale i tady bychom mohli předpokládat lexikální variantu *kao da je (došao) iz Tunguzije*.

4.1.2.1 Syntaktická struktura minimálního frazému

Tzv. minimální frazémy se vyznačují přítomností jediného autosémantického komponentu, s nímž je spojeno nějaké sysémantikum. V našem výběru této struktury odpovídají bulharské frazémy *в Дيارбѳекур* a *на Франкфурт на Майн*. Frazeologický význam obou těchto jednotek „velmi daleko“ je synonymní (více viz kapitola 4.2 Sémantický aspekt). Samotné toponymum ve druhém případě je složené, schematicky je možné jeho strukturu vyjádřit jako TOP[Subst + prep + Subst]. V češtině bychom rovněž našli analogický frazém – *v Prčicích*, ovšem i zde se v přístupu projevuje rozdílné chápání frazeologické jednotky – zatímco v pojetí české frazeologie může frazém obsahovat i komponenty, které neprošly sémantickou transformací, v bulharské tomu tak není. SČFI uvádí předložkovou vazbu *v Prčicích* jako součást slovesného frazému *bejt v Prčicích* – významu bulharských analogických frazémů odpovídá jeho první slovníkový význam „být nepříjemně, nepohodlně (a neurčitě, nejasně) daleko“ (SČFI-VS: 613). Nepřítomnost minimálních frazémů typu prep + TOP v českých a chorvatských frazeologických slovnících tak do značné míry souvisí s rozdílným pojetím frazému v těchto jazycích ve srovnání se školou bulharskou.

4.1.2.2 Syntaktická struktura frazém = víceslovné toponymum

Tato skupina obsahuje rovněž pouze dvě jednotky – český frazém-kvazioikonymum *Zlámaná Lhota* a bulharský frazém-oronymum *Тарнеўска скала*. Specifikem je tu skutečnost, že jako frazémy fungují samotná toponyma, což je možné díky jejich složené struktuře. Nejedná se tu tedy o případ přítomnosti toponymického komponentu ve frazému, ale o ztotožnění toponyma s frazémem.

4.1.2.3 Syntaktická struktura s toponymickým binomiálem

Tato struktura umožňuje postavit vedle sebe do frazému dvě rovnocenná toponyma. V našem výběru se vyskytuje ve dvou variantách. První podtyp, struktura TOP + conj + TOP, je reprezentován jedním velice dobře známým frazémem, který je ovšem internacionální povahy a nepřekvapí tedy, že je obsažen ve všech námi analyzovaných slovnících. Jedná se o biblický frazém *Sodoma (a) Gomora*, chorv. *Sodoma i Gomora*, bulh. *Содом и Гомор*. Pouze česká verze připouští elipsu spojky a vytvoření alternativní struktury TOP + TOP. Tento strukturní podtyp nemá žádného dalšího reprezentanta (resp. ve slovnících se žádný další nevyskytoval), jeho podoba je do značné míry určena samotným biblickým příběhem, tedy extralingvistickým faktorem. Binomiální struktura Subst (+ conj) + Subst přítom

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

ve frazeologii nijak výjimečná není – vzpomeňme tu např. české *rub a líc, kost a kůže, nebe a dudy*, bulharské *именци и капели, гръм и мълнии* apod. Druhý podtyp představuje strukturu prep + TOP + prep + TOP a je reprezentován např. českým frazémem *od Šumavy k Tatrám*, chorvatským *od Triglavu do Đevdelije* nebo bulharským *от Япония до Патагония*. Podobně jako u typu prep + TOP zde můžeme hovořit o významové synonymii obou jednotek, jako by struktura v obou případech předjímala frazeologický význam. Anebo lze také oba případy interpretovat tak, že jistý význam (zde vymezení nějakého prostoru) vyžaduje určitou konkrétní strukturu.

4.1.2.4 Syntaktická struktura Adj + TOP

Jedná se o typickou nominální strukturu, která je ve frazeologii velmi hojná. Řídícím substantivem je v našich frazémech toponymum. Toponymy jsou choronyma (*Bosna, Bačka, България, Аркадия, Индия*), v menší míře oikonyma (*Babylon, Praha, Pariz*) a hydronyma (*Vltava*). Chorvatská kolokace *mirna Bosna/Bačka/Krajina* může ve své struktuře obsahovat ještě částice *pa* nebo *i*, primární strukturu lze pak modifikovat do podoby part + Adj + TOP. Zvláštním případem je český frazém *křtěný Vltavou* (se slovoslednou variantou *Vltavou křtěný*), který sice rovněž odpovídá výše uvedené struktuře, ale syntakticky se nejedná o nominální frázi, nýbrž verbální s elipsou sponového slovesa. Vzorec adjektivně-substantivní struktury bychom tedy upřesnili do podoby Adj + TOP¹, přičemž toponymický výraz je tu na rozdíl od předchozích kolokací členem syntakticky závislým. Jako jediný v této skupině má uvedený frazém antropocentrický charakter. Z příkladů si uveďme: *hotový/účinný/úplný Babylon; stovčzatá Praha; stříbropěnná Vltava*; chorv. *mali Pariz*; (*pa/i*) *mirna Bosna*; bulh. *блажена Аркадия; свободна България; тъмна Индия*.

4.1.2.5 Syntaktická struktura Subst + TOP

Tato struktura má mezi zaznamenanými frazémy jen dva reprezentanty – český frazém *syn Izraele* a chorvatský *zemlja dembelija/Dembelija*. Toponymický komponent je v prvním příkladu členem syntakticky závislým a celý frazém má antropocentrický charakter. Ve druhém příkladu je topokomponent součástí binárního spojení tvořeného stejnorodými členy (srov. Čechová a kol. 2011: 295). Frazém je topocentrický.

4.1.2.6 Syntaktická struktura Subst + prep + TOP

Poslední zastoupenou strukturou je ta, v níž je toponymický komponent součástí předložkového spojení a tato konstrukce pak tvoří atribut substantiva (apelativa nebo propria), které představuje nějakou osobu. Z toho logicky plyne, že všechny frazémy této skupiny mají antropocentrický charakter. Zastoupeny jsou frazémy ze všech zkoumaných jazyků. Apelativní komponenty vyjadřují především příbuzenskou roli (ujak/вуйчо „strýc“, снаха „snacha“, балдџа „švagrová“), subjektivní hodnocení (gracije, ljepotica „krasavice“, dasa „frajírek“), v jednom případě sociální pozici (princezna). Antroponymické komponenty jsou ve dvou frazémeh: v chorvatském *Mujo iz Doboja* se slovoslednou variantou *od Doboja Mujo* a bulharském *снаха ми Гропа от Бутронуци*, který jako jediný obsahuje antroponymický komponent rozvíjený do podoby binárního syntagmatu se stejnorodými členy (a doplněný v bulharštině obligatorním zájmenem ve formě přivlastňovacího dativu *ми*). Strukturu bychom tu pak mohli upřesnit do podoby ANTROP + prep + TOP, resp. {Subst + Pron + ANTROP} + prep + TOP. Základní syntaktická struktura může mít i své varianty. Tak například chorvatský frazém *tri gracije od Kroacije* tuto strukturu rozšiřuje o základní číslovku, čili vytváří modifikaci Num + Subst + prep + TOP. Další chorvatský frazém, *moja mala iz Bosanske Krupe*, má hned tři specifika: 1) modifikuje základní strukturu rozšířením o přivlastňovací zájmeno, 2) antropocentrický prvek je tu vyjádřen substantivem adjektivního typu *mala* a 3) samotný topokomponent je neobvykle víceslovný, čili vzniká struktura Pron + Subst^{Adj} + prep + TOP[Adj + Subst]. Toponymický komponent je ve všech zjištěných příkladech doprovázen místní předložkou (z; chorv. *iz, od, sa*; bulh. *om*). Z příkladů si uveďme: *princezna z Nemanic*; chorv. *ujak iz Amerike, ljepotica iz Markuševca*; bulh. *Којчо от Бепенде, балдџа ми от Кестрвич*.

4.1.3 Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou kolokace verbální

Řada excerpovaných frazeologických jednotek má podobu kolokace slovesné povahy. Z hlediska zapojení topokomponentu do syntaktické struktury frazému, tj. v závislosti na jeho větněčlenské funkci, je lze rozdělit do čtyř skupin:

1. Syntaktická struktura TOP = OBJ
2. Syntaktická struktura TOP ∈ ADV
  - a) Syntaktická struktura TOP = ADV_{mod}
  - b) Syntaktická struktura TOP ∈ ADV_{loc^{dir1}} (kam)
  - c) Syntaktická struktura TOP ∈ ADV_{loc^{stat}} (kde)
  - d) Syntaktická struktura TOP ∈ ADV_{loc^{dir2}} (odkud)
3. Syntaktická struktura TOP ∈ ATR
4. Syntaktická struktura TOP ∈ KL^{OBJ}

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

4.1.3.1 Syntaktická struktura TOP = OBJ

Jednoduché verbonominální syntagma se substantivem na pozici přímého předmětu Verb + Subst (v našem případě je tímto substantivem toponymum, vzorec tak můžeme upravit na Verb + TOP) lze považovat za určitého reprezentanta slovesných frazémů, podobně jako například vnímáme spojení závislého adjektiva s řídicím substantivem za typický neslovesný frazém. Neznamená to ovšem, že je slovesných frazémů s takovou strukturou nejvíce. Pokud jde o frazémy s toponymickým komponentem, excerpované slovníky nabízejí jen malé množství jednotek této strukturní kategorie. Patří sem mj. dva standardní internacionální frazémy, jež mají své ekvivalenty ve všech porovnávaných jazycích: *překročit Rubikon* (chorv. *prijeći Rubikon*, bulh. *преминавам Рубикон*) a *objevit Ameriku* (chorv. *otkriti/pronaći Ameriku*, bulh. *откривам Америка*). Samotné toponymum může být dále rozšířeno o atribut (ať už shodný nebo neshodný – *oporbeni Rubikon*, *komunistički Rubikon*, *politički Rubikon*, *osobni Rubikon*, *Rubikon promjena* – viz HNK; *члѐзгав Рубикон*, *Рубикон на полумеркуме* – viz BNK), vzniká tak rozšířená (lexikálně aktualizovaná) podoba frazému. Pokud je takovýto atribut obligatorní součástí struktury frazému, můžeme podobu objektu modifikovat na Verb + Adj + TOP. Tuto modifikovanou strukturu mají chorvatské frazémy *ispravljati krivu Drinu* (s předmětem přímým) a *izvoditi krive Drine* (s předmětem v genitivu).

4.1.3.2 Syntaktická struktura TOP ∈ ADV

Výrazně více frazémů se slovesem ve své struktuře má toponymický komponent na pozici příslovečného určení, resp. jako jeho součást. S ohledem na charakter komponentu je to logicky především příslovečné určení místa.

a) Syntaktická struktura TOP = ADVmod

U frazému *být křtěný/bejt křtěnej Vltavou* představuje hydronymum *Vltava* příslovečné určení způsobu či prostředku a vzhledem k významu frazému je vlastně metonymickým vyjádřením jiného toponyma – místního jména *Praha*. Strukturu frazému znázorňuje vzorec Verb + Adj + TOP.

b) Syntaktická struktura TOP ∈ ADVloc^{dir1}

Toponymický komponent na pozici příslovečného určení místa představuje zpravidla nějaké konkrétní místo (doporučeného) cíle směřování (*kam*), místo zahájení pohybu k tomuto cíli je přítom ve frazému neidentifikovatelné. Topokomponent představuje reálnou nebo i fiktivní lokalitu, region nebo jinou geografickou entitu (městské části, sídla různých velikostí, země, pohoří, řeky),⁹⁵ kde by se měl někdo

95 Kateřinky, Bohnice, Olšany, Bare, Stenjevac, Vrapče, Mirogoj; Canossa, Prčice, Paďousy, Hajany,

(mnohdy na základě představy mluvčího) nacházet, nebo kam se mluvčí hodlá vydat na základě vlastní vůle, kam jde, popř. kam se už dostal.⁹⁶ Tomu odpovídají i slovesné komponenty – vesměs slovesa pohybu nebo slovesně-jmenné konstrukce – s patřičnými předložkami: *patřit do, odvézt na, poslat do, jít do, přijít do, dostat se do*, chorv. *biti (zreo/spreman) za, ići u/na, otići u/na, popeti se na*, bulh. *сѣм за, заминавам за, пращам в*. Strukturu takových frazémů vyjadřuje vzorec Verb + prep + TOP s variantou (Verb^{ESSE+}) Adj^{DEVERB} + prep + TOP. Popisovaná struktura frazémů tohoto typu může být rozšířena o komponent syntakticky přímo závislý na slovese (*nosit sovy do Athén*, tj. Verb + Subst + prep + TOP), o komponent adverbialní (*пращам в Бруса за маймуни някого*, tj. Verb + prep + TOP + prep + Subst), nebo o člen blíže charakterizující samotný topokomponent (*baciti što u mutnu Maricu*, tj. Verb + prep + Adj + TOP). Příklady s Athénami a Maricí se od předchozích z hlediska charakteru toponymického aktantu liší, toponymum již neoznačuje cíl, kam člověk jde nebo by měl jít, nýbrž místo, kam člověk něco *nosí* (v prvním případě), resp. *hází* (ve druhém případě). Z příkladů si uvedme: *patřit do Bohnic/Kateřinek; poslat někoho do Prčic; dostat se/odstěhovat se na Olšany; jít do Canossy*; chorv. (*biti*) *zreo za Stenjevac; putovati/ići u Rim; otići u Tunguziju; popeti se na Parnas*; bulh. *заминавам/замина за Австралия; за Карлуково сѣм*.

c) Syntaktická struktura TOP ∈ ADVloc^{stat}

Toponymický komponent na pozici příslovečného určení místa vyjadřuje konkrétní místo pobytu (*kde*). Opět představuje reálnou, výjimečně i fiktivní lokalitu či region (městské části, sídla různých velikostí, země),⁹⁷ kde se někdo nachází či kde se ocitl. Slovesné komponenty s příslušnými předložkami, které tento stav vyjadřují, jsou *být v/na, bydlet v, ležet na, sedět na*, chorv. *biti u, živjeti u, naći se u*, oproti předchozí struktuře se tedy jedná o výrazně méně pestrou skupinu. Struktura frazému je Verb + prep + TOP. V jediném zachyceném případě, ve frazému *mít strýčka/strejčka v Americe*, se v místě pojmenovaném příslušným toponymem nenachází osoba-subjekt, ale osoba-objekt. Struktura frazému s takovým objekto-
vým komponentem je potom rozšířena do formy, kterou jsme už uvedli výše: Verb + Subst + prep + TOP. Z příkladů si uvedme: *bejt v Prčicích; ležet na Olšanech; sedět/ být/bejt na Pankráci; bydlet/být někde v Tramtárii/tramtárii*; chorv. *biti/naći se u Babilonu; živjeti u Tunguziji*.

Athény, Zenica, Lopača, Šibenik, Rim, Карлуково, Чирпан, Бруса; Tramtárie, Tunguzija, Австралия, Косово; Parnas; Marica aj.

96 Sémantickou charakteristiku příslušných frazémů, včetně vztahu mezi frazeologickým významem celé jednotky a jeho toponymickým komponentem (tj. motivace) budeme analyzovat v následujících kapitolách.

97 Olšany, Pankrác; Prčice, Babilon; Amerika, Tramtárie, Tunguzija aj.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

d) Syntaktická struktura TOP ∈ ADVloc^{dir2}

Toponymický komponent na pozici příslovečného určení místa vyjadřuje zpravidla konkrétní místo původu nebo zahájení pohybu (*odkud*), místo ukončení pohybu je přitom ve frazému neidentifikovatelné. Topokomponent představuje reálný, výjimečně i fiktivní geografický objekt (městské části, sídla různých velikostí, pohoří, řeku), z něhož někdo podle mluvčího pochází (*bejt/být z Hovězí Lhoty; biti iz Tunguzije*), který někdo opustil (*utéct z Bohnic/Kateřinek; být/bejt (už) z Prahy doma*), z něhož někdo něco přemístil (*вадя/изваждам от батака; твркалаям ги от Процевеник*) či něco čerpá (*напít se z vody Léthé*). Struktura frazémů v této skupině je variabilnější – kromě základního vzorce Verb + prep + TOP (*utéct z Bohnic/Kateřinek; biti iz Tunguzije; вадя/изваждам от батака*) se tu ještě objevují modifikace:

Verb + prep + Subst + TOP (*напít se z vody Léthé*)

Verb + Pron + prep + TOP (*твркалаям ги от Процевеник*)

Verb (+ part) + prep + TOP + Adv (*být/bejt (už) z Prahy doma*).

4.1.3.3 Syntaktická struktura TOP ∈ ATR

Toponymický komponent na pozici přívlastku neshodného vyjadřuje konkrétní místo původu. Lze tu rovněž aplikovat otázku *odkud?*, ale syntakticky se jedná o přívlastek, nikoli příslovečné určení. Topokomponent zde představuje reálnou nebo fiktivní lokalitu, odkud někdo pochází (*být/bejt (pán/princ) z Nemanic; тврся към Душан от Ниш; имам да давам на Михалко от Пецефа*). Struktura frazémů v této skupině má následující podoby:

Verb (+ Subst) + prep + TOP (*být/bejt (pán/princ) z Nemanic*)

Verb + {Subst + ANTROP} + prep + TOP (*тврся към Душан от Ниш*)

{Verb + part + Verb} + prep ANTROP + prep + TOP (*имам да давам на Михалко от Пецефа*).

Ani jeden frazém tedy neodpovídá základnímu vzorci Verb + prep + TOP, což je způsobeno obligatorním obsazením pozice předmětu nějakým substantivem, v našem případě personalizovaným. V jediném českém případě této skupiny je ovšem komponent *pán/princ* fakultativní, varianta frazému bez tohoto komponentu (*být/bejt z Nemanic*, tj. struktura Verb + prep + TOP) by znamenala přeřazení frazému do předchozí skupiny TOP = ADVloc^{dir2}.

4.1.3.4 Syntaktická struktura TOP ∈ KL^{OBJ}

Tato struktura představuje typ, kdy pozice syntaktického objektu frazému je obsazena vedlejší větou (klauzí), což by se dalo vyjádřit jednoduchým vzorcem Verb + KL^{OBJ}. Toponymický komponent *Amerika* je součástí této klauze. Tuto složitější

strukturu lze ilustrovat na dvou českých frazémeh: *myslet si, že [objevil] Ameriku* a *vědět/poznat, zač je v Pardubicích perník*. U prvního z nich jde přitom o zapojení jednoduchého slovesného frazému *objevit Ameriku* do složitější frazeologické struktury. Sloveso *myslet si* ovšem zachovává svůj primární lexikální význam, neprochází sémantickou transformací, stojí jakoby stranou idiomatického výrazu. To je rovněž nejspíše důvod, proč na analogickou variantu tradičního frazému (**misliti da je otkrio Ameriku*; **мисли, че е открил Америка*) nenarazíme v chorvatských ani bulharských frazeologických slovnících. V klauzi druhého frazému je topokomponent *Pardubice* uvozený předložkou *v* a je součástí příslovečného určení místa.

4.1.4 Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou (poly)propoziční

Kategorie propozičních a polypropozičních frazémů byla s použitím moderních lingvistických metod zpracována v samostatném slovníku pouze v rámci frazeografického popisu české idiomatiky a frazeologie (viz SČFI-VV). Do té doby se větným frazémům (resp. té jejich části, která odpovídala tradičnímu chápání přísloví, pořekadel apod. slovesných útvarů) věnovala pozornost v zásadě jen jako jednotkám paremiologickým a pozornost odborníků byla soustředěna především na jejich sémantickou stránku. Určitá atraktivita přísloví a pořekadel u laické i odborné veřejnosti (přirozeně ovšem nejen ta) jistě stojí za skutečností, že klasické sbírky přísloví jsou opětovně vydávány i v současnosti (kupříkladu F. L. Čelakovský a V. Flajšhans v Česku, A. P. Záturecký na Slovensku, V. S. Karadžić v Srbsku nebo P. R. Slavejkov v Bulharsku). S ohledem na značnou komponentovou variabilitu větných frazémů není snadné provést u nich nějakou smysluplnější strukturální typologii. F. Čermák je dělí podle počtu větných celků na propoziční a polypropoziční a druhé jmenované pak – s ohledem na počet subjektů – na monosubjektové a intersubjektové (Čermák 2007: 43). Dále je lze třídit i podle typu komponentů (synsémantické, autosémantické, kolokační, propoziční – viz tamtéž). SČFI-VV ještě nabízí jiné členění, a to na frazémy se strukturou vět slovesných (jednoduchých i souvětí), vět jen formálních (vyskytujících se často ve funkci adverbialní), dvou korelovaných vět (což odpovídá polypropozičním intersubjektovým frazémům) a vět interjekčních, popř. jiných bezeslovesných (SČFI-VV: 11).

U zjištěných frazémů s podobou větnou či souvětí převládá struktura propoziční (např. *Už sme/j sme z Prahy doma!*, chorv. *Puno je vode proteklo Savom* nebo bulh. *Свършил у Италия зад коша*). V menší míře se vyskytuje struktura polypropoziční (např. bulh. *Ходил в/на Стамбул, а царя не видял* nebo *Byli jsme před Rakouskem, budete i po něm*), ojediněle polypropoziční intersubjektová (české *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*), byť intersubjektovost je tu jen zdánlivá (replika *Ouzko!* představuje ozvěnu). Co se týče charakteru komponentů, z hlediska

zvolených typů frazémů je bezpředmětné uvažovat o těch se strukturou se synsémantickými komponenty. Většina má strukturu s komponenty autosémantickými (např. *Co je Praha Prahou*), ale především kolokačními (např. *Je tam úplná Sibiérie*; bulh. *Накрай Дунав(а) власите се давят*; *Оскубали му са мустаките на Стамбул капија*). Výjimkou nejsou ani příklady na strukturu s komponenty propozičními (např. *V Praze blaze tomu, kdo má peníze*).

Podle členění uvedeného v SČFI-VV jsou v našem výběru frazémy se strukturou vět slovesných (jednoduchých i souvětí), např. *Hliník se vodstěhoval do Humpolce* nebo bulh. *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш крај Плачковци*, a také se strukturou vět jen formálních, např. *Co je Praha Prahou* nebo bulh. *Кога е горело Враца*. Struktura dvou korelovaných vět odpovídá polypropozičním intersubjektovým frazémům, a jak jsme výše uvedli, tento model má v našem výběru pouze jednoho reprezentanta – český frazém *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*. Věty interjekční, popř. jiné bezslovesné mají rovněž minimum zastoupení, do této třídy patří např. bulh. *Здрасеи, Москва!*; *Негде Шам, негде Багдад* nebo chorv. *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*.

Z hlediska zapojení topokomponentu do syntaktické struktury frazému pozorujeme tyto tendence: toponymický komponent může být subjektem struktury větného frazému (takto např. *Není Řím ani Praha jednoho roku/za jeden rok vystavěn*; chorv. *Briga koga što Madarska nema more/mora*; bulh. *Не може ме опра ни Дунав*; *Кога е горело Враца*; *Запалила се е Софија*; *Порт Артур (оце) не е паднал*; *Картаген трябва да бѣде разрушен!*). Může být i jejím objektem (takto např. *Vidět Neapol a umřít*; *My Prahu nedáme, radši ji zbouráme!* nebo chorv. *Pazi da ne zaradiš Goli Otok*). V mnoha případech tvoří topokomponent jmennou část predikátu (např. *To je (hotovej/úplnej) Kocourkov*; *Je to/tady úplná sahara/Sahara*; *Je tam úplná Sibiérie*; *To je hotová Sodoma a Gomora!* nebo chorv. *Ovo je Afrika*). Nejčastěji je ovšem v pozici příslovecného určení místa (např. *Půjdem spolu do Betléma...*; *Uteks/utekls (snad) z Bohnic?*; *Všechny cesty vedou do Říma*; *Je vod Drážďan, ne vod Berouna*; *Hliník se vodstěhoval do Humpolce*; *V Praze blaze, ale draze*; *Nerad/nežvaň, není ti šede-sát a v Rusku/Moskvě si taky nebyl!*; *Vody na Tábor nedovedeš*; chorv. *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*; *Sve je komu ravno do Srijema/Kosova*; *Kasno Janko na Kosovo stiže*; *Mного ќе vode (dotle) proteći (Dunavom/Savom)*; *Ajd u Varaždinske Toplice*; bulh. *Има нешто гнило в Данија*; *Свършил у Италия зад коша*; *Ходила Цаца на Враца*; *Пошел съм за Спанчевци*; *Ще уда в Орландовци*; *Хвърли го с две клечки в Марица*; *В Рим живял, папата не видял*; *В Цариград живял, царя не видял*; *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш крај Плачковци*; *Накрай Дунав(а) власите се давят*). V řadě zachycených případů má český větný frazém strukturu přirovnání, mnohé z nich jsou však identické s jednotkou, která byla zpracována jako přirovnání už v SČFI-P, proto je do této strukturální kategorie nezapočítáváme. Topokomponent, často v předložkovém spojení, v nich tvoří pravou stranu (komparátum – většinou charakteru adverbialního, takto např. *To byla facka jako Brno*; *To je (pomalu) jako*

za *Rakouska*; *Je to (tu) jako v Kocourkově*; *Táhne se to jako Lovosice*; (*Vona je jako Českéj/Český ráj – samá kost a trosky*; *Je tam (horko/vedro) jako na Sahaře*; *Je tam zima jak na Sibíři*; *Je tu smradu jako v Cařihradu*; *Je tu jako na Vystrkově*). Okrajově může dojít k personifikaci toponyma a to se pak ve frazému vyskytuje v nezvyklé formě vokativu (takto např. *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*; chorv. *Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo* nebo bulh. *Здравей, Москва!*).

Samotné toponymické komponenty představují co do typologie pestrou směs – přítomna jsou především oikonyma a urbonyma lokálního, regionálního i globálního významu (čes. např. *Stromovka, Bohnice, Prčice, Vystrkov, Tejn, Humpolec, Brandejs, Beroun, Tábor, Brno, Praha, Moskva, Drážďany, Athény, Řím, Neapol, Cařihrad*, kvazioikonymum *Kocourkov*; chorv. např. *Lepoglava, Šandrovac, Rabac, Varaždinske Toplice, Zagreb*; bulh. např. *Орландовци, Плачковци, Враца, София, Рим, Москва, Царуград/Стамбул, Шам, Багдад*), v menší míře choronyma – jak jména států (čes. *Rakousko, Rusko*; chorv. *Mađarska, Bosna, Kosovo*; bulh. *Дания, Италия*), tak i území nestátního charakteru (čes. *Český/Českéj ráj, Čechy, Sahara, Sibíř/Sibérie*; chorv. *Afrika, Srijem*) a hydronyma (chorv. *Sava, Dunav*; bulh. *Марица, Дунав*). Některá toponyma ve frazémeh nejsou ve tvaru, který by odpovídal jejich stylově neutrální, tj. oficiální, spisovně podobě (např. čes. *Tejn* [kolokviální, spis. *Týn*], *Brandejs* [kolokviální, spis. *Brandýs /nad Labem/*], *Cařihrad* [archaismus, ofic. *Istanbul*], *Sibérie* [archaismus, ofic. *Sibíř*] nebo bulh. *Шам* [archaismus, ofic. *Дамаск*], *Стамбул, Царуград* [archaismy, ofic. *Истанбул*]).

4.2 Sémantický aspekt

Frazeologické jednotky jsou velice specifické prvky mezilidské komunikace z mnoha důvodů – svou funkcí se chovají jako lexikální jednotky, avšak jejich struktura je jiná: lexikální jednotku si obvykle ztotožňujeme se slovem, kdežto frazeologická jednotka je obvykle složená z více slov (ponechme nyní stranou případy tzv. lexikálních či jednoslovných frazémů) až více vět (polypropoziční frazémy). Zatímco však slovo ve smyslu lexému je zároveň nositelem lexikálního významu, slovo coby komponent struktury frazému svůj lexikální význam ztrácí, dochází k sémantické transformaci celého syntagmatu (např. *ukázat na někoho prstem* jako popis gesta a frazém *ukazovat si na někoho prstem* „opovržlivě někoho označovat“ – SČFI-VS: 628). U některých frazémů dochází jen k částečné sémantické transformaci, tj. frazeologicky vázané jsou jen některé komponenty, kdežto jiné si ponechávají svůj lexikální význam (např. *blesková válka* nebo *bílé Vánoce*, u frazeologických přirovnání bývá zase problematizováno tertium comparationis). Tyto přechodné formy jsou pak často předmětem odborných diskusí o míře jejich idiomatizace a v důsledku toho i o odůvodněnosti jejich příslušnosti k frazeologii, tedy v zásadě o hranicích frazeologie. Snahy promítnout míru idiomatizace

slovního spojení (tedy fakticky jeho desémantizace) se odrážely už v prvních pokusech o klasifikaci frazémů u Ch. Ballyho a V. V. Vinogradova (více viz např. Krejčí 2006a: 7–8, 21–22 nebo Mlacek 2007: 78, 147) a především Vinogradovova sémantická klasifikace (*фразеологические сращения, фразеологические единства* a *фразеологические сочетания*) našla uplatnění i ve slovenské (Mlacek 1984) a zejména bulharské (Ničeva 1987, Vátov 1998) teorii frazeologie – slov. *frazеологické zrasty* či *zrasteniny, frazeologické celky, frazeologické spojenia*, resp. bulh. *фразеологични сраствания* (u Vátova *идиому*), *фразеологични единства, фразеологични съчетания* (u Ničevové též *фраземи*). V současnosti se však již tolik nezdůrazňuje, že frazém je fakticky sémanticky transformované slovní spojení, ale – jak např. Jozef Mlacek zaznamenává – „[súčasná teória] hovorí iba o transpozícii syntaktického spojenia na dispozičnú, pomenovaciú jednotku (Dolník, 1997), o mnohotvárnej anomálnosti frazémy i jej zložiek (Čermák, 1985), o lexikálno-syntaktickom synkretizme frazém (Miko, 1989b, Furdík, 1994) či esejistickejšie o ustálenej neustálenosti a neustálenej ustálenosti frazém, o ich obraznej neobraznosti a neobraznej obraznosti (Mokienko, 1980)“ (Mlacek 2007: 79).

V této kapitole se zaměříme na sémantickou stránku shromážděných frazeologických jednotek s toponymickým komponentem. Frazémy budeme klasifikovat podle určitého společného sémantického „jmenovatele“, čímž vytvoříme onomaziologické kategorie (jinak též frazeosémantická pole), jež se poté stanou předmětem srovnávací analýzy.

Termín *frazеосэмантикá pole* je definován jako „[v]ýznamové skupiny frazém vyčleňované na základe spoločnej nocionálnej sémy“ (FrazTerm 1995: 54). Tyto skupiny lze případně seskupovat do frazeosémantických makropolí (tamtéž). V rámci ideografického popisu frazémů se frazeosémantická pole nazývají *taxony* a makropole *hypertaxony* (tamtéž: 62). F. Čermák v této souvislosti pracuje s termínem *onomaziologický* (slovník, heslo...), čímž explicitně akcentuje přístup „od významu k formě“, a konstatuje mj. značnou obtížnost seskupování frazémů pod jednotlivá onomaziologická hesla (SČFI-OS: 7–9). Pro naši potřebu jsme se rozhodli tuto Čermákovu terminologii využít a jednotlivá onomaziologická hesla (termín vhodný pro lexikografické zpracování) pojmenovat jako *onomaziologické kategorie*. Termín fakticky chápeme jako synonymní s označením *frazеосэмантикé pole*.

Shromážděné frazémy s toponymickým komponentem tvoří podle nás celkem 56 onomaziologických kategorií (frazеосэмантикých polí):

- Onom. kat. „být jednoduchý, jasný“
- Onom. kat. „bezstarostné, příjemné, krásné (místo, žití)“
- Onom. kat. „vyřízeno, hotovo“
- Onom. kat. „mít, vyjadřovat radost“

- Onom. kat. „velká touha“
 Onom. kat. „globální přístup“
 Onom. kat. „stát se básníkem“
 Onom. kat. „náhlé materiální štěstí“
 Onom. kat. „objevit něco nového“
 Onom. kat. „učinit nevratné rozhodnutí, zachovat se směle, rozhodně“
 Onom. kat. „jít spát“
 Onom. kat. „rozsah, vymezení, prostor“
 Onom. kat. „více způsobů vedoucích k dosažení téhož výsledku“
 Onom. kat. „mobilizační výzva“
 Onom. kat. „nepochopení“
 Onom. kat. „údiv, překvapení“
 Onom. kat. „neschopnost něco učinit (dobře), změnit, dotáhnout do konce“
 Onom. kat. „zbytečná činnost“
 Onom. kat. „říkat, zjišťovat něco známého“
 Onom. kat. „opomenutí“
 Onom. kat. „odmítnutí“
 Onom. kat. „chovat se neobvykle, nenormálně“
 Onom. kat. „lhát, podvádět“
 Onom. kat. „lhostejnost“
 Onom. kat. „domyšlivost“
 Onom. kat. „hloupost, neotesanost, primitivismus“
 Onom. kat. „lehkověrnost, důvěřivost, naivita“
 Onom. kat. „úpadek, zkáza, mravní rozvrat, ostuda“
 Onom. kat. „zmatek, chaos, ruch“
 Onom. kat. „neznámá osoba“
 Onom. kat. „obtížná, problematická, nepříznivá, bezvýhodná situace“
 Onom. kat. „něco není v pořádku“
 Onom. kat. „nepříznivé klimatické podmínky“
 Onom. kat. „hrozící nebo probíhající fyzický střet“
 Onom. kat. „trpké, špatné zkušenosti“
 Onom. kat. „nespokojenost s jakýmkoliv řešením“
 Onom. kat. „finanční faktor, zadluženost, nemajetnost“
 Onom. kat. „být bezcenný“
 Onom. kat. „svádět někoho“
 Onom. kat. „rozvést se“
 Onom. kat. „změnit způsob života“
 Onom. kat. „zemřít“
 Onom. kat. „fyzický vzhled“
 Onom. kat. „specificky ženské fyziologické procesy“
 Onom. kat. „rozbít něco“

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

Onom. kat. „velká vzdálenost“

Onom. kat. „malé množství“

Onom. kat. „malý, těsný prostor“

Onom. kat. „časový faktor“

Onom. kat. „vysoká míra, intenzita něčeho“

Onom. kat. „nepříjemný zápach“

Onom. kat. „pokoření, omluva“

Onom. kat. „být zavřený“

Onom. kat. „odchod, nepřítomnost“

Onom. kat. „ztráta“

Onom. kat. „konkrétní kontinent, země, region, lokalita; vodní tok; místní, národní/náboženská příslušnost“

Uvedené kategorie lze dále seskupit – s ohledem na to, co v nich zahrnuté frazémy vyjadřují – do poměrně dobře se profilujících typů:

- 1) pojmenovací onomaziologické kategorie (v širokém smyslu slova, jako např. „malý, těsný prostor“, „rozsah, vymezení, prostor“, „neznámá osoba“, „zmatek, chaos, ruch“, „specificky ženské fyziologické procesy“ apod.),
- 2) vlastnostní onomaziologické kategorie („bezstarostné, příjemné, krásné (místo, žití)“, „být jednoduchý, jasný“, „být bezcenný“, „být zavřený“, „vysoká míra, intenzita něčeho“ a „finanční faktor, zadluženost, nemajetnost“),
- 3) dějové onomaziologické kategorie (prakticky výhradně spojené s člověkem, jako např. „lhát, podvádět“, „chovat se neobvykle, nenormálně“, „svádět někoho“, „jít spát“, „objevit něco nového“ apod., vč. terminativního „vyřízeno, hotovo“),
- 4) okolnostní onomaziologické kategorie („nepříznivé klimatické podmínky“, „obtížná, problematická, nepříznivá, bezvýhodná situace“, „více způsobů vedoucích k dosažení téhož výsledku“ a „časový faktor“),
- 5) emoční, postojové, schopnostní apod. onomaziologické kategorie (týkají se lidských psychických a charakterových projevů, jako např. „nepochopení“, „opomenutí“, „lhostejnost“, „domyšlivost“, „hloupost“, „mít, vyjadřovat radost“ apod.) a
- 6) výzvodá onomaziologická kategorie („mobilizační výzva“).

Nejvíce zastoupených typů onomaziologických kategorií má charakter pojmenovací, dějový a emoční, postojový apod. Typy s charakterem vlastnostním a okolnostním jsou ve srovnání s předchozími co do počtu zahrnutých onomaziologických kategorií přibližně třetinové, okrajovým je typ výzvodá s jedinou onomaziologickou kategorií.

4.2.1 Onomaziologické kategorie s pozitivní nebo potenciálně pozitivní evaluací

Vytvořené onomaziologické kategorie jsou ve své většině se záporně hodnotícím stylistickým příznakem. Jednoznačně pozitivní, či alespoň potenciálně pozitivní vyznění vykazují pouze frazémy, jejichž sémantika je řadí k onomaziologickým kategoriím „být jednoduchý, jasný“, „bezstarostné, příjemné, krásné (místo, žití)“, „vyřízeno, hotovo“, „mít, vyjadřovat radost“, „velká touha“, „globální přístup“, „stát se básníkem“, „náhlé materiální štěstí“ a „objevit něco nového“.

Onomaziologická kategorie „být jednoduchý, jasný“ obsahuje tři české antropocentrické frazémy – přirovnání *je to jasný/jasně jako Brno* „to je zcela jasné, jednoduché“ (SČFI-P: 55), slovesný frazém *být/bejt (už) z Prahy doma* „konečně pochopit, chápat a vyznat se v něčem nebo dovést si něco vysvětlit“ (SČFI-VS: 601) a jeho větná transformace *Už sme/j sme z Prahy doma!* „už tomu konečně rozumím, rozumí; teď konečně vím, ví, jaká je situace“ (SČFI-VV: 708). Zatímco komponent *Praha* v uvedených frazémech představuje nejasný, nečitelný a vůbec komplikovaný prostor, z něhož se někdo vrací do prostředí dobře známého, tedy jasného a čitelného (domů), takže obraz vykazuje vysokou míru sémantické průhlednosti, *Brno* v uvedeném přirovnání takto nefunguje; toto komparátum je jak v analyzovaném, tak i v jiných přirovnáních prakticky desémantizované a představuje pouze jakousi blíže neurčenou a neurčitelnou vysokou míru čehokoliv (podobně se v českých přirovnáních chovají zooapelativní komponenty *kráva* nebo *prase*).

Onomaziologická kategorie „bezstarostné, příjemné, krásné (místo, žití)“ obsahuje tři neantropocentrické frazémy – chorvatský *mali Pariz* „vrlo lijepo/uređeno/zanimljivo mjesto/grad“ (FRHSJ: 453), chorvatský *zemlja dembelija/Dembelija* „izmišljena zemlja u kojoj ,teče med i mljeko' / u kojoj se ne mora ništa raditi“ (FRHSJ: 785) a bulharský *блажена Аркадия* „страна или място, където се живее и работи спокойно, безгрижно, където животът не е смущаван от никакви неприятности“ (FRBE I: 95, viz též FRBE02: 34) tu obrazně pojmenovávají nějakou lokalitu, resp. region vyznačující se uvedenou sémantikou. Bulharský frazém *свободна България* „без всякакви задължения или задръжки“ (FRBE II: 278), chorvatský *živjeti kao beg u Hercegovini* „great living conditions, life devoid of any problems“ (Vidović Bolt – Szerszunowicz 2008: 138) a český *být svobodný jak Amerika* „být bez rodinných závazků a starostí“ (SČFI-P: 34) svou sémantikou již neoznačují region, jsou součástí vyjádření pocitu, stavu. Proces, jenž by měl vyústit do stavu uvedeného v názvu této onomaziologické kategorie, vyjadřuje frazém *napít se z řeky zapomnění / z vody Léthé* „zbavit se starostí, vzpomínek a osudně, osudově zapomenout“ (SČFI-VS: 709).

U onomaziologické kategorie „vyřízeno, hotovo“ je ve všech frazeologických slovnících z postsrbochorvatského prostoru zaznamenán rozšířený frazém modelové struktury *i/pa mirna [region f.]* s významem „vyřízeno, hotovo“: (*pa/i*)

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

mirna Bosna „i sve u redu, i stvar je u redu“ (FRHSJ: 38), *i mirna Bosna* „(i) sve u redu, (i) tu prestaje svaka diskusija, (i) stvar je završena“ (HFR: 46), *pa/i mirna Bačka* „i sve u redu, stvar je u redu“ (FRHSJ: 9), *pa mirna krajina* „i sve u redu, i stvar je u redu“ (FRHSJ: 274). Variantnost se – jak vidno z příkladů – projevuje pouze na pozici toponymického komponentu. V slovnících a studiích obsahujících soupisy frazémů s toponymickým komponentem tento „trojjediný“ frazém nemá totožné zastoupení (viz následující tabulka):⁹⁸

Tabulka 7: Frazém *mirna Bosna/Bačka/Krajina*

SLOVNÍKY FRAZEOLOGICKÉ	Bosna	Bačka	Krajina
FRHSJ (1982)	<i>(pa/i) mirna Bosna</i>	<i>pa/i mirna Bačka</i>	<i>pa mirna krajina</i>
HFR (2003 ¹ , 2014 ²)	<i>i mirna Bosna</i>	<i>(i) mirna Bačka</i> ^{1.vyd.}	–
FRSJ (2012)	–	<i>и/па мирна Бачка</i>	–
ISJ (2006)	–	<i>мирна Бачка</i>	–
SLOVNÍKY VÝKLADOVÉ	Bosna	Bačka	Krajina
RHSKJ (1967)	<i>pa (i) mirna Bosna</i>	<i>mirna Bačka</i>	<i>mirna krajina</i>
VRHJ (2003)	<i>(pa) mirna Bosna</i>	<i>(pa) mirna Bačka</i>	<i>(pa) mirna krajina</i>
RHJ (2000)	–	<i>mirna Bosna</i>	–
RBJ (2007)	–	–	–
RSHKJ (1967, 1969)	<i>па (и) мирна Босна</i>	<i>мирна Бачка</i>	<i>мирна крајина</i>
RSSKJ (2000)	–	–	–
RSJ (2007)	<i>па (и) мирна Босна</i>	<i>мирна Бачка</i>	<i>мирна крајина</i>
SLOVNÍK PŘEKLADOVÝ	Bosna	Bačka	Krajina
SChČS (1982)	<i>pa mirna Bosna</i>	–	<i>i mirna krajina</i>
STUDIE	Bosna	Bačka	Krajina
N. Pintarićová (1997)	<i>i mirna Bosna</i>	–	–
M. Menac-Mihalićová (2010)	<i>(i/pa) mirna Bosna</i>	–	–
I. Vidović Boltová a J. Szerszunowiczová (2008)	<i>i/pa mirna Bosna</i>	<i>i mirna Bačka</i>	–
E. Fekete (1996)	<i>па/и (сад) мирна Босна</i>	<i>па/и (сад) мирна Бачка</i>	<i>па/и (сад) мирна Крајина</i>

Slovník Josipa Matešiće (FRHSJ) obsahuje jednotky s *Bosnou* a *Bačkou*, ale také strukturně analogický frazém s apelatívem *krajina*. Antica Menacová a kol. (HFR) nabízí jen frazém *i mirna Bosna*, třebaže v prvním vydání tohoto slovníku se ještě nabízel i varianta s toponymem *Bačka* (HFR03: 30). Autoři srbských frazeologických

⁹⁸ Pro lepší představu jsme do porovnání zařadili i slovníky srbstiny a bosenstiny a významnější překladové slovníky.

slovníků Đorđe Otašević (FRSJ) a Tanja Milenkovićová (ISJ) zas uvádějí pouze frazém *u/na mirna Bačka*. Náhledy do frazeologických slovníků tak sugerují, jako by v srbské byla *klidná* pouze *Bačka*, v chorvatštině *Bosna*, jen Matešićův „hrvatski ili srpski“, tedy srbochorvatský slovník obsahuje všechny tři jednotky (jež bychom mohli vnímat jako lexikální varianty), *krajinu* ovšem jen v apelativní podobě.⁹⁹

Obraz, který vychází z výkladových slovníků, je následující: srbská i chorvatská varianta Slovníku srbochorvatského spisovného jazyka (RHŠKJ, RSHKJ) z konce 60. let obsahují všechny tři jednotky, stejně tak i současný jednosvazkový slovník srbské (RSJ) a chorvatský slovník Vladimira Aniče (VRHJ). Další chorvatský jednosvazkový slovník (RHJ) ale přináší jen jednotku s Bosnou. Slovník bosenského jazyka (RBJ) ani Moskovljevićův srbský (původně ovšem srbochorvatský) slovník (RSSKJ) neobsahují žádnou z možných variant, naproti tomu *Srbocharvátsko-český slovník* (SChČS) obsahuje dvě: s *Bosnou* a *krajinou*.

Podobný obrázek jako frazeologické slovníky přináší také studie s rozsáhlým korpusem excerpovaných frazeologických jednotek – všechny chorvatské autorky (Neda Pintarićová, Mira Menac-Mihalićová i Ivana Vidović Boltová s Polkou Joanou Szerszunowiczovou) uvádějí jednotky s *Bosnou*, pouze anglojazyčná studie posledně zmiňované autorské dvojice má i *Bačku*. Jen Srb Egon Fekete ve své studii psané ještě v 80. letech uvádí všechna tři toponyma, tedy včetně *Krajiny*.¹⁰⁰

Korpusy srbského, resp. chorvatského jazyka dávají tyto výsledky:

KSSJ:

mirna Bačka 3 výskyty, *mirna Krajina* 1 výskyt, *mirna Bosna* 1 výskyt, a to pouze v metajazykové funkci s uvozující formulí (*Ne kažem da je to bilo dobro, ali je funkcionisalo. Nije slučajna ona uzrečica „mirna Bosna“*).

HJK:

mirna Bosna 16 výskytů, *mirna Krajina* 2 výskyty, *mirna Bačka* žádný výskyt.

Konfrontace s korpusy tedy potvrdila převahu varianty s *Bosnou* v chorvatské frazeologii a rovněž to, že se varianta s *Bačkou* v chorvatštině pravděpodobně nepoužívá. Srbský korpus eviduje mírnou převahu varianty s *Bačkou*, v jednom příkladu však také dokládá výskyt varianty s *Bosnou*. Oba korpusy potvrdily i výskyt

99 Z geografického hlediska nic nenaznačuje, proč by choronymum *Bosna* mělo být motivantem pouze ve frazeologii Chorvatů, kdežto choronymum *Bačka* pouze ve frazeologii Srbů – historická země Bosna je dnes součástí státu Bosna a Hercegovina, kde spolu s muslimskými Bosňáky žijí rovněž Chorvaté i Srbové; historická země Bačka je sice část dnešního Srbska (přesněji jeho Autonomní oblasti Vojvodina), ale na západě se dotýká Chorvatska a Chorvaté v Bačce rovněž žijí. Typická pro všechna tři území je pestrá etnická struktura, která přirozeně ve vypjatých politických situacích přispívá k nepokojům a konfliktům.

100 Jako *Krajina* se označuje území severozápadní Bosny (*Bosanska krajina*, historicky též *Turska Hrvatska*), v Chorvatsku se v minulosti území podél příslušně přiléhající části Bosny a Hercegoviny označovalo jako *Vojna krajina*, resp. *Vojna granica*. V roce 1991 byl na části území Chorvatska vytvořen separatistický srbský politický útvar nesoucí název Republika Srbská Krajina (sch. *Republika Srpska Krajina*), který svým tvarem do určité míry připomínal starou Vojenskou hranici. Po dvou zásadních vojenských operacích chorvatské armády v květnu a srpnu 1995 byla nad tímto územím obnovena chorvatská suverenita.

třetí varianty – s *Krajinou*, již žádný z novějších excerpovaných slovníků (chorvatských ani srbských) nezaznamenává.

Svým významem těmto „srbochorvatským“ frazémům odpovídá ještě český propoziční frazém *...(a) šlus na Brno!* „toto je definitivní, to je (pro mě) konec debaty“ (SČFI-VV: 73).

Poslední onomaziologické kategorie s pozitivní evaluací („mít, vyjadřovat radost“, „velká touha“, „globální přístup“, „stát se básníkem“, „náhlé materiální štěstí“, „objevit něco nového“), svým zaměřením antropocentrické, vykazují řadu různých významů, vždy spojených s lidskou činností. Dva české frazémy jsme zařadili do první onomaziologické kategorie – jejich struktura je větná a oba jsou určitým verbálním vyjádřením pozitivního emočního rozpoložení: *Hopsa hejsa do Brandejsa* „mám, cítím radost a dobrou náladu (popř. a chuť trochu zpívat, skotačit ap.)“ (SČFI-VV: 70) a *Půjdeme spolu do Betléma...* „(čl. v hravé odpovědi zvl. na návrh blízkého drahého začínající na „Půjdeme spolu...“) půjdeme (tam jako kamarádi) spolu“ (SČFI-VV: 53). Následující čtyři onomaziologické kategorie jsou ovšem pouze jednočlenné nebo obsazené jednotkami představujícími vzájemné strukturně identické jinojazyčné ekvivalenty. Zařadili jsme sem české větné frazémy *Vidět Neapol a umřít* 1. „tohle bych velmi chtěl vidět, zažít; po tomhle strašně toužím“ 2. „toužím uvidět krásnou Neapol a potěšit se pobyttem v ní“ (SČFI-VV: 525) a *Jsem občan ne Atén či Řecka, ale světa* „neomezují se jen na zájem, prospěch, potřebu jednoho malého místa a současnosti, ale snažím se být světoobčan, vidět, posuzovat vše globálně“ (SČFI-VV: 622), chorvatské frazémy *popeti se na Parnas* „postati pjesnik“ (FRHSJ: 453) a *ujak iz Amerike* „iznenadna sreća koja donosi blagostanje/bogatstvo“ (FRHSJ: 716), který má i bulharskou verzi *svučo om Ameruka* (ve slovnících ovšem nezachycenou) a českou verzi *mít strýčka/střejčka v Americe* „mít záhadný a bohatý zdroj příjmů a být takto bohatý“ (SČFI-VV: 773). Komponent *Amerika* se ještě vyskytuje v chorvatském frazému *otkriti/pronalaziti/pronaći Ameriku* (FRHSJ: 3), jenž svým druhým (a asi známějším) významem s ironickým příznakem patří do jiné onomaziologické kategorie a vůči němuž je význam „svratiti pažnju, upozoriti na što nepoznato/značajno važno“, který J. Matešić uvedl ve svém slovníku jako č. 1, de facto v kontrastu. Přestože je frazém *objevit Ameriku* ve všech námi sledovaných jazycích přítomný a běžný, jedině v Matešićově slovníku nalezneme i výše citovaný výklad s vyzněním kladným, neironickým.

4.2.2 Onomaziologické kategorie s neutrální až pozitivní evaluací

Neutrální až pozitivní vyznění detekujeme u onomaziologických kategorií „změnit způsob života“ a „učinit nevratné rozhodnutí, zachovat se směle, rozhodně“. První je zastoupená pouze jedním chorvatským frazémem – *Zbogom*

Bosno, odoh ja u Sarajevo „promjena načina života koja nije baš velika“ (Pintarić 1997: 169). Druhá je zastoupená internacionálním frazémem *překročit Rubikon*, a to ve všech sledovaných jazykových mutacích. Jeho význam je v každé z použitých frazeografických příruček popisován v zásadě stejně:

- čeština: *překročit Rubikon* „udělat závažné a osudové životní rozhodnutí, rozhodnout se a neodvratně tak poznamenat svůj další život, práci ap.“ (SČFI-VS: 684);
- chorvatština: *prijeći Rubikon* „donijeti smjelu/neopozivu odluku, učiniti odlučan korak“ (FRHSJ: 579); *prijeći/prelaziti Rubikon* „donijeti/donositi veliku (neopozivu, sudbinsku) odluku, učiniti/činiti odlučan korak“ (HFR: 506);
- bulharština: *минавам/мина Рубикон*, resp. *преминавам/премина Рубикон* „извършвам крайно смела постъпка, която има сериозни последици за мене, предприемам решителна стъпка“ (FRBE I: 587–588, resp. FRBE II: 197–198); *минавам/преминавам Рубикон* „извършвам смела и решителна постъпка с важни последици за мене“ (FRBE02: 187); *минавам/мина Рубикон* „предприемам решителна постъпка, със сериозни последици за мен“ (FRBE14: 163); *преминавам Рубикон* „правя решителна, съдбовна крачка; смело преодолявам голямо препятствие, което ме поставя в нова позиция, с нови възможности“ (FRBE14: 218).

Na příkladech je patrný jistý rozpor ve vidu slovesného komponentu – je zřejmé, že význam „učinit nevratné rozhodnutí“ vyžaduje vyjádření činnosti dokončené, čili v samotném frazému bychom očekávali sloveso perfektivní (čes. *překročit*, chorv. *prijeći*, bulh. *мина/премина*). U M. Ničevové (FRBE02) je však sledovaný frazém zaznamenán pouze se slovesem imperfektivním (*минавам/преминавам*), zatímco M. Banovová a S. Dimovová (FRBE14) uvádějí z obou možných bulharských perfektiv pouze tvar *мина*. Naopak variantu s imperfektivním slovesným komponentem vůbec nenabízejí F. Čermák (SČFI) a J. Matešić (FRHSJ).

4.2.3 Onomaziologické kategorie s neutrální evaluací

Neutrální vyznění mají podle našeho názoru frazémy z šesti onomaziologických kategorií: „jít spát“, „rozsah, vymezení, prostor“, „vysoká míra, intenzita něčeho“, „více způsobů vedoucích k dosažení téhož výsledku“, „specificky ženské fyziologické procesy“ a „mobilizační výzva“. Sémanticky nevyjadřují žádnou blízkost: frazémy z první onomaziologické kategorie pouze alegoricky konstatují proces přípravy k spánku, frazémy z druhé onomaziologické kategorie obrazně vyjadřují rozsah, přirovnání z třetí onomaziologické kategorie je spojeno s vyjádřením fyzické velikosti či důležitosti, větný frazém ze čtvrté onomaziologické kategorie předává způsobem typickým pro přísloví či pořekadla nějakou lidskou zkušenost, dva frazémy z páté onomaziologické kategorie představují tabuizované pojmenování

menstruace, resp. porodu a různé frazémy z šesté onomaziologické kategorie spojuje prvek apelu.

V onomaziologické kategorii „jít spát“ mají zastoupení bulharské frazémy *пошел съм за Спанчевци* „спи ми се и се каня да спя; легнал съм си вече да спя“ (FRBE II: 173) a *ще вървя на Спъниците* „спи ми се“ (FRBE II: 518) a český frazém *jít do hajan* „jít spát“ (SČFI-VS: 331), jehož toponymický komponent *Hajany* navíc ani není ve slovníku zachycen s velkým počátečním písmenem. Přesto soudíme, že frazeologická forma, vzorec či model *Verb_{mov} + [prepTOP]* jsou v řadě evropských jazyků rozšířené – kromě námi uvedených viz např. anglický ekvivalent *turn in/be off to Bedfordshire* (SČFI-VS: 331), jenž je vytvořen na stejném principu (toponymum tu označuje název jednoho anglického hrabství) a slovní hříčka zde pracuje se substantivem *bed* „postel“, slovinské *iti v Pančevo/Mižule* (*pančati* „spati“, *mižati* „imeti zaprte oči“ – Kržišnik 2018: 28, Mižule je kvazitoponymum, Pančevo je město v Srbsku) nebo slovenské *ísť do Spiša* (Glovňa 2003: 248–249, Spiš je region na Slovensku).

Frazémy z onomaziologické kategorie „rozsah, vymezení, prostor“ obsahují s ohledem na jejich význam pokaždé dva toponymické komponenty chápáné polárně, avšak jejich polarita tu funguje spíše v rovině symbolické, nikoliv doslovné. Takto byl v českém slovníku zachycen frazém *od Šumavy k Tatrám* jako „vyjádření, že nějaká činnost se týkala území bývalé Československé republiky od jednoho konce na druhý“ (SČFI-VN: 352), v chorvatštině existuje velmi podobný, avšak z hlediska geografické reality mnohem přesnější frazém *od Triglavu do Devdelije* (o jediné s makedonským endonymem *Gevgelije*) vymežující bývalou Jugoslávií (HJK, viz též Fekete 1996: 25) a v bulharštině – frazém vymežující perifrasticky celý svět – *от Япония до Патагония* „по целия свят“ (NFRBE: 200). O tom, že je tento způsob geografického vymežování poměrně rozšířený a oblíbený, svědčí např. známé heslo z první republiky *Od Jasiny do Aše republika je naše!* „kolíkující“ tehdejší Československo, pojmenování odborné knihy bulharského historika Nauma Kajčeva o tzv. ilyrském hnutí z první poloviny 19. století *Илурия от Варна до Вулах* (2015) určující rozsah zamýšlené Ilýrie jako domova všech jižních Slovanů nebo v korpusu zachycené varianty výše uvedeného chorvatského frazému *od Triglavu do Timoka/Vardara/Soluna/Balkana* (HJK).

Zjištěné frazémy z onomaziologické kategorie „vysoká míra, intenzita něčeho“ svou povahou patří až do následující skupiny s negativní evaluací, ale chorvatská frazeologická jednotka z této kategorie (*velik*) *kao Velebit* „u doslovnom se značenju odnosi na fizičku veličinu nekog entiteta, a to se proširuje na intenzitet, važnost i slično“ (Parizoska 2018: 146) vykazuje spíše neutrální evaluaci.

Onomaziologická kategorie „více způsobů vedoucích k dosažení téhož výsledku“ má pouze jediného zástupce – propoziční frazém *Všechny cesty vedou do Říma* „stejného cíle, výsledku se dá dosáhnout různými způsoby; ať člověk zvolí jakoukoli metodu práce, zjišťování údajů ap., dospěje zpravidla ke stejnému

závěru, základnímu zdroji“ (SČFI-VV: 135), jenž svým charakterem odpovídá přísloví. Přestože se vyskytuje i v námi sledovaných jazycích (chorv. *Svi putevi vode u Rim*, bulh. *Всички пътища водят до Рим* ← lat. orig. *Omnes viae Romam ducunt*), do příslušných frazeologických slovníků jejich autory z různých důvodů zařazen nebyl. Domníváme se, že tomu bránil především jeho paremiologický charakter.

Onomaziologická kategorie „specificky ženské fyziologické procesy“ je zastoupena chorvatskými slovesnými frazémy *došla teta iz Rusije komu* „dobio je mjesečnicu tko“ (Menac-Mihalić 2010: 206) a *putovati/ići u Rim* „ići roditi u rodišište“ (tamtéž: 208). Je vskutku pozoruhodné, že i takovéto navýsost tělesné a intimní pochody mohou být spojovány se slovesy pohybu a s nějakou lokalitou, resp. územím, tedy zobrazovány metaforicky jako pohyb odněkud nebo někam.

Poslední skupina frazémů, jejichž stylistické vyznění jsme zhodnotili jako neutrální, je specifická v tom, že nesdružuje jednotky s nějakým společným významem, ale jedná se o jednotky vesměs propozičního charakteru, které fungují jako určitá forma apelu, často v reakci na nepříznivé okolnosti. Seskupili jsme je proto do onomaziologické kategorie „mobilizační výzva“: *My Prahu nedáme, radši ji zbouráme!* „my se budeme bránit; bude-li Praha ohrožena, je třeba ji chránit a nelze ji vydat na pospas nepříteli“ (SČFI-VV: 708), *Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm* „náš stát, národ vždy překonal těžká období, nezankl a přežil a to se nám podaří i tentokrát“ (SČFI-VV: 753), *Картаген трябва да бъде разрушен!* „настойчив призив за борба с враг или с някакво препятствие“ (FRBE02: 147) a *Порт Артур (оце) не е паднал!* „употребява се, когато фанатизирани привърженици на нещо не желаят да приемат неприятни за тях реални факти, неприятна реална действителност“ (NFRBE: 211).

4.2.4 Onomaziologické kategorie s negativní evaluací

Negativní vyznění vykazují všechny ostatní frazémy sdružené do mnoha sémanticky různorodých onomaziologických kategorií. Tyto kategorie bychom z hlediska toho, jaké frazémy sdružují, mohli rozdělit do tří skupin:

PRVNÍ – kategorie obsahující jeden nebo dva frazémy s příslušnou sémantikou,

DRUHÁ – kategorie obsahující frazém, jenž se vyskytuje v řadě jinojazyčných mutací, ale může to být i frazém s množstvím slovníkově zachycených podob (verzí) v rámci jednoho jazyka (tato skupina frazeologických „klonů“ jednoho frazému bývá často doplněna jedním, zřídka více dalšími frazémy s odpovídající sémantikou)

a *TŘETÍ* a nejrozmanitější – kategorie obsahující větší množství vzájemně formálně nesouvisajících frazémů.

PRVNÍ SKUPINU jedno- a dvoučlenných onomaziologických kategorií tvoří:

- onomaziologická kategorie „trpké, špatné zkušenosti“ obsahující jednotku *vědět/poznat, zač je v Pardubicích perník* „získat nebo mít trpké a špatné zkušenosti; tvrdě se poučit (o realitě), popř. se potrestat a uvědomovat si to“ (SČFI-VS: 534);
- onomaziologická kategorie „nespokojenost s jakýmkoliv řešením“ obsahující jednotku *V prdeli a v Tejně (tam) je všude stejně* „tam to je stejně nepříjemné a nepřijatelné a nelíbí se mi to; to není nijak lepší a nepomůže to“ (SČFI-VV: 722);
- onomaziologická kategorie „pokoření, omluva“ obsahující jednotku *jít do Canossy* „pokořit se a jít se podvolit, omluvit ap.“ (SČFI-VS: 75);
- onomaziologická kategorie „svádět někoho“ obsahující jednotku *Je vod Drážďan, ne vod Berouna* „rád tu dívku, dívky, ženy svádí a dvoří se jim, ale oženit se nechce“ (SČFI-VV: 230);
- onomaziologická kategorie „nepříjemný zápach“ obsahující jednotku *je tam smradu jako v Cařihradu* „hodně až nesnesitelně to tam páchne“ (SČFI-P: 62) s variantou *Je tu smradu jako v Cařihradu* „je tu cítit silný a nepříjemný zápach“ (SČFI-VV: 825);
- onomaziologická kategorie „malé množství“ obsahující jednotku *je to jako když plivne do Stromovky* „je toho velmi málo“ (SČFI-P: 339) s variantou *To je, jako když plivne do Stromovky* „to je nepříjemně n. směšně málo a nestačí to“ (SČFI-VV: 856) a
- onomaziologická kategorie „vysoká míra, intenzita něčeho“ obsahující jednotku *byla to facka/pětka/flek/lež jako Brno* „bylo to značně velké, silné, nepříjemně intenzivní; bylo to pobuřující, nepříjemné a zahanbující“ (SČFI-P: 55) s variantou *To byla facka jako Brno/hrom* „to byl velmi n. přehnaně silný, zarážející a prudký úder (plochou dlaně) do tváře“ (SČFI-VV: 246).

Poslední tři onomaziologické kategorie obsahují své české frazémy ve dvou prakticky totožných verzích – jedna se vyskytuje v prvním dílu SČFI – Přirovnáních, ta druhá pak ve čtvrtém dílu SČFI – Výrazech větných. Jejich forma se liší jen minimálně – buď ve slovosledu: *je to jako když* vs. *To je, jako když (Stromovka)*, *byla to facka* vs. *To byla facka (Brno)*, nebo ve tvaru ukazovacího zájmena: *je tam smradu* vs. *Je tu smradu (Cařihrad)*. Ani slovníkové explikace – jak je z příkladů výše vidno – se obsahově fakticky neliší, třebaže nejsou zcela totožné.

Onomaziologické kategorie obsahující výhradně bulharské nebo výhradně chorvatské frazémy jsou:

- onomaziologická kategorie „nepochopení“ obsahující jednotku *нерде Шам, нерде Багдад* „употребява се, когато се говори за едно, а някой започва разговор съвсем за друго или съвсем погрешно разбира това, за което става дума“ (FRBE I: 716) s variantou se substituovanými toponymickými členy *нерде Ямбол, нерде Стамбул* (Genev-Puchaleva 2016: 123);

- onomaziologická kategorie „být bezcenný“ obsahující jednotku *хвърли го с две клечки в Марица* „негоден е, за нищо не го бива, нищо не струва“ (FRBE II: 479);
- onomaziologická kategorie „rozvést se“ obsahující jednotku *заминавам/замина за Австралия* „развеждам се“ (NFRBE: 87);
- onomaziologická kategorie „malý, těsný prostor“ obsahující jednotku *като свини за Оршова* „много натясно, плътно един до друг“ (FRBE I: 509);
- onomaziologická kategorie „lehkověrnost, důvěřivost, naivita“ obsahující jednotku *moja mala iz Bosanske Krupe* „mlada neiskvarena i lakovjerna djevojka“ (Pintarić 1997: 170);
- onomaziologická kategorie „hloupost, neotesanost, primitivismus“ obsahující jednotky *Mujo iz Doboja / od Doboja Mujo* „kaže se u Hrvatskoj i u BiH za nekoga tko je glup, neodgojen i nesnalažljiv“ (Pintarić 1997: 159); *kao da je došao iz Zanzibara* „primitivna osoba koja se ne snalazi u razvijenom društvu“ (tamtéž: 168) a *kao da je iz Tunguzije* „za osobu koja ne zna dobro govoriti, ne zna se ponašati, ništa joj nije jasno, priglupa je“ (tamtéž: 168).

DRUHOV SKUPINU představují kategorie s frazémy, jež se vyskytují v řadě jinojazyčných mutací a/nebo s množstvím slovníkově zachycených variant v rámci jednoho jazyka, je jich celkem 16.

Onomaziologická kategorie „říkat, zjišťovat něco známého“ obsahuje mnoho podob zpracování frazému *objevit/objevovat Ameriku* „údajně objevit, zjistit n. vymyslet, vymýšlet, co je běžně známé a samozřejmé (popř.: a být na to hrdý); upozornit, upozorňovat halasně na samozřejmé“ (SČFI-VS: 37), a to ve všech zkoumaných jazycích. Daný frazém je jeden z nejrozšířenějších jak co do zkoumaných jazyků, tak co do excerpovaných slovníků (podobně jako *překročit Rubikon* – viz výše), neuvádí ho pouze nejnovější malý frazeologický slovník bulharštiny (FRBE14). V této sémantické skupině je ještě soliterní český frazém *to je starý jako Praha* „to je přece dlouho a dobře známé; není to vůbec nic nového a nepřekvapuje to“ (SČFI-P: 288).

Do značné míry analogická je co do obsahu onomaziologická kategorie „úpadek, zkáza, mravní rozvrat, ostuda“. Jádrem je frazém *Sodoma (a) Gomora* 1. „místo, prostředí, kde se (hromadně) provádí něco nemravného, hanebného, kde se pášou různé prostopášnosti a neřesti nebo které má takovou pověst“ 2. „nemravný, nezřízený život, takováto hromadná mravní zkáza v určitém prostředí“ (SČFI-VN: 327) obsažený v příslušných mutacích i v bulharských a chorvatských slovnících. Do této sémantické skupiny jsme zařadili ještě dva jiné frazémy – český (*to je*) *ostuda jako Brno* „je to velká a nepřijemná ostuda, která umožňuje, umožní druhým se posmívat nebo vysmívat“ (SČFI-P: 55) a bulharský *Тарпейска скала* „място над пропасть, на гибел“ (NFRBE: 251).

Onomaziologická kategorie „chovat se neobvykle, nenormálně“ obsahuje především frazémy s názvem nějakého místa známého svým „blázcem“ – typicky např. *patřit do Bohnic/Kateřinek* „být blázen, bláznit, chovat se nenormálně, nesmyslně, popř. i hrozivě a nebezpečně (tj. zasloužit si nebo potřebovat internaci v ústavu)“, *utéct z Bohnic/Kateřinek* „být nerozumný, bláznivý; chovat se nesmyslně, (jakoby) nerozumně, bláznivě“ (oba SČFI-VS: 52) nebo chorv. *zreo u ludnicu/Vrapče* „neuravnotežen, u lošem psihičkom stanju, psihički bolestan“ (HFR: 299).¹⁰¹ Co do míry substituovatelnosti toponymického komponentu má tento typ frazémů hodně společného s onomaziologickou kategorií „jít spát“, kterou jsme popsali výše. Pevnou součástí struktury frazému je pouze forma, kterou bychom mohli schematicky označit jako [*místo, kde se nachází psychiatrické zařízení*] a jež v konkrétní realizaci představuje libovolnou lokalitu, která je ve frazeologii příslušného regionu, území, řídkěji celého státu díky umístění psychiatrické léčebny chápána jako symbol neobvyklého, nenormálního chování. Na rozdíl od onomaziologické kategorie „jít spát“ mají ovšem frazémy z této onomaziologické kategorie tu vlastnost, že toponymický komponent v nich označuje reálně existující lokalitu, kdežto u druhé porovnávané onomaziologické kategorie frazémy často obsahují kvazitoponymum. Určitým překvapujícím zjištěním u onomaziologické kategorie „chovat se neobvykle, nenormálně“ je nouze o dostatečný počet frazeograficky zpracovaných jednotek. Nejobsáhlejší z posuzovaných, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, má sice pět různých frazémů (v podobě přirovnání, slovesného frazému a větného frazému), avšak s ohledem na toponymický komponent SČFI zaznamenává výhradně jednotky s pražskými lokalitami Bohnice a Kateřinky. Podobně je na tom Matešičův *Frazeologický slovník chorvatského neboli srbského jazyka*, jenž obsahuje pouze záhřebskou lokalitu Stenjevec (*zreo za Stenjevec* „lud, poludio, nenormalan“ – FRHSJ: 645, s ohledem na místní kajkavské nářečí navíc napsanou v nepřesné štokavské formě se sufixem *-ac* namísto podoby Stenjevec), zatímco celý další tehdejší srbochorvatský prostor ignoruje. Chorvatský frazeologický slovník Menacové, Finkové a Venturina nabízí rovněž jen jedinou variantu, a to s lokalitou Vrapče (fakticky jde o totéž zařízení, které je u Matešičů lokalizováno do Stenjevece – více o tom viz dále podkapitola 4.5.5 Ostatní toponyma). Ani v žádném (!) z excerpcovaných bulharských slovníků se frazémy s hledanou pozicí [*místo, kde se nachází psychiatrické zařízení*] nevyskytují, třebaže v bulharštině prokazatelně existují (Karlukovo, například). Zbýlé příklady z této onomaziologické kategorie jsou for-

101 Další frazémy ze SČFI: *je/vypadá jako by/když utekl z Bohnic* „být podivně, nevhodně nebo nedostatečně a směšně oblečen; nebýt zcela oblečen nebo zapnut a působit divně, bláznivě; chovat se, mluvit, pohybovat se podivně, nejasně, trhavě a směšně nápadně“ (SČFI-P: 52); *dostat se/přijít do Bohnic/Kateřinek* „být odvezen, zavřen do blázince (např. v pražské čtvrti Bohnice); být nuceně internován v ústavu pro choromyslné“ (SČFI-VS: 52); *Uteks/utekls (snad) z Bohnic?* „to je nesmysl (a já ho rozhodně odmítám); to je absurdní (co děláš, říkáš), neuvažuješ vůbec rozumně (a je třeba to hned zastavit, odmítnout)“ (SČFI-VV: 67).

málně odlišné. Jedná se o chorvatský frazém *izvoditi krive Drine* „neozbiljno se ponašati, govoriti/raditi koještarije“ (FRHSJ: 103) obsahující hydronymum *Drina* a bulharský nářeční frazém *има да давам на Михаљко от Пеџера* „не съм съвсем нормален; безумен съм, люд съм“ (FRBE II: 442) s oikonymem Peštera.

Obdobně substituovatelná je pozice toponymického komponentu také u onomaziologické kategorie „zemřít“, která obsahuje české frazémy *dostat se/odstěhovat se na Olšany* „zemřít a být pohřbený, pochovaný“ (SČFI-VS: 514), *ležet na Olšanech* „být (už) mrtvý a pohřbený“ (tamtéž) a bulharský *ще уда в Орландовци* „ще умра“ (FRBE II: 520). Také zde je substituovatelnost podmíněna lokálním či regionálním povědomím o místě, kde se obvykle pohřbívají zemřelí (čtvrť Olšany v Praze, resp. čtvrť Orlandovci v Sofii). I v tomto případě je zvláštní, že žádný frazém posuzovaného typu není zachycen ve starších ani novějších slovnících chorvatštiny – záhřebskou čtvrť Mirogoj, kde se nachází tamní ústřední hřbitov, jsme přitom zachytili ve frazému *otići na Mirogoj* („*Svako zlo za neko dobro... jedan je čovjek morao umrijeti da bi drugi ostvario životne snove. Ujak je otišao na Mirogoj, Boris će u neki bolji život*“ – Šalković 2016) a zmiňuje se o něm i N. Pintarićová (1997: 166).

Poměrně bohatá na frazeologické jednotky je onomaziologická kategorie „obtížná, problematická, nepříznivá, bezvýhodná situace“. V českých frazémech se kromě narážek na dobu habsburské (komponent *Rakousko*), hitlevské, resp. bolševické nadvlády¹⁰² vyskytuje jeden příráměr s oikonymem Prčice (*bejt v Prčicích*), ovšem pouze ve druhém významu „být zcela a nepříjemně zmařený, ztracený“ (SČFI-VS: 613). Typickým frazémem této onomaziologické kategorie je ovšem *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce* „být úplně, popř. s výsměchem poražen; vůbec nic nezískat a dopadnout velmi špatně“ (SČFI-P: 318), jenž má své analogie v chorvatštině (*provesti se/proći kao Janko na Kosovu* „provesti se vrlo loše, loše proći, nastradati“, FRHSJ: 211; *proći/provesti se kao Janko na Kosovu* „loše proći, nastradati“, HFR: 191) i bulharštině (*закъсал съм като (кралу) Марко на Косово (поле)* „в много тежко, безизходно положение съм“, FRBE02: 107; *като Марко на Косово поле* „за изпадане в много затруднено положение“, MFRBE: 107). Ve všech uvedených analogických frazémech se opakuje tentýž strukturní model: *dopadnout* (špatně) jako [*historická osoba či skupina*] na/u [*místo významné historické události*]. Tuto skutečnost potvrzuje i heslo v Chorvatsko-slovanském slovníku přirovnání, kde jsou společně uvedeny frazémy *dopadnout jako sedláci u Chlumce*, *подредя се/наглася се като Марко на Косово поле* a *provesti se/proći kao Janko na Kosovu* ve významu „loše proći, nastradati“ (HSRPF: 198). Skupinu doplňují ještě dva bulharské frazémy: nářeční *Не може ме опра ни Дунав* „в много тежко състояние

102 *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!* „Rakousko je v těžké situaci (a už asi brzo padne)“ (SČFI-VV: 753); *To je (pomalu) jako za Rakouska/Hitlera/bolševika* „to je nesnesitelně, nepřijatelně autoritářské a tvrdé opatření; to je velmi vážná nouzová situace“ (SČFI-VV: 268); *to je (pomalu) jako za Rakouska/Hitlera* „je to nesnesitelně, přehnaně autoritářské, popř. neoprávněně tvrdé, přísné opatření; to je velmi vážná nouzová nebo hrozivá situace“ (SČFI-P: 306).

съм, не може да ми се помогне“ (FRBE I: 709) má analogii v českém *Tomu tady už nepomůže ani svěcená voda* (SČFI-VV: 968–969), přičemž oba jsou strukturně téměř totožné – rozdíl je patrný v užití hydronyma *Dunav* v bulharském příkladu, zatímco čeština má na příslušném místě apelatvní sousloví *svěcená voda*. Druhým frazémem je *вадя от батака (вадя/изваждам от батака/блатото)* „pomagam na някого да излезе от объркано и неприятно положение“ (FRBE02: 47). Frazém vyjadřuje činnost vedoucí k tomu, aby se nějaká osoba z nepříjemné situace dostala. Vyskytuje se v něm deproprializovaný komponent *батак*, který odkazuje na lokalitu Batak.

Pro následující onomaziologické kategorie jsme našli zaznamenané příklady jen v češtině a chorvatštině. Především frazémy komparativního charakteru obsahuje onomaziologická kategorie „nepříznivé klimatické podmínky“: *Je tu jako na Vystrkově* „je to tu opuštěné, chladno a hodně tu fouká vítr“ (SČFI-VV: 990), *je tam zima jako v Rusku / (je tam) zima jako na Sibiři / je tam jako na Sibiři* „je tam neobvykle velká a nepříjemná zima“ (SČFI-P: 311, 320), *Je tam zima jak na Sibiři* „je tam velmi nepříjemně chladno a velký mráz“ (SČFI-VV: 1022), *Je tam úplná Sibérie* „je tam velká zima a velmi nevlídné, nepříjemné počasí“ (SČFI-VV: 803–804), *Tu je kao u Sibiru / Tu je pravi pravcati Sibir* „hladnoća“ (Pintarić 1997: 168), *Ovo je Afrika / vruće kao u Africi* „velika vrućina“ (Pintarić 1997: 169), *je tam (horko) jako na Sahare* „je tam velmi nepříjemné a těžko snesitelné suché horko nebo horké počasí“ (SČFI-P: 317), *Je to/tady úplná sahara/Sahara* „je tady strašně horko, vedro a sucho; celé místo je vyprahlé a horké“, *Je tam (horko/vedro) jako na Sahare* „je tam velké a nepříjemné vedro; je tam příliš horko (a vyvolává to únavu, pocení a žízeň)“ (oba SČFI-VV: 796), *(být) vyprahlý jako Sahara* „být zcela vysušený, vyprahlý a obvykle i neúrodný, nehostinný; být velmi žíznivý“ (SČFI-P: 317). Stejná situace je též v onomaziologické kategorii „být zavřený“ (*odvézt někoho na Pankrác* „odvézt zatčeného k výslechu nebo odsouzeného do vězení“, SČFI-VS: 531; *sedět/být/bejt na Pankráci* „být zavřený ve vězení“, SČFI-VS: 531; *ići na Katalinića brig* „otići u zatvor“, Menac-Mihalić 2010: 214; *Otišao je u Zenicu* „[biti] politički zatvorenik ili kriminalac“, Pintarić 1997: 170) s variantou „hrozba zavření“ (*Pazi, ići ćeš u Lepoglavul!*; *Pazi da ne zaradiš Goli Otok* „upozorenja da se na javnim mjestima ili pred kim sumnjivim (...) ne pričaju politički vicevi ili druge političke aluzije, jer se za verbalni delikt moglo ići u zatvor“, Pintarić 1997: 170) a v onomaziologické kategorii „odmítnutí“ (*poslat někoho do háje/k šípku/do Prčić* „odmítnout, odbýt někoho prudce nebo pohrdlivě“, SČFI-VS: 179; *poslat někoho do Pađous* „prudce a hrubě někoho odmítnout nebo vyhodit“, SČFI-VS: 527; *Ajd' u Šandrovce; Ajd' u Varaždinske toplice* – eufemizmi umjesto vulgarnih psovki „idi u pičku materinu“, odnosno kajkavske „idi v rit“, Pintarić 1997: 169).

Výhradně chorvatské frazémy obsahuje onomaziologická kategorie „lhostejnost“ (*briga koga što Mađarska nema more/mora* „posve je svejedno komu, ne dira (ne uzbuduje) ništa koga, ravnodušan je tko, baš koga briga za što“, HFR: 308; *ravno je nešto odavde do Srijema/Kosova* „svejedno mi je, nisam zainteresiran za što,

nije me briga za što“, Pintarić 1997: 169; *ravno je sve do mora/Kosova komu* „posve je svejedno komu, ne dira (ne uzbuđuje) ništa koga, ravnodušan je tko, baš koga briga za što“, HFR: 242, 336; *sve je komu ravno do Kosova* „sasvim je svejedno komu, biti ravnodušan prema čemu, biti neosjetljiv“, FRHSJ: 264).

Výhradně bulharské frazémy se vyskytují v onomaziologických kategoriích „opomenutí“ (*в Рим живял, папата не видял* „за човек, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“, FRBE I: 181; *в Цариград живял, царя не видял* „за човек, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“, FRBE I: 189; *ходил в/на Стамбул, а царя не видял* „за човек, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“, FRBE II: 491) a „neznámá osoba“ (*търся към Душан от Ниш* „искам да намеря някого, без да знам почти нищо за мястото, където той живее, без да знам добре и името му“, FRBE II: 427; *Койчо от Беренде / Койчо от Койнаре (с кривото магаре)* „неизвестно кой (употребява се като отговор на въпроса „кой“, когато запитаният не иска да отговори направо, или не знае)“, FRBE I: 530; *снаха ми Гюрга от Бутфрунци* „неизвестно кой (употребява се като отговор на питането „кой е?“; когато запитаният не знае или не иска да отговори направо)“, FRBE II: 324; *балдъза ми от Кестрич* „неизвестно кой (употребява се като отговор на въпрос »кой«, когато запитаният не иска да отговори направо или не знае)“, FRBE I: 85). Bulharské frazémy v těchto onomaziologických kategoriích spojuje skutečnost, že toponymický komponent je v nich sémanticky úžeji spojen se substantivem označujícím člověka (ne nutně antroponymem). V onomaziologické kategorii „opomenutí“ je to logická vazba Řím – papež a Cařihrad – císař, tedy veřejně známé lokality a veřejně známé osobnosti, v onomaziologické kategorii „neznámá osoba“ je to náhodná vazba fiktivní osoby z okruhu blízkých a bezvýznamné či jen místně významné lokality. Toponymický komponent v sousloví vždy syntakticky představuje neshodný přívlastek.

Onomaziologická kategorie „něco není v pořádku“ je v našem výběru rovněž obsazena výhradně bulharskými frazémy (*има нещо гнило в Дания* „за държава, учреждение и пр., където съществуват големи нередности, престъпления, хаос и са нужни радикални мерки за оздравяване на атмосферата“, FRBE I: 454, viz též FRBE02: 139; *тъмна Индия* „нещо което е забудено с тайна, в което се крие нещо не в ред, нещо нечестно“, FRBE II: 425), třebaže první příklad má analogie v češtině i chorvatštině. V obou jazycích se ovšem místo geografického jména *Dánsko* používá jeho opisu *stát dánský: Je něco shnilého ve státě dánském* (SČFI-VV: 847), resp. *Nešto je trulo u državi Danskoj* (ve slovnících neuvedeno – pravděpodobně kvůli svému propozičnímu charakteru – avšak zaznamenáno u Pintarić 1997: 170).

Následující onomaziologická kategorie „zbytečná činnost“ je zastoupena relativně nízkým počtem frazémů. Český frazém s oikonymem *Athény* je zastoupen

ve třech podobách (*to je jako nosit sovy do Athén* „to je zcela zbytečné, popř. pošetilé a směšné; to je marná a neúčinná snaha tam, kde jí (už) není zapotřebí“, SČFI-P: 332; *nosit sovy do Athén* „dělat zbytečnou a nesmyslnou práci“, SČFI-VS: 747; *To je (jako) nosit dříví do lesa / sovy do Athén* „to je naprosto zbytečná, nesmyslná snaha, nabídka, činnost ap. (protože druhý, druzí to už vědí, popř. to už vykonal/-i, nabízenou věc má/mají aj.)“, SČFI-VV: 232). Dva chorvatské frazémy obsahují hydronymický komponent: řeku Drinu (*ispravljati/ispraviti krivu Drinu* „pokušavati/pokušati učiniti nemoguće, tražiti pravilno rješenje u kompliciranoj situaciji, raditi uzaludan posao“, FRHSJ: 103; viz též „popraviti/popravljati nepopravljivo, ispraviti/ispravljati tuđe greške, nastojati učiniti nešto nemoguće“, HFR: 104) a řeku Maricu (*baciti što u mutnu Maricu* „uzaludno trošiti, rasipati što“, FRHSJ: 332). Poslední frazém, *vody na Tábor nedovedeš*, je zastoupen pouze v Chorvatsko-česko-slovenském frazeologickém slovníku jako ekvivalent chorvatského *ispravljati/ispraviti krivu Drinu* (HČSFR: 17). Frazémy z této onomaziologické kategorie mají společné to, že toponymický komponent je v nich buď součástí ustálené nominální struktury (*kriva Drina, mutna Marica*), nebo představuje adverbiální určení (*do Athén, na Tábor*). Za pozornost též stojí výrazná přítomnost vody, již má člověk zafixovanou jako živel, který nelze lidskou vůlí ovlivnit (české apelativum *vody*, chorvatská propria *Drina, Marica*).

Jazykově pestrá je též onomaziologická kategorie „finanční faktor, zadluženost, nemajetnost“, do níž patří české frazémy se sémanticky průhledným komponentem *Nemanice* (*princezna z Nemanic* „nemajetná, chudá dívka, popř. nevěsta“, SČFI-VN: 275; *být/bejt (pán/princ)* z *Nemanic* „být zcela chudý a nemít žádný velký majetek ani peníze“, SČFI-VS: 435) a chorvatské frazémy s choronymickými komponenty pojmenovávajícími okolní země (*zadužiti se kao Turska Carevina* „imati mnogo dugova, biti prezadužen“, FRHSJ: 52; *dužan kao Grčka* „prezadužen, koji ima mnogo dugova“, HSRPF: 185).

Zbylé dvě onomaziologické kategorie spojuje fakt, že jsou téměř výhradně zastoupeny frazémy z jednoho jazyka, které jsou však doplněny frazémem z jazyka jiného.

Onomaziologická kategorie „zmatek, chaos, ruch“ obsahuje především frazémy s kvazioikonymickým komponentem *Kocourkov* (*To je (hotovej/úplnej) Kocourkov / Je to (tu) jako v Kocourkově* „lidé a jejich práce, popř. i život tu jsou zcela chaotické a směšně nesmyslné, popř. hloupé; lidi tu všechno dělají absurdně obráceně, neúčinně a bez snahy o účinný, užitečný výsledek“, SČFI-VV: 377; *je to (tu) jako v Kocourkově* „je to všestranně zmatené, směšně si vzájemně odporující, nelogické (často:) a bez nějakého cíle, smyslu; vše se zde provádí samolibě, nesmyslně zvráceným, nemožným a směšným způsobem“, SČFI-P: 159–160), dále strukturně analogický frazém *je to tu jako na Václaváku* „je tu velmi a neobvykle rušno a živo; chodí tudy nebo sem neobvykle mnoho lidí, není tu teď vůbec klid“ (SČFI-P: 379) a frazémy s toponymickým komponentem *Babylon*: český *hotový/*

učiněný/úplný Babylon 1. „místo, prostředí plné zmatku, chaosu, různorodé směsice něčeho (růz. jazyků, hlasů, názorů aj.)“ 2. „takové ovzduší zmatku a chaosu“ (SČFI-VN: 33) a chorvatský *biti/naći se u Babilonu* „biti u mjestu nerazumljiva govora, biti u mjestu s mnogo govora“ (FRHSJ: 6). Za pozornost stojí, že zatímco v chorvatském případě význam frazému setrvává v oblasti jazykové komunikace, v českém případě dochází k rozšíření a zobecnění tohoto významu.

Onomaziologická kategorie „hrozící nebo probíhající fyzický střet“ je zastoupena různě formulovanými bulharskými frazémy obsahujícími oikonyma *Bo(j)evci* a *Pláčkovci*: *da ne ideš na Боевци* „да не ядеш бой (заканително предупреждение)“ (FRBE I: 240); *da te не пратя на Плачковци* „да не те накарам да плачеш (употребява се като закана)“ (FRBE I: 245); *Да те не пратя на Плачковци!* „да не те накарам да плачеш (употребява се като закана)“ (NFRBE: 283); *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци* „ще те бия и ще плачеш“ (NFRBE: 278). Tuto skupinu bulharských frazémů doplňuje chorvatský frazém *napravi se/otvori se Kosovo* „napravi se lom, tučnjava“ (FRHSJ: 264).

DO TŘETÍ SKUPINY jsme umístili jedenáct onomaziologických kategorií obsahujících větší množství vzájemně formálně nesouvisejících frazémů. Pro ilustraci jsme jich k podrobnější analýze vybrali pět.

První tři kategorie jsou antropocentrické. Onomaziologická kategorie „neschopnost něco učinit (dobře), změnit, dotáhnout do konce“ obsahuje především bulharské, ale též dva synonymní chorvatské frazémy. Jejich struktura obsahuje pokaždé spojení toponyma s nějakým pojmenováním člověka – v jednom případě jde o národnostní skupinu (uplatňuje se etnonymum *влах* v plurálové formě): *накрай Дунав(а) власите се давят* „употребява се, за да се подчертае, че някой, в самия край на някакво трудно начинание, не е успял да издържи и не е могъл да постигне желаниа и очакван резултат“ (FRBE02: 203), v ostatních – o osobní jméno (uplatňují se antroponyma): *ходила Цаца на Враца* „употребява се, когато някой не успее да постигне целта си“ (FRBE II: 491); *какво ошел Гого на Стамбул, така дошел* „за човек, който никак не се е променил, който е останал същият глупак“ (FRBE I: 468); *колкото Бамо в Троян оправям* „никак, съвсем не (оправям нещо)“ (FRBE I: 532), viz též *оправям работата колкото Бамо в Троян* „никак, съвсем не оправям нещо“ (NFRBE: 189); *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba* „gubiti vrijeme beskorisno, vratiti se neobavljena posla/bez ikakve koristi“ (FRHSJ: 333), viz též „vratiti se neobavljena posla, uzalud (poslom) putovati nekamo“ (HFR: 315), *Mate u Rabac, Mate iz Rapca* „raditi bez rezultata, ništa ne postići, ne promijeniti“ (Menac-Mihalić 2010: 208).

Onomaziologická kategorie „lhát, podvádět“ představuje nesourodou miniskupinu frazémů českých a bulharských, v nichž se uplatňují oikonyma (*Brno, Bursa* – zde v archaické bulharské podobě *Brusa*) a oronymum (*Prosečenik*). Čeština je zastoupena výrazově explicitním přirovnáním *byla to lež jako Brno* „bylo to

značně velké, silné, nepříjemně intenzivní; bylo to pobuřující, nepříjemné a zahabující“ (SČFI-P: 55) a bulharština – slovesnými frazémy *пращам/пратя в Брусa за маймуни някого* „излъгвам, измамвам някого“ (FRBE II: 184) a *търкалям ги от Просеченик* „много лъжи казвам“ (FRBE II: 425).

Konečně poslední antropocentrickou skupinou jsou frazémy sdružené v onomaziologické kategorii „domýšlivost“. Tato skupina rovněž představuje směsici strukturně různorodých frazémů; toponyma představují světově známá města, země či kontinenty: *myslet si, že [objevil] Ameriku* „být samolibě a krátkozrace domýšlivý, projevat domýšlivou pýchu (na svůj objev)“ (SČFI-VS: 37); *Neraď/nežvaň, není ti šedesát a v Rusku/Moskvě si taky nebyl!* „já o tvé rady nestojím, nemáš pro ně ještě dost zkušeností; neraď, neumíš to!“ (SČFI-VV: 777); *В Цариград не държат хляба да се обаятва* „казва се на човек, който се хвали, че знае някакъв чужд език, а не може да преведе на този език някоя българска дума“ (FRBE I: 189); *свършил у Италия зад коша* „за учил и недоучил човек, който се представя за много учен“ (FRBE II: 280). Výjimkou je v tomto smyslu české přirovnání *jít/chodit jako královna (ze Sáby)* „jít nebo chodit okázale, pyšně a s přehnaným sebevědomím; vystupovat pyšně a rádoby majestátně“ (SČFI-P: 175), kde choronym *Sába* představuje starozákonní zemi/říši, a také chorvatské frazémy *dasa sa Vrbasa* „muškarac napuhanko“, *ljepotica iz Markuševca* „djevotjka koja umišlja da je lijepa kao neka iz velikoga grada“ a *tri gracije od Kroacije* „može se reći u šaljivom tonu kad se skupe tri ženske osobe za izlazak, ali može to imati i pogrдно značenje triju djevotjaka koje su umišljene da su lijepo i dotjerane pa dižu nos“ (Pintarić 1997: 167), kde se vyskytují různorodé lokálně nebo regionálně významné topokomponenty: hydronymum *Vrba*s, urbonymum *Markuševac* a knižní choronymum *Kroacija*.

Další dvě skupiny jsou co do významu, který nesou příslušné frazémy, spjaté s fyzikálními faktory délky (vzdálenosti) a času.

Onomaziologická kategorie „velká vzdálenost“ sdružuje jak české, tak i chorvatské a bulharské frazémy. U českých je zajímavé spektrum užitých toponym, která vykazují různé stupně a podoby spjatosti s realitou:

- *Lovosice*, tj. oikonymum v Česku všeobecně známé (*táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice* 1. „být neobvykle, únavně a příliš dlouhý, do délky protáhlý“, SČFI-P: 196),
- *Prčice*, tj. oikonymum v Česku sice známé, ale ve frazeologii se vnímání tohoto substantiva posunulo od singuláru k plurálu (*bejt v Prčících* 1. „být nepříjemně, nepohodlně (a neurčitě, nejasně) daleko“, SČFI-VS: 613),
- *Vystrkov*, tj. oikonymum v Česku známé nejspíše jen z frazeologie, sémanticky průhledné, zdánlivě vypadající jako účelově vymyšlené (kvazioikonymum) (*je (to) tu jako na Vystrkově* „je to zde příliš a nepříjemně vzdálené od ostatních obydlí; je to úplná samota, obvykle i tichá, popř. nudná“, SČFI-P: 398-399),

- *Zlámaná Lhota*, tj. čisté kvazioikonimum, vytvořené však podle reálných obrazů (*Zlámaná Lhota* „malá zapadlá ves, popř. i malé město, na odlehlem místě vzdáleném od civilizačních center“, SČFI-VN: 168),
- *Tramtárie*, tj. choronymum či spíše kvazichoronymum označující neexistující zemi, ale vzniklé zkomolením reálné předlohy (Tatárie) a navíc ztrácející svůj propriální charakter (*bydlet/být někde v Tramtárii/tramtárii* „bydlet, žít někde neobvykle nebo nepříjemně daleko“, SČFI-VS: 822 a *jít (někam) do Tramtárie/tramtárie 2.* „jít někam nepříjemně a nejasně daleko; dostat se na vzdálené, nepovědomé místo“, SČFI-VS: 822).

Chorvatské frazémy obsahují jedno reálné choronymum, které označuje rozlehlé území na Sibiři: *biti iz Tunguzije* „biti iz dalekog, zabitnog mjesta, biti iz daleka“ a *živjeti u Tunguziji* „živjeti daleko, u zabiti, u zaostalom kraju“ (oba Me-nač-Mihalić 2010: 206). V bulharských frazémeh objevujeme reálná oikonuma, ovšem ani jedno z měst se nenachází na bulharském území: *в Дуарбекур* „много далече“ (FRBE I: 119, viz též FRBE02: 50), *на Франкфурт на Майн* „много далече“ (NFRBE: 172).

Onomaziologická kategorie „časový faktor“ je z hlediska zařazených frazémů výrazně pestřejší než ta předchozí jak co do jazykové příslušnosti, tak co do typu toponymického komponentu. Nevyskytují se zde kvazitoponyma ani zkomolená či sémanticky průhledná pojmenování, typologicky tu narazíme na oikonuma (*Lovosice, Praha, Řím, Ерусалим, София, Враца*), choronyma (*Čechy, Kosovo*) a hydronyma (*Dunav, Sava*). Slovesný komponent mnohdy označuje nějaký proces spojený s vyšší důležitostí časového faktoru (*vypravovat se, stavět, stiči* „přijít“), ale vyskytují se i slovesa spojená s živly (*proteći* „protéct“ vs. *горя* „hořet“, *запала се* „zapálit se“). České frazémy v této onomaziologické kategorii jsou: *vypravovat se jako vrabci z Čech* „složité a v podstatě zbytečně dlouho se oblékat, připravovat věci s sebou a stále nechtěně oddalovat svůj odchod, popř. zdržovat druhého“ (SČFI-P: 393); *táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice 3.* „trvat nudně nebo únavně a příliš dlouho“ (SČFI-P: 196), resp. *Táhne se to jako Lovosice* „je to zdlouhavě nudně a únavné; trvá to příliš a jednotvárně dlouho“ (SČFI-VV: 442); *Není Řím ani Praha jednoho roku/za jeden rok vystavěn* „každá věc potřebuje podle své povahy svůj čas a věci (dodnes památné a) významné a složité vyžadují času nejvíc; důležité věci nelze uspěchat“ (SČFI-VV: 795). Chorvatské frazémy v této onomaziologické kategorii jsou: *mного će vode (dotle) proteći (Dunavom/Savom)* „proći će još mnogo vremena“ (FRHSJ: 748), resp. *puno/mного je vode proteklo (Savom/ri-jekom i sl.)* „puno je vremena prošlo, trebalo je mnogo vremena za što“ (HFR: 664); *kasno Janko na Kosovo stiže* „zakasnio je tko, prekasno je stigao tko“ (HFR: 191). Bulharské frazémy sem zařazené jsou: *стар като Ерусалим/света* „jako star /o osobi/“ (HSRPF: 239); *кога е горело Враца* „много отдавна“ (FRBE I: 522) a *запалила се е София* „казва се от гостите, когато черпенето се забави“ (FRBE I: 349).

4.3 Motivační aspekt

V této kapitole se budeme toponymickými komponenty v námi vybraných národních frazeologiích zabývat z hlediska motivačního. Bude nás především zajímat, do jaké míry se kulturně-historická, geograficko-morfologická, popř. jiná asociace spojená s tím kterým toponymickým komponentem promítá do významu příslušné frazeologické jednotky.

4.3.1 Motivační báze

Tzv. motivační báze tvoří spolu s derivační bází frazeotvornou bázi. Na motivační bázi se přitom podílejí významy slov ve slovních spojeních předtím, než došlo k frazeologizaci takových spojení, a než se tedy slova se svým plnohodnotným lexikálním významem (autosémantika) stala pouhými komponenty frazeologické jednotky. Derivační bázi se rozumí slovo, volné slovní spojení, ustálené slovní spojení nebo jiný frazém (FrazTerm 1995: 54). Hovoříme-li o motivaci tak, jak jsme ji představili, je zřejmé, že budeme provádět diachronní analýzu, neboť ze synchronního hlediska nelze z frazému vydělovat jednotlivé komponenty a ty pak zkoumat s ohledem na lexikální význam jejich slovních předobrazů (srov. Čermák 2007: 34 nebo Dobříková 2014: 37). F. Čermák je zároveň přesvědčen, že „frazém není svými komponenty přímo a měřitelně motivovaný“ (tamtéž). Myslí tím samozřejmě nesmyslnost provádět sémantickou analýzu v synchronním aspektu a uvádí příklad frazému *leje jako z konve* „hodně prší“, kde podle něho nemůžeme význam „prší“ dávat do souvislosti s komponentem *leje*, neboť zbylá část frazému *jako z konve* by pak logicky musela znamenat „hodně“, což ale neodpovídá pravdě (srov. **spí jako z konve*) (tamtéž). Čermák proto u této problematiky raději používá opatrnější termíny jako zdánlivá motivovanost nebo sémantická participace komponentu na významu frazému (tamtéž: 38), která může být přítomna, ale také nemusí (viz na základě jejího odstupňování známá Vinogradovova sémantická klasifikace frazémů pracující s motivační „průhledností“ komponentů – srov. FrazTerm 1995: 91, 93, 108).

Dosud jsme ovšem hovořili o apelativních komponentech. Jakmile se komponentem stává proprium, situace se do jisté míry mění – onyma nemají svůj lexikální význam, takže nemohou ani sémanticky participovat na významu frazému, ale během frazeologizace ztrácejí i svou onymickou funkci, tj. souvislost s konkrétní osobou nebo objektem, začínají plnit funkci apelativa (Skladaná 1994: 62, parafrázováno dle zdroje Dobříková 2014: 35, viz též Dobříková 2014: 39). N. Pintarićová výsledek procesu depropriálnízace komentuje slovy, že jejich nový, tj. přenesený význam vyjadřuje všeobecné (národní) kulturologické charakteristiky a tyto charakteristiky nazývá Pintarićová etnoalegorémy (Pintarić 2002: 183, parafrázováno

dle zdroje Dobříková 2014: tamtéž). Přes tyto funkční a charakterizační posuny však dáváme za pravdu M. Dobříkové, že ve frazeologii existují jednotky, u nichž jedinečný referenční vztah k denotátu zůstává zachovaný (tamtéž), takže motivační úlohu onymických komponentů v nich směrem k významu příslušné frazeologické jednotky bychom mohli pojmenovat spíše jako asociativní nebo konotativní. Percepce výsledku nějaké události nebo jiného jevu asociovaného u uživatelů určitého jazyka s příslušným toponymem se v nějaké míře promítá do výsledného významu frazému.¹⁰³ Tato míra může být značná, slabá nebo nulová a podle toho tedy můžeme hovořit o zásadní či silné, slabé nebo nulové asociativní motivaci. Je přitom třeba mít na zřeteli, že povědomí o asociativních specifikách určitých toponym se může v čase měnit (a nestejně může být i v různých vrstvách sociálního průřezu příslušným jazykovým společenstvím), takže proměnná je i charakteristika motivačního vztahu topokomponentu a frazému, jehož je součástí.

Abychom zjistili, zda se námi sledovaná toponyma mohou v komunikátech vyskytovat samostatně ve svém přeneseném významu, který se podílí na významu celého příslušného frazému, tj. zda jsou s příslušnou asociací spojeny natolik silně, že nemusí nutně potřebovat svůj frazeologický strukturní kontext, podívali jsme se na několik toponym do korpusů. V korpusech jsme se pokusili najít ty příklady, o nichž by bylo možno říct, že se jedná o v jistém smyslu elidované podoby známých frazémů. V českém korpusu SYN2015 jsme vyhledali toponyma *Chlumec*, *Canossa*, *Sahara* a *Sibérie*, v chorvatském korpusu HNK – toponymum *Stenjevac*. Výsledek je tento:

SYN2015:

Chlumec (i.p.m. 0,04; ARF 3,21)¹⁰⁴ – celkem 5 výskytů, z toho 2 metajazykové vyjadřující se k příslušnému přirovnání, 0 elidovaných;

Canossa (i.p.m. 0,06; ARF 4) – celkem 7 výskytů, z toho 4 z jednoho zdroje, z nichž 1 elidovaný;

Canossa dopadla prezidentovi dobře (MfD);

Sahara (i.p.m. 0,09; ARF 5,48) – celkem 11 výskytů, z toho 1 elidovaný;

Na koupání to příští týden bude, ale žádnou Saharu nečekejte (Nedělní Blesk);

Sibérie/sibérie (i.p.m. 0,08; ARF 5,09) – celkem 10 výskytů (pouze 1 s velkým počátečním písmenem), z toho 5 elidovaných;

Před třístuňňovou sibérií se na překážkový trénink ukryla do tunelu (Sport);

103 Zde je nutno připomenout, že schopnost nositelů jazyka vytvořit si správnou asociaci je pro pochopení především těch frazémů, u nichž je asociativní motivace silná, zcela zásadní, což činí frazémy s toponymickým komponentem specifické – nestačí tu totiž jen znát význam apelativních komponentů, bez znalosti potřebných reálií se strukturně jednoduchý bulharský frazém *ще уда в Орландовци*, chorvatský *otiči u Lovrečane* nebo český *ležet na Olšanech* stanou motivačně neprůhlednými a tudíž nesrozumitelnými (Orlandovci, Olšany i Lovrečan jsou lokality se hřbitovy, proto příslušné frazémy znamenají „zemřít“ nebo „být mrtvý“).

104 i.p.m. = instances per million words (viz IPM); ARF = average reduced frequency (průměrná redukovaná frekvence – viz ARF).

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

že by mu přála, aby musel jít v té sibérii s dětmi ven (Týdeník Květy);
Vás ale přivítá taková sibérie, že se hned snažíte jakkoli rozpohybovat (Deníky Moravia);
hodiny trávající hádka o definici rozdílů mezi hezkým počasím a sibérií (Týdeník Květy);
aby věděla, že jsem s ní v té životní sibérii, v tom jejím trápení (Cinkvoko a jiné texty o školní za školou).

HNK:

Stenjevac – celkem 3 výskyty, z toho 2 z jednoho zdroje, oba elidované:

Pjesništvo jest stvarnije od stvarnosti, ali kad zaboravi na motive one neposredno tekuće stvarnosti, mirno može u Stenjevac;

kad se pjesnik stane baviti tekućom politikom, to je jednako odlasku u Stenjevac.

Zkusme nyní ve smyslu asociativní motivace analyzovat čtyři vybrané frazémy: české *patřit do Bohnic/Kateřinek* „být blázen, bláznit, chovat se nenormálně, nesmyslně, popř. i hrozně a nebezpečně (tj. zasloužit si nebo potřebovat internaci v ústavu)“ a *vypravovat se jako vrabci z Čech* „složité a v podstatě zbytečně dlouho se oblékat, připravovat věci s sebou a stále nechtěně oddalovat svůj odchod, popř. zdržovat druhého“, chorvatský *ispraviti/ispravljati krivu Drinu* „popravit/popravljati nepopravljivo, ispraviti/ispravljati tuđe greške, nastojati učiniti nešto nemoguće“ a bulharský *в Цариград живял, царя не видял* „za člověk, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“.

- 1) Význam frazému s topokomponenty *Bohnice, Kateřinky* je evidentně motivován samotnými toponymy, neboť ty jsou v povědomí Čechů spjaty s psychiatrickou klinikou. Proto lze učinit závěr, že podíl těchto topokomponentů na asociativní motivaci příslušného frazému je zásadní.
- 2) Význam frazému s topokomponentem *Čechy* není s užitým toponymem nijak spojen, choronymum *Čechy* v nositelích češtiny nevytváří žádné asociace spojené s loudáním nebo zdržováním, takže podíl tohoto topokomponentu na asociativní motivaci příslušného frazému je nulový.
- 3) Význam frazému s topokomponentem *Drina* není s tímto hydronymem spjat bezprostředně (*Drina* se nespojuje s nemožností, zbytečností konání), avšak metaforický obraz meandrující řeky jako něčeho, co je dané a co nelze lidskou vůlí změnit, je poměrně zřejmý (motivačně průhledný), posílený navíc atributem *kriva* „klikatící se“. Z toho lze učinit závěr, že podíl topokomponentu *Drina* na asociativní motivaci příslušného frazému je patrný, není však zásadní. Můžeme ho proto charakterizovat jako slabý.
- 4) Význam frazému s topokomponentem *Carigrad* není s užitým toponymem nijak spojen, oikonymum *Carigrad* v nositelích bulharštiny nevytváří žádné asociace spojené s propásmutím nějaké příležitosti nebo neučiněním něčeho důležitého, takže podíl tohoto topokomponentu na asociativní motivaci příslušného frazému je opět nulový.

4.3.2 Motivační modely

Toponyma, podobně jako jiná propria nebo i komponenty apelativní povahy, které mají výrazný konotativní potenciál (například zooapelativa), se mohou v konkrétním frazému určitého jazyka měnit, aniž by docházelo k sémantické mutaci nebo alespoň modifikaci. Tyto lokálně či regionálně podmíněné asociace poté vedou k tomu, že frazém s určitou stabilizovanou syntaktickou strukturou může existovat v několika specifických variantách, které se liší na pozici toponymického komponentu. Vznikají tak tzv. *motivační modely* (srov. FrazTerm 1995: 54). Typickými motivačními modely bývají frazémy psychiatrické (*utéct/patřit do [lokalita známá psychiatrickou léčebnou]*), spánkové (*jít do [/pseudo/lokalita svým názvem evokující spánek]*) nebo hřbitovní (*odejít/být/ležet na [lokalita známá hřbitovem]*), ale jednotlivé národní frazeologie oplývají i jinými podobnými frazémy vykazujícími motivační modelovost, jež ovšem nebývá tak sémanticky výrazná (srov. sch. *i/pa mirna Bosna/Bačka/Krajina*). Variantní frazémy s ohledem na paradigmatata variantních toponymů mohou představovat jednotky stylisticky homogenní (původem výhradně ze standardu nebo výhradně ze substandardu), ale také jednotky stylisticky heterogenní (ze standardu i substandardu).

4.3.3 Asociativní motivace zásadní

Frazémy s toponymickým komponentem, který s ohledem na asociace, jež samostatně vyvolává, podle našeho názoru zásadně participuje na významu celé jednotky, jsou shromážděny v následujícím výčtu. Celou skupinu můžeme určitým způsobem systematizovat – topokomponent často označuje lokalitu, která je v obecném povědomí spjata např.

– s věznicí nebo jinou restriktivní institucí:

odvézt někoho na Pankrác „odvézt zatčeného k výslechu nebo odsouzeného do vězení“

sedět/být/bejt na Pankráci „být zavřený ve vězení“

ići na Katalinića brig „otići u zatvor“ (Katalinića brig je lokalita v rámci Splitu, Chorvatsko)
Otišao je u Zenicu „[biti] politički zatvorenik ili kriminalac“ (Zenica je město v Bosně a Hercegovině)

Pazi, ići ćeš u Lepoglavu!; *Pazi da ne zaradiš Goli Otok* „upozorenja da se na javnim mjestima ili pred kim sumnjivim (...) ne pričaju politički vicevi ili druge političke aluzije, jer se za verbalni delikt moglo ići u zatvor (Lepoglava je město v Chorvatsku; Goli Otok je severojadranský ostrov v Chorvatsku)

– s psychiatrickou léčebnou nebo podobným zařízením:

patřit do Bohnic/Kateřinek „být blázen, bláznit, chovat se nenormálně, nesmyslně, popř. i hrozivě a nebezpečně (tj. zasloužit si nebo potřebovat internaci v ústavu)“

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

utéct z Bohnic/Kateřinek „být nerozumný, bláznivý; chovat se nesmyslně, (jakoby) nerozumně, bláznivě“

Uteks/utekls (snad) z Bohnic? „to je nesmysl (a já ho rozhodně odmítám); to je absurdní (co děláš, říkáš), neuvažuješ vůbec rozumně (a je třeba to hned zastavit, odmítnout)“

je/vypadá jako by/když utekl z Bohnic „být podivně, nevhodně nebo nedostatečně a směšně oblečen; nebýt zcela oblečen nebo zapnut a působit divně, bláznivě; chovat se, mluvit, pohybovat se podivně, nejasně, trhavě a směšně nápadně“

zreo u ludnicu/Vrapče „neuravnotežen, u lošem psihičkom stanju, psihički bolestan“

zreo za Stenjevac; zreo za Jankomir; autobus za Jankomir čeka koga; on je iz Šibenika; biti (zreo) za Šibenik; biti za Lopaču; pobjegao je iz Popovače tko; (zreo/spreman) za Popovaču; zreo (spreman) za Ugljan; zreo za Banjske dvore; biti za Domanoviće; on je za Jagomir „lud, poludio, nenormalan“ (Vrapče, Stenjevac, též Stenjevec, Jankomir – lokality jsou v rámci Záhřebu, Jankomir – lokalita v rámci Záhřebu, Šibenik – město v Chorvatsku, Lopača – lokalita v rámci obcí¹⁰⁵ Jelenje poblíž Rijeky, Chorvatsko, Popovača – městečko v Chorvatsku, Ugljan – chorvatský ostrov na Jadranu, Banjski, též Bajnski dvori – součást lokality Gornje Ladanje v rámci obcí Vinica, Chorvatsko, Domanovići – lokalita v rámci obcí Čapljina, Bosna a Hercegovina, Jagomir – lokalita v rámci Sarajeva, Bosna a Hercegovina)

za Карлуково сџм „полудял сџм, луд сџм“ (Karlukovo – lokalita v rámci obcí Lukovit, Bulharsko)

Pro dokreslení můžeme uvést i makedonské *печен за Бардовци* „боледува од ментална болест“ patřící do stejné kategorie;

– se hřbitovem:

dostat se/odstěhovat se na Olšany „zemřít a být pohřbený, pochovaný“

ležet na Olšanech „být (už) mrtvý a pohřbený“

sprema se na Mirogoj; otišao je na Mirogoj; leži na Mirogoju; poslali su koga na Mirogoj (Mirogoj – lokalita v rámci Záhřebu, Chorvatsko)

on je za Bare; otišao je na Bare (Bare – lokalita v rámci Sarajeva, Bosna a Hercegovina)

otiči u Lovrečane (Lovrečan – lokalita v rámci obcí Ivanec, Chorvatsko)

ići na Miholane; spremiti koga na Miholane (spis. Mihovljan – lokalita v rámci obcí Čakovec, Chorvatsko)

poći na Skitaču (Skitača – lokalita na Istrii v rámci obcí Raša, Chorvatsko)

џе ида в Орландовци „ще умра“ (Orlandovci – lokalita v rámci Sofie).

Toponymum může též být využito pro svou sémantickou průhlednost (často ovšem z hlediska jazykové reality jen zdánlivou, povrchní, jedná se tedy o funkční toponymum nebo přímo za tím účelem zkonstruované kvazitoponymum) nebo jiné stylistické vlastnosti (humor, rytmika, rým, libozvučnost, výskyt podobných

105 O výrazu *občina* viz dále podkapitola 4.4.1.1 Oikonyma vs. urb(an)onyma – problematika vymezení.

hlásek jako ve vulgarismech apod.), které jsou nositeli příslušného jazyka zřetelně identifikovatelné:

jít do hajan „jít spát“ (Hajany – několik sídel v Česku s tímto názvem)

пошел съм за Спанчевци „спи ми се и се каня да спя; легнал съм си вече да спя“ (Spančevci – lokalita v rámci obcí Väršec, Bulharsko)

ще спя на Спъците „спи ми се“ (Spāncite – bulharské kvazioikonymum)

Pro ilustraci tu uvádíme i slovinské *iti v Pančevo/Mižule* „iti spat“ patřící do téže kategorie spojené s odchodem spát ([Pančevo/Mižule] sta fiktivní „deželi“, katerih imeni sta tvorjeni iz glagolov pančati „spati“, mižati „imeti zaprte oči“ – Kržišnik 2018: 28),¹⁰⁶ *Je vod Drážďan, ne vod Berouna* „rád tu dívku, dívky, ženy svádí a dvoří se jim, ale oženit se nechce“

To je (hotovej/úplnej) Kocourkov „lidé a jejich práce, popř. i život tu jsou zcela chaotické a směšně nesmyslné, popř. hloupé; lidi tu všechno dělají absurdně obráceně, neúčinně a bez snahy o účinný, užitečný výsledek“

je to (tu) jako v Kocourkově „je to všestranně zmatené, směšně si vzájemně odporující, nelogické (často:) a bez nějakého cíle, smyslu; vše se zde provádí samolibě, nesmyslně zvráceným, nemožným a směšným způsobem“

je (to) tu jako na Vystrkově „je to zde příliš a nepřijemně vzdálené od ostatních obydlí; je to úplná samota, obvykle i tichá, popř. nudná“

Zlámaná Lhota „malá zapadlá ves, popř. i malé město, na odlehlem místě vzdáleném od civilizačních center“

jít (někam) do Tramtárie/tramtárie 1. „odejít někam, jít pryč“ 2. „jít někam nepřijemně a nejasně daleko; dostat se na vzdálené, nepovědomé místo“

bydlet/být někde v Tramtárii/tramtárii „bydlet, žít někde neobvykle nebo nepřijemně daleko“

biti iz Tunguzije „biti iz dalekog, zabitnog mjesta, biti izdaleka“

živjeti u Tunguziji „živjeti daleko, u zabiti, u zaostalom kraju“

kao da je iz Tunguzije „za osobu koja ne zna dobro govoriti, ne zna se ponašati, ništa joj nije jasno, priglupa je“

být/bejt z Hovězí Lhoty „být hloupý, prostoduchý, naivní“

být/bejt (pán/princ) z Nemanic „být zcela chudý a nemít žádný velký majetek ani peníze“
princezna z Nemanic „nemajetná, chudá dívka, popř. nevěsta“

106 Pančevo je přitom skutečné město, ležící ovšem v Srbsku v blízkosti Bělehradu (administrativně patří do Vojvodiny a má asi 90 tis. obyvatel), takže se lze domnívat, že slovinský tvar „fiktivní oblasti určené k spánku“ je tímto městem s velkou pravděpodobností alespoň druhotně motivován. J. Keber ovšem tvrdí, že spojitost se srbským městem je pouze zdánlivá, a souvislost vidí se slovinským slovesem *pančati*, v dětském jazyce znamenajícím „spát“ (SSF: 661). Podle našeho názoru je „případ Pančevo“ jevem, který v následující kapitole, v níž mj. hovoříme o kvazitoponymech, lze nepochybně zařadit do kategorie 2, přičemž Keber i Kržišniková se přiklání k variantě 2b, kdežto my spíše k variantě 2a (viz podkapitoly 4.4.9 Toponyma a kvazitoponyma a 4.4.10 Frazémy s (kvazi)toponymickým komponentem a jejich klasifikace na základě motivačního vztahu).

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

тврќалям ги от Просеченик „многo лъжи казвам“ (Prosečenik – hora v Severní Makedonii)

пращам/пратя в Брусa за маймуни някого „излъгвам, измамвам някого“ (Brusa, spis. Bursa, město v Turecku)

земља dembelija „izmišljena zemlja u kojoj ,teče med i mljeko’/u kojoj se ne mora ništa raditi“

да не идеш на Боевци „да не ядеш бой (заканително предупреждение)“

Да те не пратя на Плачковци! „да не те накарам да плачеш (употребява се като закана)“

Ще те пратя на Бойчевци у ще минеш край Плачковци „ще те бия и ще плачеш“ (Boevci a Plačkovci – lokality v centrálním Bulharsku)

Топонимум může též být využito

- pro jednoznačné, tj. alespoň v daném jazykovém prostředí široce známé historické, biblické nebo jiné mytologické konotace:

dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce „být úplně, popř. s výsměchem poražen; vůbec nic nezískat a dopadnout velmi špatně“

вадя от батака (вадя/изваждам от батака/блатото) „помагам на някого да излезе от объркано и неприятно положение“ (Batak – lokalita v Bulharsku)

направи се/отвори се Kosovo „направи се lom, tučnjava“

закъсал съм като (кralи) Марко на Косово (поле) „в много тежко, безизходно положение съм“

Jak je ti, Rakousko? – Ouzko! „Rakousko je v těžké situaci (a už asi brzo padne)“

to je (pomalu) jako za Rakouska/Hitlera „je to nesnesitelně, přehnaně autoritářské, popř. neoprávněně tvrdé, přísné opatření; to je velmi vážná nouzová nebo hrozivá situace“

To je (pomalu) jako za Rakouska/Hitlera/bolševika „to je nesnesitelně, nepřijatelně autoritářské a tvrdé opatření; to je velmi vážná nouzová situace“

být svobodný jak Amerika „být bez rodinných závazků a starostí“

živjeti kao beg u Hercegovini „živjeti dobro“

блажена Аркадия „място, където животът е лек и безгрижен“

hotový/učiněný/úplný Babylon 1. „místo, prostředí plně zmatku, chaosu, různorodé směsice něčeho (růz. jazyků, hlasů, názorů aj.)“ 2. „takové ovzduší zmatku a chaosu“

biti/naći se u Babilonu „biti u mjestu nerazumljiva govora, biti u mjestu s mnogo govora“

Sodoma (a) Gomora 1. „místo, prostředí, kde se (hromadně) provádí něco nemravného, hanebného, kde se pašou různé prostopášnosti a neřesti nebo které má takovou pověst“

2. „nemravný, nezřízený život, takováto hromadná mravní zkáza v určitém prostředí“

Sodoma i Gomora „velikí razvrat (nemoral), pokvarenost“

Sodom и Гомор „пълен нравствен упадък, разврат“

пřekročit Rubikon „udělat závažné a osudové životní rozhodnutí, rozhodnout se a neodvratně tak poznamenat svůj další život, práci ap.“

prijeći Rubikon „donijeti smjelu/neopozivu odluku, učiniti odlučan korak“

минавам/преминавам Рубикон „izvřřšvam smela i rešitelna postřpka s vařni posledstva za mene“

Картаген трябва да бъде разрушен! „настойчив priziv za borba s vrag ili s nřakvo prepyatstvřie“

Тарпейска скала „място над propast, na gibel“

йт до Canossy „pokořit se a йt se podvolit, omluvit ap.“

pořeti se na Parnas „postati pjesnik“

напът се з řeku zapomněнї/z vody Lėthė „zbavit se starostř, vzpomřnek a osudně, osudově zapomenuť“

syn Izraele „řid, řid“

- pro jednoznačně, tj. řiroce znřmė geograficko-sociřlnř nebo geograficko-klimatickė konotace:

je to tu jako na Vřclavřku „je tu velmi a neobvykle ruřno a řivo; chodř tudy nebo sem neobvykle mnoho lidř, nenř tu teď vřbec klřd“

Je tu jako na Vystřkovė „je to tu opuřtėnė, chladno a hodně tu foukř vřr“

(je tam) zima jako na Sibiri; je tam jako na Sibiri „je tam neobvykle velkř a nepřřjemnř zima“

Je tam řplnř Sibėrie „je tam vekř zima a velmi nevlřdnė, nepřřjemnė počasř“

Tu je kao u Sibiru; Tu je pravi pravcati Sibir „hladnoća“

Je to/tady řplnř sahara/Sahara „je tady strařnė horko, vedro a sucho; celė mřsto je vyprahlė a horkė“

je tam (horko) jako na Sahaře „je tam velmi nepřřjemnė a teřko snesitelnė suchė horko nebo horkė počasř“ (SČFI-P: 317)

(břt) vyprahlř jako Sahara „břt zcela vysuřenř, vyprahlř a obvykle i neřrodnř, nehostinnř; břt velmi řřznřvř“

Ovo je Afrika; vruće kao u Africi „velika vrućina“

(velik) kao Velebit „u doslovnom se znaćenju odnosi na fizićku velićinu nekog entiteta, a to se prořřruje na intenzitet, vařnost i slićno“

nebo

- pro řiroce srozumitelnė vymezenř nėjakėho prostoru:

od řumavy k Tatřřm „vyjřdřenř, ře nėjakř ĉinnost se třkala űzemř břvalė Āeskoslovenskė republiky od jednoho konce na druhř“

od Triglavu do Devdėlїe „diljem Jugoslavije“

от Япония до Патагония „по целия свят“.

Je v pojmenovanř přřsluřnřm toponymem mřře břt přřmo ĉřlem frazeologizovanėho sdėlenř nebo jeho synekdochickřm vyjřdřenřm:

V Praze blaze tomu, kdo mř penřze; V Praze blaze, ale draze „pobyt, řivot v Praze jsou přřjemnė, ale nřkladnė, drařřř neř jinde; v Praze se řije dobrė, kdyř jsi bohatř“

stovėřatř Praha „oznaćenř pro hlavnř mřsto ĀR s panoramatem vyznaćujřřm se množstvřm vėřř“

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

stříbropěnná Vltava „stříbřitě leskle se pěnící hladina řeky Vltavy“
být křtěný/bejt křtěnej Vltavou „narodit se v Praze, pocházet z Prahy (a být pravý, typický Pražák)“.

4.3.4 Asociativní motivace slabá

Frazémy s toponymickým komponentem, který s ohledem na asociace, jež samostatně vyvolává, podle našeho názoru participuje na významu celé jednotky jen omezeně, slabě, jsou shromážděny v následujícím výčtu.

První velkou skupinou jsou různé jazykové mutace frazému *objevit Ameriku*; souvislost amerického kontinentu a něčeho nového, relativně nedávno objeveného je všeobecně známá, avšak celková sémantika frazému (spojená s naivitou, neznalostí, event. domýšlivostí) s asociací, která nás napadne v souvislosti s Amerikou, dle našeho soudu přímo nesouvisí. Frazém má ve všech zkoumaných jazycích ironické vyznění, s jedinou výjimkou – tou je první význam popsáný J. Matešičem u chorvatské mutace frazému:

objeviti/objevovat Ameriku „údajně objevit, zjistit n. vymyslet, vymýšlet, co je běžně známé a samozřejmé (popř.: a být na to hrdý); upozornit, upozorňovat halasně na samozřejmé“
myslet si, že [objevil] Ameriku „být samolibě a krátkozrace domýšlivý, projevovat domýšlivou pýchu (na svůj objev)“

otkriti/pronalaziti/pronaći Ameriku 1. „svratiti pažnju, upozoriti na što nepoznato/značajno važno“ 2. „predstaviti što kao novo što je već odavno poznato, priopćiti/reći/pronaći tobože novu stvar“

откривам Америка „нищо ново и неизвештно не казвам“

Podobně v následujících frazémeh je Amerika pouze symbolem bohatství a v analyzovaných jednotkách je vnímána jako jeho zdroj, ale se sémantikou frazému topokomponent *Amerika* přímo nesouvisí:

mít strýčka/strejčka v Americe „mít záhadný a bohatý zdroj příjmů a být takto bohatý“

ujak iz Amerike „iznenadna sreća koja donosi blagostanje/bogatstvo“

øyvico om Amerika (za potvrzení existence bulharské jednotky děkuji kolegyni Vanji Zidarovové)

Analogicky s předchozím je i hydronymum *Drina* spjato s obrazem řeky s výrazně meandrujícím tokem, avšak celkový frazeologický význam není s Drinou nijak spojován:

ispravljati/ispraviti krivu Drinu „pokušavati/pokušati učiniti nemoguće, tražiti pravilno rješenje u kompliciranoj situaciji, raditi uzaludan posao“.

Následující přirovnání *je tam zima jako v Rusku* jsme zařadili do této druhé motivační skupiny, neboť na rozdíl od synonymního frazému, který obsahuje topokomponent *Sibiř*, nemusí být Rusko tak jednoznačně spjato pouze s velkou zimou: *je tam zima jako v Rusku* „je tam neobvykle velká a nepříjemná zima“.

Ani v dalším příkladu z chorvatštiny *došla teta iz Rusije* nemusí být v současnosti Rusko jednoznačně spojováno s rudou barvou jako v dobách SSSR, takže význam „dostat menstruaci“ (a tedy asociativní řetězec vedoucí od metaforizovaného jazykového znaku až k jeho denotátu – frazém s topokomponentem *Rusko* → sovětské Rusko → komunistická symbolika → rudá barva → krev → menstruace) nemusí být zvláště v postkomunistické éře dostatečně průhledný:

došla teta iz Rusije komu „dobio je mjesečnicu *tho*“.¹⁰⁷

Specifický tvar města Lovosice motivuje následující frazém, avšak i zde máme za to, že souvislost mezi asociací, kterou vyvolává jmenovaná lokalita, a frazeologickými významy příslušné jednotky není zásadní. Frazeologické významy tu sice čerpají z obrazu spojeného se zapojeným toponymem, avšak daný sémantický rys nepředstavuje pro příslušné toponymum jediné, široce známé specifikum. Analogicky jako u oikonymického komponentu *Lovosice* tak lze vnímat i motivační úlohu u topokomponentů bulh. *Diarbekir*, *Frankfurt na Majn* (vzdálenost), bulh. *Erusalim*, čes. *Praha* (stáří), čes. *Neapol*, chorv. *Pariz* (krása), čes. *Caríhrad* (zápach), bulh. *Indija* (tajemství), bulh. *Čirpan* (rozbití)¹⁰⁸, chorv. *Plitvice* (ochrana) a čes. *Sába* (pýcha)¹⁰⁹:

táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice 1. „být neobvykle, únavně a příliš dlouhý, do délky protáhlý“ 2. „být nápadně vysoký a hubený“ 3. „trvat nudně nebo únavně a příliš dlouho“
в Диарбекир, на Франкфурт на Майн „много далече“

стар като Ерусалим/света „jako star /o osobi“

to je starý jako Praha „to je přece dlouho a dobře známé; není to vůbec nic nového a nepřekvapuje to“

Co je Praha Prahou... „odjakživa, vždycky (to tak bylo n. to v Praze platilo, se dělalo ap.)“

Vidět Neapol a umřít 1. „tohle bych velmi chtěl vidět, zažít; po tomhle strašně toužím“

2. „toužím uvidět krásnou Neapol a potěšit se pobytem v ní“

mali Pariz „vrlo lijepo/uređeno/zanimljivo mjesto/grad“

Je tu smradu jako v Caríhradu „je tu cítit silný a nepříjemný zápach“

107 Česká frazeologie má obdobně motivovaný frazém s tímto významem: *Přijela Rudá armáda* (SČFI-VV: 47).

108 Motivace historickou událostí (zemětřesením – více viz podkapitola 4.5.4 Toponyma spjatá s historickými reáliemi).

109 V obou posledních případech je ovšem motivačně nosným komponentem chorvatské zooapelativum *medved*, resp. české antropoapelativum *královna*; toponyma *Plitvice*, resp. *Sába* nacházející se pokaždé ve fakultativním adverbialu loci celkový frazeologický význam pouze intenzifikují.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

пратих на Чирпан нешто „счупих съд на парчета“

тъмна Индия „нешто което е забулено с тайна, в което се крие нещо не в ред, нешто нечестно“

zaštićen kao medvjed (na Plitvicama) „potpuno zaštićen /o osobi/“

jít/chodit jako královna (ze Sáby) „jít nebo chodit okázale, pyšně a s přehnaným sebevědomím; vystupovat pyšně a rádoby majestátně“

Poslední frazém využívá funkčnosti (byť jen zdánlivé) oikonyma *Paďousy*, které může být spojováno s imperativním „padej, zmiz!“. Tuto motivaci však nepovažujeme za zásadní:

poslat někoho do Paďous „prudce a hrubě někoho odmítnout nebo vyhodit“.

4.3.5 Asociativní motivace nulová

Frazémy s toponymickým komponentem, který s ohledem na asociace, jež samostatně vyvolává (pokud tedy vyvolává vůbec nějaké), podle našeho názoru nijak neparticipuje na významu celé jednotky, jsou shromážděny v následujícím výčtu:

České frazémy:

vypravovat se jako vrabci z Čech „složitě a v podstatě zbytečně dlouho se oblékat, připravovat věci s sebou a stále nechtěně oddalovat svůj odchod, popř. zdržovat druhého“

Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm „naš stát, národ vždy překonal těžká období, nezankl a přežil a to se nám podaří i tentokrát“

Je něco shnilého ve státě dánském „situace tu není dobrá, děje se tu zřejmě něco špatného; něco zcela základního tu není v pořádku“

Neraď/nezvaň, není ti šedesát a v Rusku/Moskvě si taky nebyl! „já o tvé rady nestojím, nemáš pro ně ještě dost zkušeností; neraď, neumíš to!“

sem občan ne Atén či Řecka, ale světa „neomezuj se jen na zájem, prospěch, potřebu jednoho malého místa a současnosti, ale snažím se být světoobčan, vidět, posuzovat vše globálně“

to je jako nosit sorvy do Athén „to je zcela zbytečné, popř. pošetilé a směšné; to je marná a neužitečná snaha tam, kde jí (už) není zapotřebí“

Všechny cesty vedou do Říma „stejného cíle, výsledku se dá dosáhnout různými způsoby; ať člověk zvolí jakoukoli metodu práce, zjišťování údajů ap., dospěje zpravidla ke stejnému závěru, základnímu zdroji“

Není Řím ani Praha jednoho roku/za jeden rok vystavěn „každá věc potřebuje podle své povahy svůj čas a věci (dodnes památné a) významné a složitě vyžadují času nejvíc; důležité věci nelze uspěchat“

byť/bejt (už) z Prahy doma „konečně pochopit, chápat a vyznat se v něčem nebo dovést si něco vysvětlit“

byla to facka/pětka/flek/lež jako Brno „bylo to značně velké, silné, nepříjemně intenzivní; bylo to pobuřující, nepříjemné a zahanbující“

je to jasný/jasně jako Brno „to je zcela jasné, jednoduché“

(to je) ostuda jako Brno „je to velká a nepříjemná ostuda, která umožňuje, umožní druhým se posmívat nebo vysmívat“

...(a) šlus na Brno! „toto je definitivní, to je (pro mě) konec debaty“

věděť/poznat, zač je v Pardubicích perník „získat nebo mít trpké a špatné zkušenosti; tvrdě se poučit (o realitě), popř. se potrestat a uvědomovat si to“

Hliník se vodstěhoval do Humpolce „není tady a nelze s ním počítat; je pryč a je nutné shánět ho později, na jiném místě ap.“

Hopsa hejsa do Brandejsa „mám, cítím radost a dobrou náladu (popř. a chuť trochu zpívat, skotačit ap.)“

jít (s něčím) do háje/k šípku/do Prčic (křen kopat) 1. „jít pryč a přestat tak naléhat, vadit, obtěžovat ap.; skončit svou kariéru“ 2. „přestat být slibný, uskutečnitelný; porouchat se, rozbít se“

poslat někoho do háje/k šípku/do Prčic „odmítnout, odbýt někoho prudce nebo pohrdlivě“
bejt v Prčicích 1. „být nepříjemně, nepohodlně (a neurčitě, nejasně) daleko“ 2. „být zcela a nepříjemně zmařený, ztracený“

Do prdele/Prčic! „to je velmi nepříjemné, mrzuté a zlobí mě to“

V prdeli a v Tejně (tam) je všude stejně „tam to je stejně nepříjemné a nepříjemné a nelíbí se mi to; to není nijak lepší a nepomůže to“

To je, jako když plivne do Stromovky „to je nepříjemně n. směšně málo a nestačí to“

(Vona je jako) Českéj/Český ráj – samá kost a trosky „je stará, strašně hubená a vychrtlá; je hubená a ošklivá“

Půjdem spolu do Betléma... (Čl. v hravé odpovědi zvl. na návrh blízkého drahého začínající na „Půjdeme spolu...“) „půjdeme (tam jako kamarádi) spolu“

vody na Tábor nedovedeš „nelze něco provést, vykonat“.

Chorvatské frazémy:

zadužiti se kao Turska Carevina „imati mnogo dugova, biti prezadužen“

dužan kao Grčka „prezadužen, koji ima mnogo dugova“

kao da je došao iz Zanzibara „primitivna osoba koja se ne snalazi u razvijenom društvu“

briga koga što Mađarska nema more/mora „posve je svejedno komu, ne dira (ne uzbuđuje) ništa koga, ravnodušan je tko, baš koga briga za što“

tri gracije od Kroacije „može se reći u šaljivom tonu kad se skupe tri ženske osobe za izlazak, ali može to imati i pogrđno značenje triju djevojaka koje su umišljene da su lijepe i dotjerane pa dižu nos“

pa/i mirna Bačka „i sve u redu, stvar je u redu“

i mirna Bosna „(i) sve u redu, (i) tu prestaje svaka diskusija, (i) stvar je završena“

ravno je nešto odavde do Srijema/Kosova „svejedno mi je, nisam zainteresiran za što, nije me briga za što“

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

kasno Janko na Kosovo stiže „zakasnio je tko, prekasno je stigao tko“
Nešto je trulo u državi Danskoj „nešto ne valja“
Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo „promjena načina života koja nije baš velika“
putovati/ići u Rim „ići roditi u rodilište“
Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba „gubiti vrijeme beskorisno, vratiti se neobavljena posla/bez ikakve koristi“
Mate u Rabac, Mate iz Rapca „raditi bez rezultata, ništa ne postići, ne promijeniti“
Mujo iz Doboja; od Doboja Mujo „kaže se u Hrvatskoj i u BiH za nekoga tko je glup, nedodgojen i nesnalazljiv“
ljepotica iz Markuševca „djevojka koja umišlja da je lijepa kao neka iz velikoga grada“
moja mala iz Bosanske Krupe „mlada neiskvarena i lakovjerna djevojka“
Ajđ u Šandrovac – eufemizam umjesto vulgarne psovke „idi u pičku materinu“
Ajđ u Varaždinske Toplice – eufemizam umjesto kajkavske vulgarne psovke „idi v rit“
dasa sa Vrbasa „muškarac napuhanko“
izvoditi krive Drine „neozbiljno se ponašati, govoriti/raditi koještarije“
baciti što u mutnu Maricu „uzaludno trošiti, rasipati što“
puno/mnogo je vode proteklo (Savom/rijekom i sl.) „puno je vremena prošlo, trebalo je mnogo vremena za što“

Bulharské frazémy:

заминавам/замина за Австралия „развеждам се“
има нещо гнило в Дания „съществуват някакви нередности, неясноти, престъпления, хаос“
свободна България „без всякакви задължения или задръжки“
свършил у Италия зад коша „за учил и недоучил човек, който се представя за много учен“
в Рим живял, папата не видял „за човек, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“
в Цариград живял, царя не видял „за човек, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“
ходил в/на Стамбул, а царя не видял „за човек, който е пропуснал да извърши най-важното или да забележи най-очевидното“
какво ошел Гого на Стамбул, така дошел „за човек, който никак не се е променил, който е останал същият глупак“
оскубали му са мустаките на Стамбул капия „къосе“
в Цариград не държат хляба да се обаятва „казва се на човек, който се хвали, че знае някакъв чужд език, а не може да преведе на този език някоя българска дума“
нерде Шам, нерде Багдад, нерде Ямбол, нерде Стамбул „употребява се, когато се говори за едно, а някой започва разговор съвсем за друго или съвсем погрешно разбира това, за което става дума“
Здравей, Москва! „възклицание, с което се изразява учудване, изненада“

Порт Артур (оце) не е паднал! „употребява се, когато фанатизирани привърженици на нещо не желаят да приемат неприятни за тях реални факти, неприятна реална действителност“

запампа се е София „казва се от гостите, когато черпенето се забави“

кога е горело Враца „много отдавна“

ходила Цаца на Враца „употребява се, когато някой не успее да постигне целта си“
като свини за Оршова „много натясно, плътно един до друг“

има да давам на Михалко от Пещера „не съм съвсем нормален; безумен съм, луд съм“

оправям работата колкото Бамо в Троян „никак, съвсем не оправям нещо“

търся кум Душан от Ниш „искам да намеря някого, без да знам почти нищо за мястото, където той живее, без да знам добре и името му“

Койчо от Беренде / от Койнаре (с кривото магаре) „неизвестно кой (употребява се като отговор на въпроса „кой“, когато запитаният не иска да отговори направо, или не знае)“

снаха ми Гюрга от Бутроинци „неизвестно кой (употребява се като отговор на питането „кой е?“ , когато запитаният не знае или не иска да отговори направо)“

балдъза ми от Кестрич „неизвестно кой (употребява се като отговор на въпрос „кой“, когато запитаният не иска да отговори направо или не знае)“

не може ме опра ни Дунав „в много тежко състояние съм, не може да ми се помогне“
накрай Дунав(а) власите се давят „употребява се, за да се подчертае, че някой, в самия край на някакво трудно начинание, не е успял да издържи и не е могъл да постигне желания и очакван резултат“

хвърли го с две клечки в Марица „негоден е, за нищо не го бива, нищо не струва“

4.4 Typologický aspekt

Топонима, která se vyskytují ve frazémeh, lze klasifikovat z různých hledisek. Hledisko typologické (tj. druh toponyma) spolu s tím, zda příslušné toponymum označuje reálně existující nebo jen fiktivní topos, prozkoumáme v této kapitole. Typologii toponymických komponentů odvozujeme od chápání toponym jako třídy vlastních jmen, která je jednak součástí nadřazené třídy geonym (a ta pak další nadřazené třídy abionym – srov. Šrámek 1999), jednak se sama dělí na úžeji vymezené podskupiny podle toho, jaký druh geografického objektu příslušné toponymum pojmenovává. Ze shromážděného materiálu zachyceného především v příslušných frazeologických slovnících plyne, že frazeologickými komponenty se nejčastěji stávají oikonyma a choronyma, ve výrazně menší míře urbonyma, ještě méně hydronyma, minimálně jsou pak zastoupena oronyma.

Z definice toponym vyplývá, že každé toponymum jakožto jazykový znak má ve světě obvykle reálně existující konkrétní denotát, který pojmenovává nějakým

jedinečným jménem.¹¹⁰ Zjednodušeně řečeno, každý toponymický objekt by měl být nalezitelný v terénu a zachycený na mapách. V jazycích se však setkáváme i se slovy, která jsou z kontextu rozpoznatelná jako toponyma (mají například patřičné odvozovací formanty), avšak to podstatné u nich absentuje – v reálném světě jim chybí denotát. Tato slova nejčastěji pojmenovávají nějaký fiktivní geografický útvar v rámci literárního, filmového nebo jiného uměleckého díla, anebo byla vymyšlena funkčně jako prostředek sloužící k expresivnímu vyjádření nebo jen „přibarvení“ nějaké situace (ať už v rámci samotného procesu frazeologizace, nebo mimo něj). Jestliže tedy taková propria nemají svůj reálný denotát, lze je označit jako kvazipropria, přesněji kvazitoponyma. J. Glovňa definuje jejich formální stránku tak, že „v procese onymizácie formálne kopíruje onomaziologickú a slovotvornú štruktúru, avšak referenčne sa neviaže na žiadne denotáty“ (Glovňa 2003: 248). Při pohledu na náš frazeologický materiál je patrné, že nejčastěji takovými kvazitoponymy bývají sídelní pojmenování, tedy kvazioikonyma, v českém prostředí je ovšem velice rozšířené i kvazichoronymum *Tramtárie*. Důkladnější analýzu kvazitoponym si ovšem ponecháme až na konec této kapitoly.

4.4.1 Typy toponymických komponentů

V následující části se budeme zabývat klasifikací shromážděných frazeologických jednotek podle toho, jakého druhu (typu) je jejich toponymický komponent. Jednotky rozdělíme i podle jazykové příslušnosti. Pokud se ve frazému vyskytnou topokomponenty vícero druhů, bude takový frazém do našeho přehledu zařazen opakovaně. V případě formálních variant jinak v zásadě jednoho a téhož frazému (typicky v SČFI může být jedna jednotka například ve formě přirovnání a propoziční, tudíž se vyskytuje na dvou místech s mírně pozměněnou komponentovou strukturou a stejně tak nepatrně se lišícím opisem – např. *je tam jako na Sibiři* – SČFI-P: 311, 320; *Je tam zima jak na Sibiři* – SČFI-VV: 1022) do výčtu a statistik zařazujeme všechny. Pokud se jedná o případ, kdy je jeden frazém zaznamenán ve větším množství slovníků různých autorů či autorských kolektivů, pak takový frazém do výčtu zahrneme pouze v jedné, pokud možno nejúplnější variantě (typicky *минавам/мина Рубикон* – FRBE I: 587–588; *преминавам/премина Рубикон* – FRBE

---

110 Jsme si samozřejmě vědomi podmíněnosti slova „jedinečný“, neboť ani geografické názvosloví není prosto situací, kdy jedno proprium – třeba i s mírnými fonetickými a/nebo grafickými odchylkami – může označovat více jednotlivin – ať už v důsledku specifických geografických a kulturně-historických vazeb (město Birmingham ve Velké Británii a město Birmingham ve Spojených státech) nebo bez jejich vlivu, víceméně náhodně (lokalita Vyšehrad v Praze u Vltavy [významná z hlediska nejstaršího období českých dějin], město Višegrad v Bosně a Hercegovině na řece Drině [proslavené románem *Most na Drině* jugoslávského spisovatele Iva Andriće] a městečko Visegrád v Maďarsku na Dunaji [známé díky vzniku politického uskupení tzv. visegrádské čtyřky – Polska, Česka, Slovenska a Maďarska]).

II: 197–198; *минавам/преминавам Рубикон* – FRBE: 187; *минавам/мина Рубикон* – FRBE14: 163; *преминавам Рубикон* – FRBE14: 218).

U každého toponymického typu uvádíme nejprve celkový počet toponymických jednotek zjištěný součtem jednotlivých toponymických komponentů ve všech sledovaných jazycích. Následující údaj uvedený výrazem „de facto“ znamená upravený počet toponymických komponentů tak, že každé toponymum je započteno již jen jednou, tj. pokud se např. pojmenování řeky Rubikon objevuje ve všech sledovaných jazycích, tak do celkového počtu bude započítáno třikrát, kdežto do upraveného počtu pouze jedenkrát. Poté následují tři sledované jazyky s výčtem zjištěných jednotek daného toponymického typu, který je v abecedním pořadí. Tento výčet uzavírá údaj o zjištěném počtu daných toponym ve frazeologii příslušného jazyka. Následující graf zobrazuje procentuální podíl aktuálního typu toponym z hlediska jednotlivých zkoumaných jazyků.

4.4.1.1 Oikonyma vs. urb(an)onyma – problematika vymezení

U některých, zejména postjugoslávských toponym nebylo vždy snadné rozhodnout se, zda je klasifikovat jako oikonyma nebo urbonyma. Jestliže urb(an)onymum může mj. znamenat vlastní jméno „městských obvodů, čtvrtí, urbanistických obvodů, sídlišť“ (David 2017), pak sem lze nesporně zařadit (v českém materiálu) pražské čtvrti Bohnice nebo Pankrác. Jinak řečeno pojmenování obce nebo města je oikonymum, kdežto pojmenování části obce nebo města (ať už je současně teritoriálně-administrativní jednotkou nebo ne) je urbonymum. Problém však nastává u jihoslovanských lokalit, jejichž teritoriálně-administrativní vymezení neodpovídá našim zvyklostem. Tamní základní jednotky místní samosprávy (slovin. *občina*, chorv. a bos. *općina*, srb., čh. a mak. *општина*, bulh. *община* – nazýváme je tedy pracovně i my souhrnně českým, etymologicky odpovídajícím ekvivalentem *občina*) plní svou společenskou funkci podobně jako česká (a slovenská) *obec* (společně mají to, že jsou to nejnižší jednotky samosprávy), avšak jejich teritoriální rozsah je mnohem větší, srovnatelný spíše s českým chápáním okresu. Od české obce se jihoslovanské občiny také liší tím, že je tvoří vždy několik sídel (ať už městského nebo venkovského typu), která musí splňovat určitá kritéria, stát od státu jiná – např. minimální počet obyvatel v součtu nebo maximální možná vzájemná vzdálenost, aby je ještě bylo možno zahrnout do jedné občiny. Jedno z těch sídel je přirozeným centrem občiny, neboť splňuje nároky na tradiční vnímání takového sídla jako přirozeného centra daného mikroregionu a také na patřičně rozvinutou infrastrukturu. Na silničních komunikacích je každá takováto lokalita označena na svém začátku bílou nebo žlutou tabulí s černým nápisem – jejím názvem (stejně jako u nás dopravní značka „obec/konec obce“). Celá občina se pak nazývá právě podle takovéto sídelní jednotky a na silničních komunikacích je její

hranice označena značkou (zpravidla modrou) s nápisem „občina XY“ (podobně jako značka „hranice územního celku“ u českých okresů). Takto můžeme funkci i teritoriální rozsah obcí přirovnat k jakémusi samosprávnému okresu nebo přesněji ke správnímu obvodu českých obcí s rozšířenou působností (tzv. obcí III. stupně či „malých okresů“), kterých je 205, zatímco obcí I. stupně má Česko 6251.

Skutečnost, že jihoslovanské obcí v teritoriálně-administrativním smyslu opravdu nejsou totéž co české obce, potvrzují zčásti i údaje EUROSTAT, podle nichž nejmenší sídelní jednotky (LAU-2, dříve NUTS-5) jsou v Česku a na Slovensku *obce* (v ČR 6251, v SR 2928), kdežto v Bulharsku, Severní Makedonii a Černé Hoře jsou to *sídla* (bulh. *населено място*, celkem 5259, mak. *населено место*, celkem 1776, srb./čh. *насеље*, celkem 1256). Jako jednotky na úrovni LAU-1 (dříve NUTS-4) jsou pak pro Česko a Slovensko uvedeny *okresy* (77 v ČR, resp. 79 v SR) a pro Bulharsko, Severní Makedonii a Černou Horu jsou to právě *občiny* (v Bulharsku 265, v Severní Makedonii 84, v Černé Hoře 21). Údaje pro Srbsko a Bosnu a Hercegovinu nebyly k dispozici. Pro Chorvatsko a Slovinsko však tento poměr LAU-2 a LAU-1 neplatí, jelikož jejich obcí jsou posunuty o status níže do LAU-2 (v Chorvatsku je jich 556 a nazývají se *općina* nebo *grad*, ve Slovinsku 210), kdežto status LAU-1 v Chorvatsku nemá žádná jednotka a ve Slovinsku je to tzv. *správní jednotka* (slovin. *upravna enota*),¹¹¹ a to navzdory tomu, že i v těchto dvou zemích existují pod občinami lokality označované jako *naselje* (slovin.), resp. *naseljeno mjesto* (chorv.).

Tento poměrně obsáhlý exkurz byl nutný proto, aby bylo možné lépe porozumět problémům při rozhraničování kupř. chorvatských lokalit. Pokud totiž je nějaká taková lokalita součástí určité obcí, není to totéž, jako když v českém prostředí hovoříme třeba o výše zmíněných Bohnicích nebo Kateřinkách, a není jí proto možné automaticky zařadit mezi urbonyma. Že je toto rozhraničování nesnadné, potvrzuje nakonec i již citovaný autor hesla v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*: „Urbanonymie je specifická třída toponym, která představuje průnik oikonymického a anoikonymického systému a pojmenovává sídelní i nesídelní objekty vnitroměstských reálií“ (David 2017).

Abychom dostali nějakým měřitelným kritériím, budeme názvy sporných jihoslovanských lokalit chápat jako oikonyma tehdy, pokud tyto lokality budou mít alespoň status sídla (*naselje*, *naseljeno mjesto* atd.) v rámci příslušné obcí. Pokud se bude jednat o část takového sídla, pak na její název již budeme pohlížet jako na urbonymum.¹¹²

111 Všechny údaje viz Local Administrative Unit (cit. 28. 8. 2019).

112 Např. chorv. lokalita Rabac je v rámci obcí Labin, župa Istrijská, proto je *Rabac* zařazen mezi oikonyma; naproti tomu chorv. lokalita Banjski dvori je součástí lokality Gornje Ladanje, která je součástí obcí Vinica, župa Varaždinská, proto jsou *Banjski dvori* zařazeny mezi urbonyma.

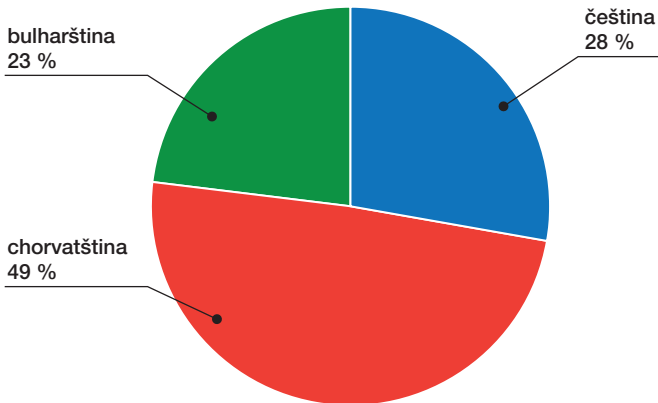
4.4.2 Choronyma

Zjištěný počet choronym – 43 (de facto 35)

Tabulka 8: Choronyma

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
Choronyma (43)	<i>Amerika, Čechy, Český ráj, Izrael, Rakousko, Rusko, Řecko, Sába, Sahara, Sibiř/Sibérie, stát dánský, Tramtárie</i> 12	<i>Afrika, Amerika, Bačka, Bosna, [država] Danska, Dembelja, Goli Otok, Grčka, Hercegovina, Kosovo, Krajina, Kroatija, Maďarska, Plitvice, Rusija, Sibir, Srijem, Tunguzija, Turska Carevina, Ugljan, Zanzibar</i> 21	<i>Австралия, Америка, Аркадия, България, Дания, Индия, Италия, Косово [поле], Патагония, Япония</i> 10

Graf 1: Choronyma

Choronyma jsou v našich frazémeh nejružnějšího druhu – mají tu zastoupení kontinenty, subkontinenty, velké státní celky a rozlehlá území (Afrika, Amerika,¹¹³ Austrálie, Indie, Rusko, Sibiř, Sahara), státy a území střední a menší velikosti (Itálie, Bulharsko, Chorvatsko, Maďarsko, Rakousko, Čechy, Bosna, Dánsko, Řecko, Turecko, Sába, Japonsko, Patagonie), státy a území malého rozsahu (Izrael,

¹¹³ Z významu frazémů s tímto komponentem je patrné, že Amerika se v nich vyskytuje jak ve smyslu „kontinent“, tak ve smyslu „USA“.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

Arkádie, Kosovo, Srijem, Bačka, Krajina, Hercegovina), malé oblasti (Plitvice, Český ráj, Kosovo pole¹¹⁴) a rovněž ostrovy (Ugljan, Goli Otok, Zanzibar). Počet výskytů choronymických komponentů výrazně převažuje v chorvatštině, zatímco v češtině a bulharštině je v zásadě vyrovnaný. Za pozornost stojí použití kroatizované italské varianty pojmenování Chorvatska (*Kroacija* ← ital. *Croazia* ← lat. *Croatia*, srov. chorv. *Hrvatska*), které ve spojení s dalším romanismem *gracija* (ital. *grazia*, lat. *gratia*) zvyšuje expresivitu (ironické vyznění) celého frazému. Jedinými zachycenými kvazichoronymy jsou český výraz *Tramtárie/tramtárie* a chorvatský výraz *Dembelija/dembelija* (o nich viz dále v podkapitole 4.4.10).

Tabulka 9: Frazémy s choronymickým komponentem

	Frazémy s choronymickým komponentem
čeština	objevit/objevovat Ameriku; myslet si, že [objevil] Ameriku; být svobodný jak Amerika; mít strýčka/strejčka v Americe; Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!; Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm; To je (pomalu) jako za Rakouska/Hitlera/bolševika; vypravovat se jako vrabci z Čech; (Vona je jako) Českéj/Český ráj – samá kost a trosky; Je něco shnilého ve státě dánském; Jsem občan ne Atén či Řecka, ale světa; Nerad/ nežvaň, není ti šedesát a v Rusku si taky nebyl!; je tam zima jako v Rusku; Je tam zima jak na Sibiři; je tam jako na Sibiři; Je tam úplná Sibérie; Je to/tady úplná sahara/ Sahara; Je tam (horko/vedro) jako na Sahaře; (být) vyprahlý jako Sahara; jít/chodit jako královna (ze Sáby); syn Izraele; bydlet/být někde v Tramtárii/tramtárii; jít (někam) do Tramtárie/tramtárie
chorvatština	otkriti/pronalaziti/pronaći Ameriku; ujak iz Amerike; vruće kao u Africi; kao da je došao iz Zanzibara; došla teta iz Rusije komu; Tu je kao u Sibiru; Tu je pravi pravcati Sibir; kao da je iz Tunguzije; biti iz Tunguzije; živjeti u Tunguziji; zadužiti se kao Turska Carevina; dužan kao Grčka; Nešto je trulo u državi Danskoj; briga koga što Mađarska nema more/mora; tri gracije od Kroacije; Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo; (pa/i) mirna Bosna; pa/i mirna Bačka; pa/i mirna Krajina/krajina; živjeti kao beg u Hercegovini; napravi se/otvori se Kosovo; kasno Janko na Kosovo stiže; ravno je sve do mora/ Kosova komu; ravno je nešto odavde do Srijema/Kosova; zemlja dembelija; Pazi da ne zaradiš Goli Otok; zreo (spreman) za Ugljan; zaštićen kao medvjed (na Plitvicama)
bulharština	откривам/открива Америка; вуйчо от Америка; заминавам/замина за Австралия; тъмна Индия; от Япония до Патагония; свършил у Италия зад коша; има нещо гнило в Дания; свободна България; блажена Аркадия; закъсал съм като (кralи) Марко на Kosovo (поле)

¹¹⁴ Kosovo pole (sch. Kosovo Polje) je malý rovinatý prostor na území dnešního Kosova, nedaleko Prištiny, proslulý středověkými bitvami různých balkánských státních útvarů proti osmanským Turkům, od něhož se název celé oblasti, dnes samostatného státu o velikosti Středočeského kraje odvozuje. Samotné adjektivum *kosovo* etymologicky souvisí s ornitoapelativem *kos* (Skok 1972: 160).

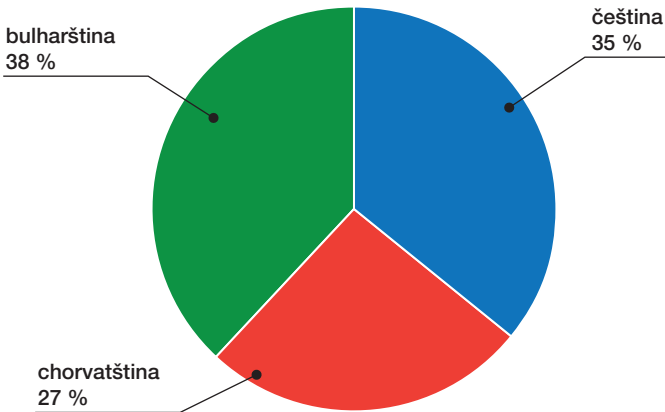
4.4.3 Oikonyma

Zjištěný počet oikonym – 77 (de facto 68)

Tabulka 10: Oikonyma

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
Oikonyma (77)	<i>Athény, Babylon, Beroun, Betlém, Brandejs, Brno, Canossa, Cařihrad, Drážďany, Gomora, Hajany, Hovězí Lhota, Humpolec, Chlumeck, Kocourkov, Lovosice, Moskva, Neapol, Nemanice, Pardubice, Praha, Prčice, Řím, Sodoma, Tejn, Vystrkov, Zlámaná Lhota</i> 27	<i>Babilon, Bosanska Krupa, Dobož, Domanovići, Đevđelija, Gomora, Lepoglava, Lopača, Miholan (Mihovljan), Pariz, Popovača, Rabac, Rim, Sarajevo, Skitača, Sodoma, Šandrovac, Šibenik, Varaždinske Toplice, Zagreb, Zenica</i> 21	<i>Багдад, Батак, Беренде, Бруса, Бутроинци, Враца, Гомор, Диарбекир, Ерусалим, Карлуково, Картаген, Койнаре, Москва, Ниш, Оршова, Пещера, Плачковци, Порт Артур, Рим, Содом, София, Спанчевци, Спънциите, Троян, Франкфурт на Майн, Цариград/Стамбул, Чирпан, Шам, Ямбол</i> 29

Graf 2: Oikonyma

Oikonyma jsou nepočtenějším typem toponym, který se ve frazémeh námi zkoumaných jazyků vyskytuje. Nepřekvapí, že jejich největší počet vykazuje bulharská a česká frazeologie (v obou případech více než jedna třetina), což je jistě dáno i důkladnější frazeografickou registrací. Přibližně jedna čtvrtina oikonym patří

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

chorvatské frazeologii. Ve všech jazycích jsou zastoupeny sídelní celky spojené s biblickou a antickou minulostí (Sodoma, Gomora, Babylon, Jeruzalém, Kartágo), především v bulharštině jsme zaznamenali výskyt značného množství oikonym spjatých s územím, které dříve spravovala osmanská říše (Istanbul/Čařihrad, Bursa, Diyarbakir, Bagdád, Damašek¹¹⁵...), v různých frazeosémantických souvislostech se ve frazémeh vyskytly názvy významných evropských měst (Moskva, Paříž, Řím, Neapol, Drážďany, Frankfurt nad Mohanem...). Oikonymické komponenty se také v několika případech týkaly lokality, která se nachází mimo hranice dnešního státu, v jehož jazyce se příslušný frazém používá, ale přece jen v jeho relativní geografické blízkosti (Drážďany – něm. Dresden, Niš – bulh. i srb. Ниш, Oršava – bulh. Оршова, rum. Orșova, Gevgelija – mak. Гевгелија, chorv. Đevdelija). Značné procento v každé národní frazeologii pak představují oikonyma označující místní sídla střední nebo menší velikosti (Beroun, Chlumec [nad Cidlinou], Rabac, Batak, Plačkovci...). Kvazioikonyma jsme zachytili čtyři – bulharské *Spāncite* a česká *Kocourkov*, *Hovězí Lhota* a *Zlámaná Lhota*. Nejednoznačné v tomto smyslu jsou české názvy *Nemanice*, *Vystrkov* a *Hajany* (o nich viz dále v podkapitole 4.4.10).

---

115 V bulharské frazeologii jako Šam, z hovor. arab. aš-Šám, jinak arabsky Dimašk.

Tabulka 11: Frazémy s oikonymickým komponentem

Frazémy s oikonymickým komponentem	
čeština	Sodoma (a) Gomora; Půjdem spolu do Betléma...; hotový/učiněný/úplný Babylon; jít do Canossy; Vidět Neapol a umřít; Nerad/nežvaň, není ti šedesát a v Moskvě si taky nebyl!; je tam smradu jako v Cařihradu; to je jako nosit sovy do Athén; sem občan ne Atén či Řecka, ale světa; Všechny cesty vedou do Říma; Není Řím ani Praha jednoho roku/za jeden rok vystavěn; být/bejt (už) z Prahy doma; V Praze blaze tomu, kdo má peníze; V Praze blaze, ale draze; stověžatá Praha; to je starý jako Praha; Co je Praha Prahou...; byla to facka/pětka/flek/lež jako Brno; je to jasný/jasně jako Brno; (to je) ostuda jako Brno; ...(a) šlus na Brno!; vědět/poznat, zač je v Pardubicích perník; Je vod Drážďan, ne vod Berouna; dopadnout/ pochodit jako sedláci u Chlumce; táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice; Hliník se vodstěhoval do Humpolce; Hopsa hejsa do Brandejsa; To je (hotovej/ úplnej) Kocourkov; je to (tu) jako v Kocourkově; je (to) tu jako na Vysrčkově; Zlámaná Lhota; být/bejt z Hovězí Lhoty; princezna z Nemanic; být/bejt (pán/princ) z Nemanic; poslat někoho do háje/k šípku/do Prčic; bejt v Prčicích; Do prdele/Prčic!; V prdeli a v Tejně (tam) je všude stejně; jít do haján
chorvatština	Sodoma i Gomora; biti/naći se u Babilonu; putovati/ići u Rim; mali Pariz; Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo; Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba; Mate u Rabac, Mate iz Rapca; Mujo iz Doboja / od Doboja Mujo; moja mala iz Bosanske Krupe; biti (zreo) za Šibenik; Pazi, ići češ u Lepoglavu!; pobjegao je iz Popovače tko; (zreo/spreman) za Popovaču; poći na Skitaču; Otišao je u Zenicu; biti za Lopaču; biti za Domanoviće; ići na Miholane; spremiti koga na Miholane; Ajđ u Šandrovac; Ajđ u Varaždinske Toplice; Od Triglava do Đevdelije
bulharština	Содом и Гомор; стар като Ерусалим/света; Картаген трябва да бъде разрушен!; в Рим живял, папата не видял; в Цариград живял, царя не видял; ходил в/на Стамбул, а царя не видял; какво ошел Гого на Стамбул, така дошел; оскубали му са мустаките на Стамбул капия; в Цариград не държат хляба да се обаятва; нерде Ямбол, нерде Стамбул; нерде Шам, нерде Багдад; пращам/пратя в Бруса за маймуни някого; в Диарбекир; на Франкфурт на Майн; Порт Артур (още) не е паднал!; Здравей, Москва!; запалила се е София; кога е горело Враца; ходила Цаца на Враца; като свини за Оршова; имам да давам на Михалко от Пещера; оправям работата колкото Бамо в Троян; пратих на Чирпан нещо; за Карлуково съм; вадя/изваждам от батака/блатото; търся кум Душан от Ниш; Койчо от Без ренде / от Койнаре (с кривото магаре); снаха ми Гюрга от Бутроинци; Да те не пратя на Плачковци!; Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци; пошел съм за Спанчевци; ще вървя на Спънците

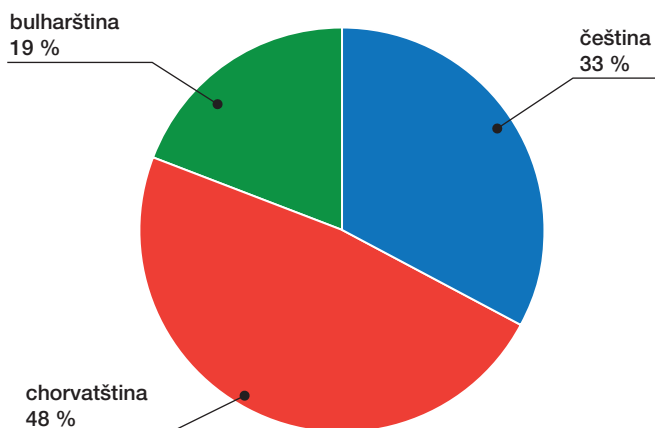
4.4.4 Urbonyma

Zjištěný počet urbonym – 21 (de facto 21)

Tabulka 12: Urbonyma

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
Urbonyma (21)	<i>Bohnice, Kateřinky, Olšany, Padouisy, Pankrác, Stromovka, Václavák</i> 7	<i>Banjski dvori, Bare, Jagomir, Jankomir, Katalinića brig, Lovrečan, Markuševec, Mirogoj, Stenjevac/Stenjevec, Vrapče</i> 10	<i>Боевци, Бойчевци, Кестрич, Орландовци</i> 4

Graf 3: Urbonyma

Urbonym je v našich frazémeh poměrně malé množství, většina z nich je spojena s lokalitou, ve které se nachází psychiatrická klinika (Bohnice, Kateřinky, Vrapče, Stenjevac, Jankomir, Banjski dvori, Jagomir), hřbitov (Olšany, Mirogoj, Lovrečan, Bare, Orlandovci) nebo věznice (Pankrác, Katalinića brig). Užití pojmenování lokality Markuševec (záhřebské předměstí) je motivováno rýmem a nese ironický příznak. Název bulharské lokality Boevci je funkční a asociuje fyzický střet, boj. Univerbizovaná forma pro Václavské náměstí „Václavák“ se vyskytuje jako obraz prostoru s velkým množstvím lidí, Stromovka, ale ani bulharská lokalita Kestrič

(do 1934, poté Conevo, od 1947 Vinica, dnes součást Varny)¹¹⁶ význam příslušného frazému nijak nemotivuje. Symptomatické rovněž je, že prakticky všechny městské části zaznamenané v příslušných frazeologických slovnících se nacházejí v hlavních městech (Praha, Záhřeb, Sofie – další příklady z chorvatské frazeologie byly převzaty z jiných dostupných zdrojů), tudíž se přímo nabízí otázka, zda tvůrci těchto slovníků během své práce nepodléhali určitému „metropolocentrismu“.¹¹⁷ Díky jiným zdrojům, z nichž bylo možno čerpat vhodný jazykový materiál, mají v našich výčtech u tohoto typu převahu chorvatské urbonymické komponenty (necelá polovina), o něco méně je urbonym českých (jedna třetina). Marginální je tu počet bulharských komponentů. Mezi příklady není žádné kvaziurbonymum.

Tabulka 13: Frazémy s urbonymickým komponentem

	Frazémy s urbonymickým komponentem
čeština	dostat se/přijít do Bohnic/Kateřinek; patřit do Bohnic/Kateřinek; je/vypadá jako by/když utekl z Bohnic; odvézt někoho na Pankrác; sedět/být/bejt na Pankráci; dostat se/odstěhovat se na Olšany; ležet na Olšanech; poslat někoho do Pačous; je to tu jako na Václaváku; je to jako když plivne do Stromovky
chorvatština	zreo za Stenjevac/Stenjevec; zreo u ludnicu/Vrapče; zreo za Banjske dvore; autobus za Jankomir čeka koga; zreo za Jankomir; on je za Jagomir; ići na Katalinića brig; sprema se na Mirogoj; otišao je na Mirogoj; poslali su koga na Mirogoj; otići u Lovrečane; on je za Bare; otišao je na Bare; ljepotica iz Markuševca
bulharština	Ще те прата на Бойчевци и ще минеш край Плачковци; да не идеш на Боевци; ще ида в Орландовци; балдъза ми от Кестрич

116 Viz Adžemlerski (2017) nebo Kiradžiev (1999: 84).

117 S poukazem na vyšší míru expresivity se o nich ve své studii zmiňuje např. Karel Kučera, který je označuje jako metonymická rčení a v příkladech uvádí nejrůznější české lokality (Beřkovice, Bohnice, Černovice, Dobřany, Kateřinky, Kroměříž, Šternberk). Poznamenává ovšem, že jejich úzus je úzce lokální (Kučera 1974: 139–142).

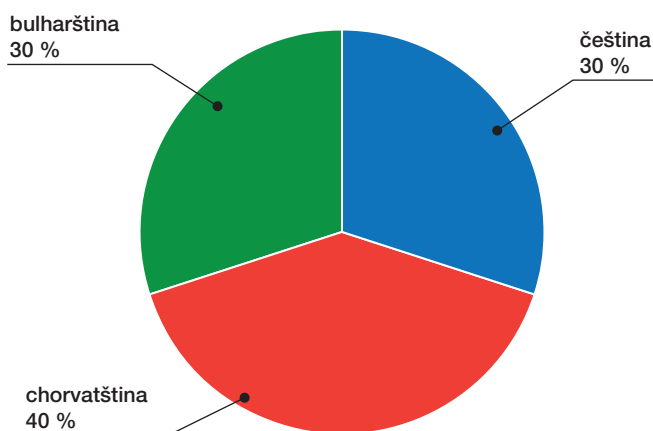
4.4.5 Hydronyma

Zjištěný počet hydronym – 10 (de facto 8)

Tabulka 14: Hydronyma

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
Hydronyma (10)	<i>Léthé, Rubikon, Vltava</i> 3	<i>Drina, Rubikon, Sava, Vrbas</i> 4	<i>Дунав, Марица, Рубикон</i> 3

Graf 4: Hydronyma

Hydronyma jsou v našich frazémích výrazně méně zastoupeným topokomponentem než předchozí tři typy. V každém ze sledovaných jazyků se vyskytuje pojmenování italské řeky Rubikon (ital. Rubicone) spojené s různými jazykovými mutacemi frazému *překročit Rubikon*. V zachycených chorvatských a bulharských frazémích se vyskytuje celkem pět řek – dodejme, že regionálně významných: Dunaj se z jihoslovanských zemí dotýká chorvatského, srbského a bulharského území, Sáva slovinského, chorvatského, bosenského a srbského, Drina bosenského a srbského, Vrbas bosenského a Marica pouze bulharského. Jedinou českou řekou evidovanou frazeologickým slovníkem češtiny je Vltava, která je spolu s Labem nejvýznamnější regionální řekou v Čechách a jednou ze tří nejvýznamnějších řek v celém Česku (předchozí dva toky doplňuje ještě Morava). Jediným zaznamenaným kvazihydronymem je řeka Léthé spojená s řeckou antickou mytologií. Potvrzená je v českém frazému. Zajímavé je, že se ve frazémích nevyskytuje pojmenování žádné jiné vodní plochy, jen řek.

Tabulka 15: Frazémy s hydronymickým komponentem

Frazémy s hydronymickým komponentem	
čeština	překročit Rubikon; napít se z řeky zapomnění/z vody Léthé; stříbropěnná Vltava; být křtěný/bejt křtěnej Vltavou
chorvatština	prijeći/prelaziti Rubikon; izvoditi krive Drine; ispravljati/ispraviti krivu Drinu; puno/mnogo je vode proteklo (Savom/rijekom i sl.); dasa sa Vrbasa
bulharština	минавам/преминавам Рубикон; хвърли го с две клечки в Марица; не може ме опра ни Дунав; накрай Дунав(а) власите се давят

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

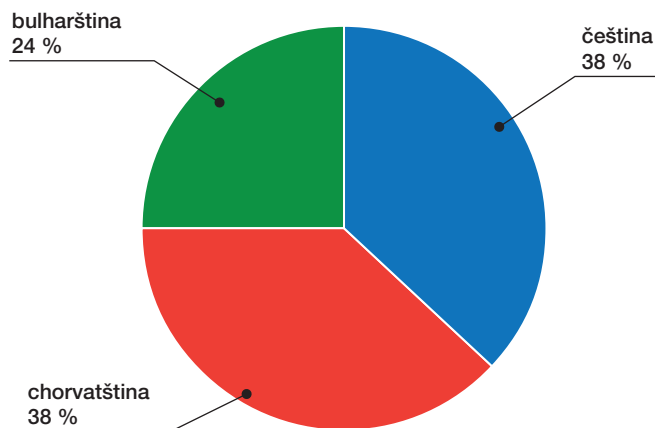
4.4.6 Oronyma

Zjištěný počet oronym – 8 (de facto 8)

Tabulka 16: Oronyma

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
Oronyma (8)	<i>Šumava, Tábor, Tatry</i> 3	<i>Parnas, Velebit, Triglav</i> 3	<i>Просеченик, Тарпейска скала</i> 2

Graf 5: Oronyma

Ve srovnání s předchozími jsou oronyma v našich frazémeh nejmně zastoupeným topokomponentem. V jistém smyslu je paradox, že s výjimkou výskytu oronyma *Šumava* v českém frazému a *Velebit* v chorvatském všechny ostatní oronymické komponenty označují geografický objekt, který se nachází mimo jazykovou oblast, z níž daný frazém pochází (Tábor je biblická hora v Izraeli, Triglav je nejvyšší hora Slovinska, Tatry jsou na Slovensku, Parnas ve Francii, Tarpejská skála v Itálii a Prosečenik v Severní Makedonii). Ve výběru se nenachází žádné kvazioronymum.

Tabulka 17: Frazémy s oronymickým komponentem

	Frazémy s oronymickým komponentem
čeština	vody na Tábor nedoveďeš; od Šumavy k Tatrám
chorvatština	popeti se na Parnas; (velik) kao Velebit; od Triglava do Đevđelije
bulharština	търкалям ги от Просеченик; Тарпейска скала

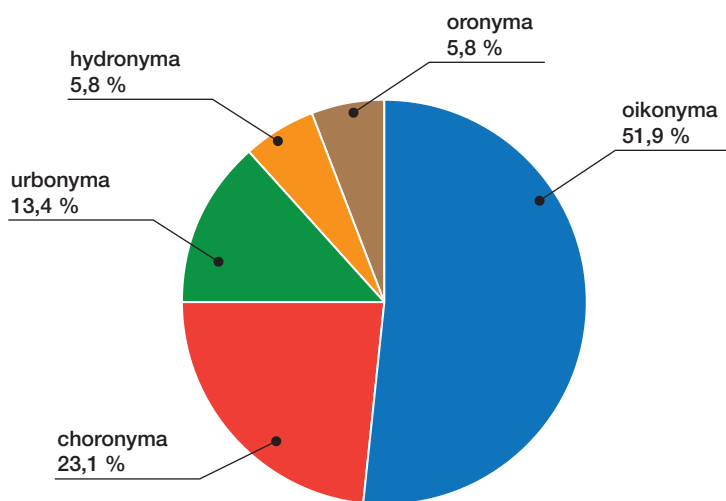
4.4.7 Toponymické komponenty v komparaci

Podíváme-li se na zastoupení jednotlivých typů toponym ve frazémeh jednotlivých sledovaných jazyků, zjistíme, že situace vypadá následovně:

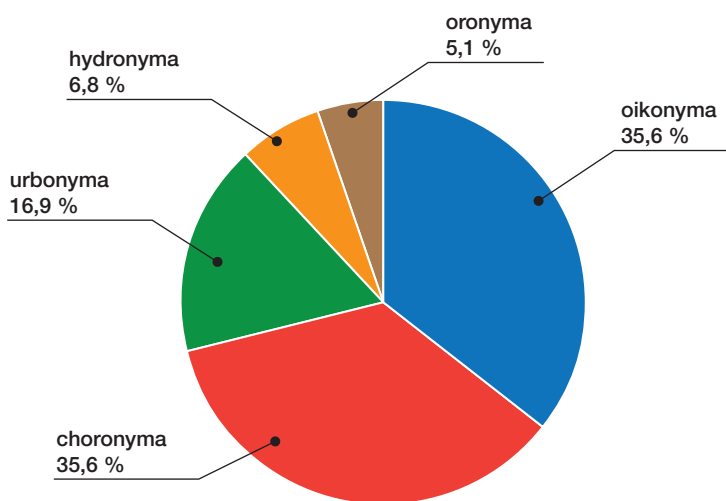
Tabulka 18: Toponymické komponenty v komparaci

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
Oikonyma (77)	<i>Athény, Babylon, Beroun, Betlém, Brandejs, Brno, Canossa, Cařihrad, Dráždany, Gomora, Hajany, Hovězí Lhota, Humpolec, Chlumec, Kocourkov, Lovosice, Moskva, Neapol, Nemanice, Pardubice, Praha, Prčice, Řím, Sodoma, Tejn, Vystrkov, Zlámaná Lhota</i> 27	<i>Babilon, Bosanska Krupa, Dobo, Domanovići, Devđelija, Gomora, Lepoglava, Lopača, Miholan (Mihovljan), Pariz, Popovača, Rabac, Rim, Sarajevo, Skitača, Sodoma, Šandrovac, Šibenik, Varaždinske Toplice, Zagreb, Zenica</i> 21	<i>Багдад, Батак, Беренде, Бруса, Бутроинци, Враца, Гомор, Диарбекир, Ерусалим, Карлуково, Картаген, Койнаре, Москва, Ниш, Оршова, Пещера, Плачковци, Порт Артур, Рим, Содом, София, Спанчевци, Стънците, Троян, Франкфурт на Майн, Цариград/Стамбул, Чирпан, Шам, Ямбол</i> 29
Choronyma (43)	<i>Amerika, Čechy, Český ráj, Izrael, Rakousko, Rusko, Řecko, Sába, Sahara, Sibiř/Sibérie, stát dánský, Tramtárie</i> 12	<i>Afrika, Amerika, Bačka, Bosna, [država] Danska, Dembelija, Goli Otok, Grčka, Hercegovina, Kosovo, Krajina, Kroatija, Mađarska, Plitvice, Rusija, Sibir, Srijem, Tunguzija, Turska Carevina, Ugljan, Zanzibar</i> 21	<i>Австралия, Америка, Аркадия, България, Дания, Индия, Италия, Косово [поле], Патагония, Япония</i> 10
Urbonyma (21)	<i>Bohnice, Kateřinky, Olšany, Padousoy, Pankrác, Stromovka, Václavák</i> 7	<i>Banjski dvori, Bare, Jagomir, Jankomir, Katalinića brig, Lovrečan, Markuševac, Mirogoj, Stenjevec/Stenjevec, Vrapče</i> 10	<i>Боевци, Бойчевци, Кестрич, Орландовци</i> 4
Hydronyma (10)	<i>Léthé, Rubikon, Vltava</i> 3	<i>Drina, Rubikon, Sava, Vrbas</i> 4	<i>Дунав, Марица, Рубикон</i> 3
Oronyma (8)	<i>Šumava, Tábor, Tatry</i> 3	<i>Parnas, Velebit, Triglav</i> 3	<i>Просеченик, Тарпейска скала</i> 2
Toponyma celkem	52	59	48

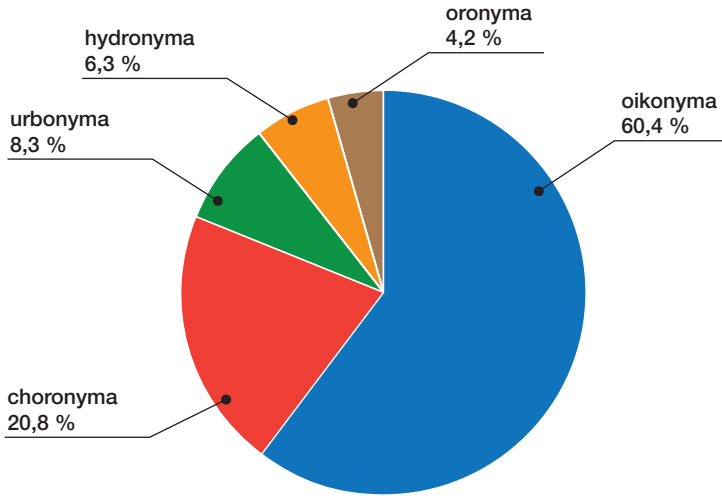
Graf 6: Česká frazeologie

Graf 7: Chorvatská frazeologie

Graf 8: Bulharská frazeologie

Z údajů vyplývá, že v češtině a bulharštině je nejvíce toponymických komponentů ze sféry oikonym – v češtině něco přes polovinu všech toponym, v bulharštině dokonce kolem 60 %, nejmenší podíl vykazuje chorvatština – cca 35 % (jejich celkový počet je ale stejný jako počet zjištěných chorvatských choronym). Důvodů je jistě více, domníváme se, že důležitou roli tu hraje jednak těsnější spjatost oikonym s lidmi coby tvůrci frazeologie, do níž vkládají řadu vlastních poznatků a zkušeností, jež se mnohdy váží především na konkrétní lokality (ať už se nacházejí v jejich bezprostřední blízkosti, nebo jsou vzdálenější, ale určitým způsobem známé, důvěrné), jednak i jistá stabilita sídel v prostoru a čase. Třebaže i konkrétní sídla mohou zanikat nebo se „ztrácet“ v různých typech procesů urbanistické integrace, přesto je jejich historická a prostorová stabilita vyšší než stabilita oblastí, regionů, území a států, tedy toho, co je označováno druhým nejčastějším typem toponym – choronymy. Samotná jména sídel v jednotlivých frazeologiích prakticky nepodléhají fonetickým ani jiným proměnám, variantnost jsme ale přesto zaznamenali ve všech sledovaných jazycích: v bulharštině se pro pojmenování metropole osmanské říše vyskytly dvě podoby – v některých frazémeh je slovanská (*Цариград*), v jiných turecká (*Стамбул*), v chorvatštině jsme zachytili frazémy obsahující nářeční *Miholan* oproti spisovnému *Mihovljan* a součástí některých českých frazémů jsou nespisovné tvary *Brandejs* a *Tejn* oproti spisovným *Brandýs* a *Týn*.

Choronyma jsou druhým nejčastějším toponymickým komponentem. Jejich procentuální podíl je však rozličný – zatímco v češtině a bulharštině je podíl choronym na celkovém počtu toponym v rozmezí 21 až 23 %, v chorvatštině je to přibližně 35 %, čímž jsou na stejné úrovni jako oikonyma. Jedinou variantnost

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

jsme zaznamenali v češtině, kde se pojmenování ruské Sibiře jako symbolu velké zimy a mrazů vyskytlo jak v české, resp. slavizované (*Sibir*, ← rus. *Сиби́рь*), tak i v původem neslovanské (nestandardizované) podobě (*Sibérie*, ← lat. *Siberia*). V chorvatštině jsme zase zaznamenali kroatizované románské nestandardizované pojmenování samotného Chorvatska (*Kroacija*, ← ital. *Croazia*), to ovšem nepředstavuje konkurenci pro domácí tvar *Hrvatska*.

Někde uprostřed mezi často a zřídka se vyskytujícími toponymy jsou urbonyma – názvy částí sídel, tedy místa, jež nejsou urbánně samostatná, jsou součástí nějaké větší lokality. Často se jednalo o městské části/čtvrti. Nejvyšší podíl urbonym jsme zaznamenali v chorvatské frazeologii – 17%. O něco nižší podíl urbonym je v české – necelých 14%, nejnižší pak v bulharské frazeologii (tam nepřesahuje jednu desetinu).

Druhým nejméně se vyskytujícím topokomponentem jsou hydronyma. Ve všech sledovaných jazycích se jejich podíl pohybuje v rozmezí 5 až 7% a jedná se pouze o jména říčních toků.

Nejméně často se v jednotlivých zkoumaných národních frazeologiích objevilo v roli topokomponentu oronymum. Jeho výskyt nikde nepřesahuje podíl 6%. Z toho, že žádná terénní vyvýšenina není typická pro mezinárodní frazeologii (a tedy obsažená ve všech sledovaných národních frazeologiích podobně jako například hydronymum *Rubikon* nebo oikonyma *Sodoma* a *Gomora*), lze soudit, že jednotlivé vyvýšeniny jsou co do historických souvislostí i lokalizace velice různorodé.

Poměr národních podílů v české, chorvatské a bulharské frazeologii v rámci jednotlivých typů toponym můžeme pro větší přehlednost vyjádřit takto:¹¹⁸

Tabulka 19: Poměr národních podílů jednotlivých typů toponym

	čeština	chorvatština	bulharština
oikonyma	51,9	35,6	60,4
choronyma	23,1	35,6	20,8
urbonyma	13,4	16,9	8,3
hydronyma	5,8	6,8	6,3
oronyma	5,8	5,1	4,2

¹¹⁸ Tučně je zvýrazněn nejvyšší podíl v rámci příslušného typu.

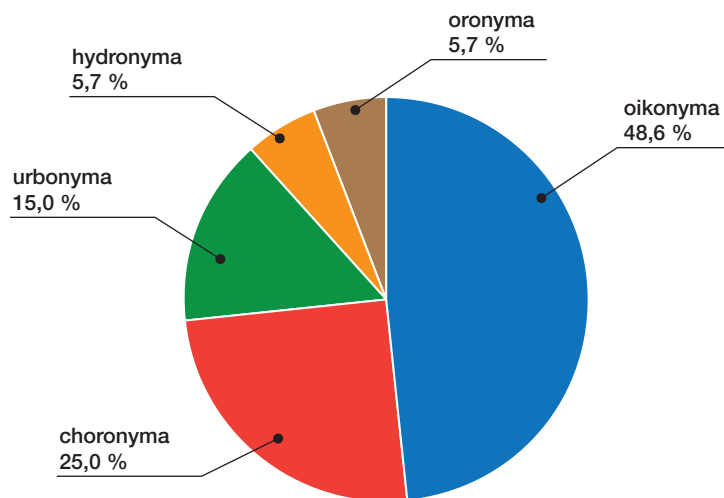
4.4.8 Toponymické komponenty v celkovém srovnání

Srovnáme-li podíly jednotlivých typů toponymických komponentů na jejich celkovém upraveném počtu (tj. takovém, v němž každé toponymum počítáme jen jednou, bez ohledu na jeho výskyt ve vícero jazycích), zjištěný stav se jeví takto:

Tabulka 20: Toponyma celkem

Toponyma celkem	140	100 %
oikonyma	68	48,6 %
choronyma	35	25,0 %
urbonyma	21	15,0 %
hydronyma	8	5,7 %
oronyma	8	5,7 %

Graf 9: Celkový podíl jednotlivých typů toponymických komponentů

Z dosažených výsledků je patrné, že oikonymické komponenty tvoří prakticky polovinu všech topokomponentů, přičemž další typy jsou ve výrazné menšině. Druhá nejčastější skupina – choronyma – má podíl čtvrtinový. Těmto zjištěným poměrům se ze tří zkoumaných národních modelů nejvíce blíží český.

4.4.9 Toponyma a kvazitoponyma

U sídelních pojmenování (především, ale nikoliv výhradně) užívaných v různých národních frazeologiích nastává zajímavá situace – jejich formální podoba je totiž velice často průhledně motivovaná požadovanou sémantikou celého frazému, je funkční. V takovém případě je třeba odpovědět na zásadní otázku: existují taková sídla, popř. jiné geografické objekty v daném jazykovém prostředí?

[1] Pokud odpověď zní NE, neexistují, pak se nepochybně jedná o kvazitoponymum. Juraj Glovňa tyto případy hodnotí z hlediska mechanismu, na jehož základě systém jazyka „generuje“ kvazipropria, jako pravou paronomázií (Glovňa 2003: 248, 249).

[2] Pokud však odpovíme ANO, existují, pak se ihned nabízí otázka další:

[2a] bylo takové oikonymum (či jiné toponymum) použito v procesu frazeologizace záměrně, účelově právě s ohledem na příhodnou podobu?

[2b] Anebo je shoda oikonymického (či jiného toponymického) komponentu frazému a reálného sídla (či jiného geografického objektu) náhodná?

V případě [2a] bychom pak hovořili opět jen o oikonymu (urbonymu, choronymu atd. – viz dále cit. výklad K. Ankovové-Ničevové o vlastních jménech *Bojčevci* a *Plačkovci*), v případě [2b] však odpověď není tak jednoznačná, neboť proces vzniku takového frazému, včetně jeho toponymického komponentu, probíhá shodně jako v případě [1], tj. jako konstruování funkčně vhodného kvazitoponyma (nemusí totiž vždy nutně jít jen o pojmenování sídelních jednotek, jak jsme již několikrát výše uvedli), které v reálném světě svůj motivační vzor nemá. Zatímco výklad v SČFI se například u (kvazi)oikonyma *Nemanice* přiklání k druhému, řekněme onomaziologickému postupu tvorby takového slova [2b], aniž by toto dilema v rámci příslušného lemmatu vůbec řešil, výklad K. Ankovové-Ničevové o jménech *Bojčevci* a *Plačkovci* se naopak přiklání k prvnímu, řekněme sémaziologickému postupu tvorby [2a] (NFRBE: 278).¹¹⁹ Mechanismus vzniku některých případů typu [2] označuje J. Glovňa (tamtéž) jako nepravou paronomázií – podstatné je pro něj to, zda existuje sémantická souvislost mezi příslušným motivujícím slovesem a vlastním propriálním výrazem. Pokud tedy bulharské oikonymum *Bojčevci* [2a] objektivně nesouvisí s bojem (viz dále), třebaže ho paronomasticky připomíná, jedná se o nepravou paronomázií, kdežto české oikonymum *Nemanice* [2b], jelikož vzniklo stejným slovtvorným postupem jako potenciální kvazioikonymum *Nemanice* (součást našich frazémů), je produktem právě paronomázie.

Až na šest výjimek (choronyma *Tramtárie*, *Tunguzija* a *Dembelija*, urbonyma *Boevci* a *Bojčevci* a hydronymum *Léthé*) jsou zjištěnými kvazitoponymy sídelní pojmenování, tj. oikonyma. Jelikož máme co do činění s fiktivními jmény, je na místě

¹¹⁹ Více o původu příslušných toponymických komponentů viz následující podkapitola.

zjistit případnou motivaci jejich tvorby. Podle tohoto kritéria bychom mohli naše kvazitoponyma rozdělit do dvou výše vytvořených skupin takto:

[1] v první skupině jsou toponyma, jejichž denotát reálně neexistuje, jedná se tedy o pravá či nesporná kvazitoponyma:¹²⁰

+*Léthé*, +*Tramtárie/tramtárie*, *Dembelija/dembelija*, +*Kocourkov*, +*Zlámaná Lhota*, +*Hovězí Lhota*, *Спаничуи*

[2] ve druhé skupině jsou toponyma, jejichž denotát sice reálně existuje, ale:

[2a] taková toponyma byla do frazémů zakomponovaná záměrně právě s ohledem na funkčně odpovídající (příhodnou) formu, můžeme tu tedy hovořit o sémaziologickém postupu tvorby:

Спанчевуи, Брусa, Плачковуи, Боевуи, Боївчевуи – Плачковуи, Раѡousy, Дрážданы – Beroun, Tunguzija

nebo

[2b] je shoda toponymického komponentu frazému a reálného sídla náhodná (což se můžeme pouze domnívat, vycházející přitom z komentáře v příslušném slovníku), a můžeme tu tedy hovořit o onomaziologickém postupu tvorby (v našem výběru jsou takovéto toponymické komponenty jen tři, u prvních dvou se dle klasifikace J. Glovni jedná o pravou paronomázií, třetí příklad je tzv. pseudoetymologické proprium – viz Glovňa 2003: 249):

Nemanice, Vystrkov, Hajany/hajany

V případě [1] se tedy jedná bezesporu o *kvazitoponyma*, můžeme je označit atributem *pravá*. Podle klasifikace J. Glovni nevykazují žádnou paronomázií – až na poslední výraz, který příkladem na pravou paronomázií je.

V případě [2a] bychom mohli hovořit o toponymech, avšak zvolená propria na první pohled, svým sémanticky průhledným utvořením, působí (nebo mohou působit) jako toponyma fiktivní, takže bychom je mohli označit za jakási „nepravá“ nebo „zdánlivá“ kvazitoponyma, „kvazi-kvazitoponyma“. V klasifikaci J. Glovni všechna vykazují nepravou paronomázií.

V případě [2b] však situace není tak jednoduchá, neboť proces vzniku takového frazému, včetně jeho toponymického komponentu, probíhá – alespoň dle lexikografických autorit – shodně jako v případě [1], tj. jde o záměrnou konstrukci funkčně vhodného kvazitoponyma, které není motivováno existencí jeho identického, v reálném světě existujícího vzoru. Takové vysvětlení podporuje například výklad v SČFI u (kvazi)oikonym *Nemanice* nebo *Hajany* a nějaké dilema v tomto smyslu si v rámci příslušného lemmatu vůbec nepřipouští. Problematiku této skupiny výstižně

120 Křížkem [+] jsou v našem výčtu označena prokazatelná kvazitoponyma. Ostatní, tj. neoznačená (kvazi)toponyma jsou sémanticky průhledná, a to bez ohledu na to, zda označují skutečnou, v reálném světě jsoucí lokalitu, území nebo jiný topos, či nikoliv. Je pozoruhodné, že typ komponentů v bodu 1) až na dvě výjimky (*Spāncite*, *Dembelija*) není sémanticky průhledný, ale svou funkci splní teprve tehdy, projeví-li znalost příslušné konotativní složky významu adresát v dané komunikační situaci.

popisuje K. Kučera – hovoří sice o českých případech, ale jeho zobecnění lze jistě vztáhnout i na situaci v jiných jazycích: „(...) jde tu spíše o jazykové hříčky vzniklé buď žertovným chápáním etymologie místního jména již existujícího, nebo vytvářením jistých konstruktů, tj. umělých útvarů formálně napodobujících skutečná zeměpisná jména. Přitom samozřejmě není vyloučeno, že se v některých případech dospělo k dnešní podobě takového rčení oběma způsoby, z obou stran, čímž vznikla zdvojená, zvláště působivá slovní hříčka“ (Kučera 1974: 139–142).

4.4.10 Frazémy s (kvazi)toponymickým komponentem a jejich klasifikace na základě motivačního vztahu

4.4.10.1 Motivace na základě asociace se slovem (řidčeji slovním spojením) vyjadřujícím požadovaný význam (účinek mechanismu paronomázie)

Боевци, Бойчевци ← бой „bití“
Плачковци ← плач „pláč“

Nářeční proroziční frazémy *Да не идеш на Боевци* „да не ядеш бой (zakazitelno предупредение)“ (FRBE I: 240, NFRBE: 314, cit. dle Slavejkov 1889: 125)¹²¹ a *Да те не пратя на Плачковци!* „да не те накарам да плачеш (употребава се като закана)“ (FRBE I: 245, NFRBE: 283) jsou spojeny se jmény sousedních vsí Плачковци a Боевци v blízkosti města Trjavna (NFRBE: 283, 315, cit. dle Slavejkov 1889: 131).¹²² Jejich kombinací je pak polyproroziční frazém *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци* „ще те бия и ще плачеш“ (NFRBE: 278), který ovšem obsahuje první oikonymum *Бойчевци*, nikoliv *Боевци*, uvedený se stejným výkladem (usedlosti Бойчевци a Плачковци nacházející se v rámci bulharského města Trjavna), avšak bez jakékoliv poznámky, proč jsou v daném případě ve slovnících zachyceny hned tři podoby (kromě dvou výše uvedených ještě *Бојувци* – srov. NFRBE: 278, cit. dle Slavejkov 1897: 219)¹²³ a existuje i čtvrtá (*Бојчовци*). Domníváme se, že je to jednak nepřesností zápisu, který byl umocněn tím, že druhou část sbírky připravoval k vydání po smrti P. R. Slavejkova jeho syn Ivan P. Slavejkov. Vokalická alternace ve tvarech *Боевци* a *Бојувци* (u pořekadel v prvním dílu) není tak výrazná, kdežto třetí tvar *Бойчевци* už vykazuje výraznější fonetický odklon. Proč tomu tak je? Důvodem je skutečnost, že *Боевци* a *Бојувци* jsou skutečně pouze fonetické varianty

121 P. Slavejkov tu pouze odkazuje na další, sémanticky spřízněné heslo: „Да не идеш на Боевци. – Виж: Да не те пратя на Плачковци“ (Slavejkov 2003: 242).

122 P. Slavejkov doslova uvádí: „Да та не пратя на Плачковци. – Да та не направа да плачеш. Боевци и Плачковци – тревненски колиби, едно до друго“ (Slavejkov 2003: 249).

123 P. Slavejkov doslova uvádí: „Ще та пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци. – т.е. ще та бия и ще плачеш. Плачковци и Бойчевци са тревненски колиби“ (Slavejkov 2003: 763).

pojmenování jedné a téže lokality (dnes nazývané Boevci), která je v současnosti částí Plačkovců, kdežto Bojčevci nebo Bojčovci (Бойчовци) je aktuálně opuštěná osada nacházející se východně od Trjavny, ale v sousední Velikotrnovské oblasti v katastru obce Vonešta voda, občina (okres) Veliko Trnovo (občina Trjavna patří administrativně do Gabrovské oblasti). Dnes jsou tedy urbonyma *Boevci* a *Bojčovci* jména dvou různých, třebaže geograficky velice blízkých lokalit, ale z hlediska mechanismu paronomázie fungují vlastně identicky. Dnešní Plačkovci jsou z geografického hlediska druhou největší obcí občiny Trjavna s přibližně dvěma tisíci obyvateli a nacházejí se jižně od sídelního města občiny. Proto poznámka o bezprostřední blízkosti obou osad ze Slavejkovovy sbírky, kterou převzala i K. Ničevová ve FRBE, resp. NFRBE, není úplně přesná.

БРУСА ← брус „lež“ (slang.)

Frazém *фрацам/фраця в Брусa за маймуни някого* „излъгвам, измамвам някого“ (FRBE II: 184) obsahuje název v Bulharsku i dále na Balkáně obecně známého tureckého města Bursa (bulh. Бурса, starší podoba ovšem Брусa – zřejmě pod vlivem řeckého Προύσσα; Bursa je dnes čtvrté nejlidnatější turecké město srovnatelné s Hamburkem, Vídní nebo Budapeští). Vazbu tohoto oikonyma s příslušným frazeologickým významem vysvětlují autorky FRBE (ovšem v souvislosti s jiným frazémem): „брус означава и лъжа“ (FRBE II: 425).

DEMBELIJA ← dembel „lenoch“, ale obl. též „tlustoch“, asi i debeo „tlustý“

Frazém *zemlja Dembelija/dembelija* „izmišljena zemlja u kojoj, teče med i mlijeko’/u kojoj se ne mora ništa raditi“ (FRHSJ: 785, viz též Fekete 1996: 24) označuje vymyšlenou zemi plnou hojnosti, kde se nemusí nic dělat, jakési eldorádo. Pojmenování země je odvozeno od turcismu *dembel* („líný, pomalý“, z tur. *tenbel* – viz Skok 1971: 390), ale v nositelích jazyka může též evokovat význam adjektiva *debeo* „tlustý“, což podporuje oblastní chápání substantiva *dembel* jako „tlustoch“; nadváha je přitom tradičně spojována s hojností potravy umocněnou zahálčivým způsobem života (srov. též Fekete 1996: 25). Z frazeologických slovníků jej uvádí pouze ten Matešičův, ale jen ve variantě s malým počátečním písmenem.

Etymologicky spolu substantivum *dembel* a adjektivum *debeo* nesouvisějí. Zatímco první je – jak jsme již uvedli – turcismus, druhý má indoevropský původ. Podle Petra Skoka se vyskytuje ve všech slovanských jazycích vyjma češtiny a polštiny a kmen **dheb-* je přítomen i v baltských jazycích (stprus. *debikan* „veliký“, lot. *depsis* „tlustý chlapeček“). Příbuznost, byť už vzdálenou, vidí Skok i s ním. *tapfer* „udatný, statečný, odvážný; pořádný, notný“ (Skok 1971: 387).

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

TUNGUZIJA ← guzica „prdel“ (vulg.)

Frazémy *kao da je iz Tunguzije* „za osobu koja ne zna dobro govoriti, ne zna se ponašati, ništa joj nije jasno, priglupa je“ (Pintarić 1997: 168), *biti iz Tunguzije* „biti iz dalekog, zabitnog mjesta, biti izdaleka“ a *živjeti u Tunguziji* „živjeti daleko, u zabiti, u zaostalom kraju“ (oba Menac-Mihalić 2010: 206) mají společný topokomponent – choronymum *Tunguzija*. Konotace s vulgárním označením pro zadek je nositelům jazyka zřejmá. Za pozornost stojí, že zatímco ve slovesných frazémeh je toponymum *Tunguzija* symbolem vzdálené, neznámé, snad i zaostalé země (podobně jako naše Tramtárie, srov. ale např. i výklad samotného toponyma *Тунгузија* u Fekete 1996: 24 nebo Vălčanova 2001: 83), v přirovnání je symbolem země snad i vzdálené, obývané ovšem zaostalými, hloupými, omezenými obyvateli (čili evokuje spíše náš Kocourkov). Tato dvojí symbolická funkce toponyma *Tunguzija* není u podobných výrazů příliš obvyklá.¹²⁴

Český jazyk ekvivalent choronyma *Tunguzija* nemá, ale v českém povědomí je adjektivum *tunguzský* (dle řeky Tunguzky), jež je spjato především s výbuchem tělesa vesmírného původu nad touto oblastí v červnu 1908. Samotné pojmenování je starším označením rozlehlé oblasti na Sibiři, která je mj. domovem Evenků a podle nich se také oficiálně nazývá Evencko. Do konce roku 2006 bylo jako Evencký autonomní okruh jedním ze správních jednotek Ruské federace, od roku 2007 byl jeho status změněn na rajon (okres) a Evencký rajon se stal součástí Krasnojarského kraje – druhé největší ruské správní jednotky. Samotné Evencko dobře ilustruje velmi řídké osídlení sibiřských oblastí – na prostoru velkém asi jako Turcko žilo v roce 2007 pouhých 17 000 obyvatel, převážně Rusů.¹²⁵

СПЪНЦИТЕ, СПАНЧЕВЦИ ← спя, сън „spát, spánek“

HAJANY ← hajat

Tato miniskupina obsahuje dva bulharské (nářeční) a jeden český frazém, které spojuje obrazné vyjádření uložení se k spánku, přičemž ve všech případech je spánek nebo prostor, kde se spí, pojmenován oikonymem: *ще свърва на Спънциите* „спи ми се“ (FRBE II: 518), *пошел съм за Спанчевци* „спи ми се и се каня да спя; легнал съм си вече да спя“ (FRBE II: 173) a *йт до хаян* „йт спát“ (SČFI-VS: 331). Všechny uvedené frazémy rovněž obsahují sloveso pohybu a fiktivní „spací“ lokalita je cílem tohoto pohybu. Motivace bulharských frazémů explicitně uvedena není; Spančevci je lokalita na severozápadě Bulharska (oblast Montana, obec Văršec), Spāncite je v daném případě pravé kvazioikonymum. U českého frazému

124 Rozdílu v sémantice frazémů *kao da je iz Tunguzije* a *otići u Tunguziju* si všimají i I. Vidović Boltová a J. Szerszunowiczová (Vidović Bolt – Szerszunowicz 2008: 137).

125 Zajímavě vychází srovnání s Grónskem – to je třikrát větší než Evencko a má také přibližně třikrát více obyvatel. Evencko je tedy hustotou obyvatelstva s Grónskem srovnatelné.

je vysvětlení „*hajany*, *Hajany* (z *hajat* dětsky spát + *-any* přípona místních jmen), tj. tedy jakási země, místo spánku“ (SČFI-VS: 331).¹²⁶ SČFI – jak je z citátu patrné – zachycuje kolísání v pravopisu, samotné heslo ovšem obsahuje inkriminovaný výraz pouze s malým počátečním písmenem (na rozdíl od obou možností u *Tramtárie/tramtárie* – viz dále). V Česku se nacházejí dvě lokality pojmenované *Hajany*: první obec se nachází jižně od Brna (u Želešic), druhá je v Jihočeském kraji (u Blatné, okres Strakonice). Etymologie moravských Hajan samozřejmě nijak nesouvisí se slovesem *hajat*, nýbrž se substantivem *hajané* „lidé bydlící v háji, u háje n. kteří měli hájit“ (Hosák – Šrámek 1970: 237), srov. též *Hajany* v Čechách „ves Hajanů, t. lidí bydlících v háji nebo u háje“ (Profous – Svoboda – Šmilauer 1947–1960: 576).

PAĎOUSY ← padat, vypadnout (slang.)

Frazém *poslat někoho do Paďous* „prudce a hrubě někoho odmítnout nebo vyhodit“ (SČFI-VS: 527) – nemá v SČFI žádné bližší vysvětlení původu nebo motivace. V současnosti se takto jmenuje pouze mlýn na řece Litavce v obci Bratkovice (Středočeský kraj, okres Příbram), v minulosti byl výskyt takto nazývaných lokalit četnější – více o tom a též o etymologii oikonyma *Paďousy* viz Harvalík (2014) nebo Rejlek (1932), v souvislosti s místním jménem *Poděbrady* jsou *Paďousy* zmíněny též u Lutterera a Šrámka (2004: 208). *Paďousy* nejspíše muselo být obecně rozšířené místní jméno (bez ohledu na to, zda mluvčí měli povědomí o nějakých *Paďousech* a jejich lokalizaci, nebo neměli), což ovlivnilo frazeologizaci celého slovního spojení. J. Zaorálek kupříkladu zaznamenává tento frazém v podobě *jíti do Paďous* „jíti pryč; dáti pokoj“ (Zaorálek 2009 [1947]: 242) a navíc má zachycenu i podobu *mít něco v Paďousích* „míti to ztraceno“ (tamtéž), u níž se ovšem odvolává na citovaný Rejlkův článek v *Naší řeči*. V současnosti bychom od českých mluvčích místo již archaických až poněkud směšných *Paďous* nejspíše slyšeli buď jiné oikonymum (*Prčice*), anebo při hrubém vyjadřování zcela jiný výraz (*prdel*).

NEMANICE ← nemá nic

Kvazioikonymum *Nemanice* je součástí slovesného frazému *být/bejt (pán/princ)* z *Nemanic* „být zcela chudý a nemít žádný velký majetek ani peníze“ (SČFI-VS: 435), resp. nominálního frazému *princezna* z *Nemanic* „nemajetná, chudá dívka, popř. nevěsta“ (SČFI-VN: 275). Tvar *Gpl. Nemanic* je svou zvukovou podobou prakticky totožný (homofonní) se slovesným syntagmatem *nemá nic* (úplné homofonii brání pouze absence kvantity), ve spojení s předložkou *z* navíc připomíná tzv. šlechtický predikát (viz též SČFI-VS: 435), což ještě zintenzivňuje expresivně iro-

¹²⁶ Frazém s komponentem *Hajany* a stejného významu se vyskytuje rovněž ve slovenštině (viz Glovňa 2003: 248).

nický efekt. Obec Nemanice se nachází na jihozápadě Česka u hranic s Němckem, jiné Nemanice jsou dnes součástí Českých Budějovic. Profous – Svoboda – Šmilauer (1947–1960: 197–198) uvádějí celkem pět výskytů lokalit s tímto názvem v Čechách (na Moravě a ve Slezsku ovšem žádná taková není). Jméno *Nemanice* bylo utvořeno „od lidových vtipkařů pro chudičké osady analogií podle čeledních jmen na *-ice* z výrazů »kdo nemá nic – lidé, kteří nemají nic«“ (tamtéž: 198). SČFI (VS: 435) však o tom, že by komponent *Nemanice* označoval ve výše uvedených frazémch skutečnou obec, nic neříká, vyloučit inspiraci reálně existující obcí ale podle našeho názoru s jistotou nelze. Pokud se přikloníme k názoru prezentovanému v SČFI, můžeme komponent *Nemanice* nazvat kvazioikonymem typu [2b].

VYSTRKOV ← vystrčit

Další dva české frazémy sice sémanticky vyjadřují určitou míru vzdálenosti, ale obsahují ještě další dva sémantické rysy, a těmi jsou samota a nuda, čili jejich frazeologický význam by se dal zobecnit jako „místo, které je vzdálené a navíc vykazuje rysy samoty a nudy“. Přirovnání *je (to) tu jako na Vystrkově* „je to zde příliš a nepříjemně vzdálené od ostatních obydlí; je to úplná samota, obvykle i tichá, popř. nudná“ (SČFI-P: 398–399), resp. *Je tu jako na Vystrkově* „je to tu opuštěné, chladno a hodně tu fouká vítr“ (SČFI-VV: 990) obsahují oikonymum *Vystrkov*, které patří do téže kategorie jako například již výše analyzované *Nemanice*. *Vystrkov* je proprium etymologicky zjevně spjaté se slovesem *vystrčit*, označuje tedy něco, co stojí na periférii (srov. též SČFI-P: 399). Tento význam je přítomen i v motivaci pojmenování skutečných lokalit – „[apelativum] *vystrkov* (Kott IV, 1118) má význam: »poslední odlehle stavení na kraji vsi nebo za vsí«“ (Profous – Svoboda – Šmilauer 1947–1960: 670). Jeden *Vystrkov* se nachází u města Humpolec (Kraj Vysočina, okres Pelhřimov), druhý se nachází jižně od Prahy na západním břehu Orlické přehrady (Středočeský kraj, okres Příbram). Je tu tedy opět dilema, zda tento výraz chápat jako typ [2a] nebo jako [2b] – v naší práci se spíše přikláníme k druhé možnosti. Jak u *Vystrkova*, tak i u předešlých *Nemanic* jsou totiž příslušné sémy natolik zjevné, že při užívání jednotlivých kolokací obsahujících uvedené výrazy v řeči nebylo nutno opírat se o pojmenování některé konkrétní lokality či se jím nějak inspirovat. Jde tu tedy opět o onomaziologický typ procesu tvorby pojmenování.

DRÁŽĎANY ← dráždit

BEROUN ← brát

Poslední frazém této skupiny *Je vod Drážďan, ne vod Berouna* „rád tu dívku, dívky, ženy svádí a dvoří se jim, ale oženit se nechce“ (SČFI-VV: 230) obsahuje hříčku opět založenou na pseudoetymologické paronomázii – *Drážďany: dráždit* a *Beroun: brát*.

brát si, tj. za ženu (tamtéž). Obě města jsou v českém prostředí nepochybně dobře známá a pro účely příslušného frazému jsou použita vědomě, proto jsou tyto frazémy zařazeny k typu [2a]. Netradiční spojení jména více než půlmilionové saské metropole a dvacetitisícového středočeského města je tedy čistě účelové. Oikonymum *Beroun* ovšem nijak nesouvisí se slovesem *brát*, jeho původ má zajímavou historickou vazbu na italské město Verona (více viz Profous – Svoboda – Šmilauer 1947–1960: 64–65).

4.4.10.2 Motivace na základě očekávání komického účinku (absence mechanismu paronomázie)

TRAMTÁRIE

Český frazém *bydlet/byt někde v Tramtárii/tramtárii* „bydlet, žít někde neobvykle nebo nepřijemně daleko“ (SČFI-VS: 822) obsahuje kvazichoronymum *Tramtárie*, které označuje smyšlenou vzdálenou zemi kdesi na východě.¹²⁷ Variantou s významem „odejít někam daleko“ je frazém s durativním slovesem pohybu *jít (někam) do Tramtárie/tramtárie* 1. „odejít někam, jít pryč“; 2. „jít někam nepřijemně a nejasně daleko; dostat se na vzdálené, nepovědomé místo“ (tamtéž). Komického účinku je dosaženo záměrným zkomolením původní *Tatárie* do podoby, která může připomínat třeba citoslovce troubení. Fonetickým prvkem zasluhujícím pozornost je vložení nazály [m] na pravý svah první slabiky *tram-*, nejspíše kvůli zvýšení požadované expresivity. *Tatárie* coby motivující choronymum s existujícím denotátem je dnes již archaický výraz, neutrální české exonymum pro pojmenování tatarského státu – dnes jedné z administrativně-politických jednotek Ruské federace – je Tatarstán.

KOCOURKOV

Frazémy *je to (tu) jako v Kocourkově* „je to všestranně zmatené, směšně si vzájemně odporující, nelogické (často:) a bez nějakého cíle, smyslu; vše se zde provádí samolibě, nesmyslně zvráceným, nemožným a směšným způsobem“ (SČFI-P: 159–160) a *To je (hotovej/úplnej) Kocourkov* „lidé a jejich práce, popř. i život tu jsou zcela chaotické a směšně nesmyslné, popř. hloupé; lidi tu všechno dělají absurdně obráceně, neúčinně a bez snahy o účinný, užitečný výsledek“ (SČFI-VV: 377) evokují především různé formy zmatku, který je navíc hodnocen jako směšný. Původ frazému s komponentem *Kocourkov* je literární (podrobněji viz dále podkapitola 4.5.3 Toponyma spjatá s literaturou, filmem apod.). Komického účinku je tu zřejmě

127 Srov.: „*tramtárie, trantárie* (obměna z *Tatárie*) ob. expr. *zapadlý, ztracený a vzdálený kraj*“ (SSJČ VI: 197). Za pozornost stojí, že SSJČ nabízí pouze varianty s malým počátečním písmenem, kdežto SČFI uvádí v tomto smyslu obě možnosti zápisu.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

dosahováno i užitím deminutiva *kocourek* coby motivujícího výrazu. Obraz kočky či kocoura bývá často spojován s bezcenností, nedůvěryhodností a falšší, srov. např. frazémy *kočičí zlato*; *Na mou duši, na psí uši, na kočičí svědomí!* nebo chorv. *mačji kašalj* „drobnost, banalita“.

HOVĚZÍ LHOTA

Kvazioikonymum *Hovězí Lhota* je součástí slovesného frazému *být/bejt z Hovězí Lhoty* „být hloupý, prostoduchý, naivní“ (SČFI-VS: 347). Příznakový je tu atribut *Hovězí*, jehož smyslem je vyvolat komický, ironický, posměšný účinek. Mezi současnými českými sídly sice žádné s tímto složeným jménem nenajdeme, ale na Moravě (v okrese Vsetín) se nachází obec s názvem Hovězí, jehož etymologie je „místo, na němž se choval hovězí dobytek“ (Hosák – Šrámek 1970: 286).

ZLÁMANÁ LHOTA

Poslední analyzovaný frazém s komickým účinkem je nominální výraz *Zlámaná Lhota* „malá zapadlá ves, popř. i malé město, na odlehlém místě vzdáleném od civilizačních center“ (SČFI-VN: 168). Příznakový je tu atribut *Zlámaná*, jenž tragikomickým způsobem umocňuje bezvýznamnost, v daném případě nějaké lokality (srov. v jiných frazémech např. *zlámaný groš* nebo *zlámaná grešle*, analog. v bulh. *пукната пара*).

4.4.10.3 Motivace z pohledu českého mluvčího neprůhledná

LÉTHÉ

Pouze jeden frazém obsahuje toponymický komponent, jehož vznik je motivačně neprůhledný – *napít se z řeky zapomnění/z vody Léthé* „zbavit se starostí, vzpomínek a osudně, osudově zapomenout“ (SČFI-VS: 709). Kvazihydronymum *Léthé* označuje ve starořecké mytologii jednu ze sedmi podsvětních řek, samotné starořecké slovo *léthé* (λήθη) znamená „zapomnění“.

4.5 Aspekt původu

Frazémy s toponymickými komponenty mají formálně velice blízko k frazémům s jinými propriálními komponenty (antroponymy, například), z hlediska motivačního jsou ovšem často spjaty s frazémy, které ve své struktuře obsahují nějaké obyvatelské jméno či etnonymický komponent, anebo z nich odvozené

adjektivum čili ktetikon. V takových frazémeh se totiž mnohdy odrážejí nejrůznější historické zkušenosti lokálního, regionálního nebo mezinárodního až globálního charakteru, stereotypy či předsudky, a tyto konotace se poté můžou promítnout do významu frazému jako celku. Onyma obecně jako součásti frazémů mohou být „značajan i vrlo siguran pokazatelj njegova podrijetla“ (Opašić 2014: 186) a pokud je onymum spjato s domácím, národním prostorem, pak takové frazémy „više nego ostali pokazuju posebnu povezanost s tradicijom, kulturom i poviješću jednoga naroda“ (Crnić Novosel – Opašić 2014: 281–282, cit. dle Glušac – Majdenić 2019: 52). V této kapitole budeme analyzovat vybrané frazémy z hlediska původu jejich toponymického komponentu, tj. z hlediska historické, kulturní nebo jiné specifické situace, s níž je příslušný topokomponent spjatý a o které velice často vypovídá nebo ji alespoň naznačuje tzv. vnitřní forma frazému.

4.5.1 Druhy toponym podle původu

Ukrajinská lingvistka Olena Ardeljanová (2018) ve své studii o frazémeh s toponymickým komponentem nabízí následující klasifikaci vyskytujících se toponym (opírá se přitom o klasifikaci toponym N. V. Podolské [Podol'skaja 1988]):¹²⁸

- 1) toponyma mytologického a biblického původu (př. *Sodoma a Gomora*),¹²⁹
- 2) poetická (možná lépe literární) toponyma (př. *je něco shnilého ve státě dánském*),
- 3) toponyma spjatá s kulturně-historickými reáliemi (př. *Canossa*, *@Kosovo*, *@Chlumec...*),
- 4) topoetnonyma (možná lépe etnotoponyma) – toponyma odvozená od etnonym (př. *objevit Ameriku, a Greek gift* „danajský dar“, podle autorky by sem jistě patřilo i české *@turecké hospodářství*),¹³⁰
- 5) hagiotoponyma (toponyma odvozená z hagianym – př. rus. *Если разлие на Маршу Египетскую, то травы будет много*, špan. *cordozazo de San Fran-*

128 Ilustrativní příklady doplněné autorem této práce jsou označeny symbolem @. Pokud má příklad uvedený Ardeljanovou i český ekvivalent, dali jsme mu s ohledem na jazykové zaměření této práce přednost před anglickými, ruskými nebo jinými podobami uvedenými autorkou.

129 Problematické je zařazení některých frazémů spojených s antickým obdobím – autorka mj. uvádí angl. *cross the Rubicon* (Ardeljan 2018: 195), ale tento frazém nemá mytologický původ a nemá ani nic společného s biblí, takže patří do třetí kategorie, kde ho mimochodem Ardeljanová již správně uvádí rovněž (tamtéž: 197).

130 Do této kategorie autorka nezařazuje pouze toponyma, ale i jejich deriváty (ktetika, obyvatelská jména apod.), což považujeme přinejmenším za problematické, jelikož výrazy jako *australský, americký, Angličan* apod. (autorka uvádí příklady vždy primárně z angličtiny, tj. *Australian, American, Englander* – tamtéž) mezi toponyma nepatří. Dalším problematickým prvkem této kategorie je její vymezení – „топонім, який утворився від етноніма“ (tamtéž) – to by ovšem znamenalo, že minimálně vše spojené s Amerikou nebo Austrálií (zůstaneme-li u prvních uvedených příkladů) sem nepatří – tato toponyma nevznikla odvozením od jmen obyvatel těchto kontinentů.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

- cisco* „мор. штормова погода в період осіннього рівнодення, рівноденні шторми (Сан-Франциско – затока Тихого океану біля берегів Сполучених Штатів Америки)“,¹³¹
- 6) standardizovaná toponyma (př. *je něco shnilého ve státě dánském, @zadužití se kao Turska Carevina*),¹³²
  - 7) toponyma-„přezdívký“ (možná lépe metaforická toponyma – metaforická označení typu *the Creole/Pelican State = Louisiana (USA)*, *@matička stověžatá = Praha*, *@země vycházejícího slunce = Japonsko*, *@země tisíce jezer = Finsko*, *@kolos na hliněných nohou = Rusko* atd.),
  - 8) toponomorfni pojmenování (geografický název přenesený na negeografický objekt, př. *the American Dream, the English disease, a French letter, an Irish bull, Turkish delight, @bludný Holanďan*)¹³³ (Ardeljan 2018: 195–201).

Je zřejmé (a ze studie Ardeljanové to je rovněž patrné), že některá toponyma, resp. topokomponenty frazémů mohou splňovat kritéria několika kategorií současně. Zároveň jsme toho názoru, že jak netoponymické výrazy slovtvorně motivující vznik toponym, tak ani netoponymické deriváty vytvořené z toponym nelze považovat za toponyma už jen z toho důvodu, že jednoduše neodpovídají definici toponym (kupříkladu výrazy *americký, španělská* nebo *turecké* z frazémů *americký sen, španělská vesnice, turecké hospodářství* neoznačují mimo frazém žádný geografický ani topografický objekt, výrazy *Holanďan* nebo *Pappenheimské* z frazémů *bludný Holanďan*, resp. *znát své Pappenheimské* mimo frazém rovněž nepojmenovávají žádný geografický ani topografický objekt, proto je ani v rámci frazeologie nelze považovat za toponymické komponenty). To, že se jedná o slova, která jsou s toponymy nějak sémanticky spjatá, je pro toto kategoriální vymezení irelevantní.¹³⁴

---

131 Ani tuto kategorii Ardeljanová celkově neilustruje příliš vhodnými příklady – pomíneme-li naše předchozí výhrady k zařazení ktetik mezi toponyma, tak špan. příklad (*estimado*) como *San Pedro en Rome* – „той, кого шанують, поважають“ (tamtéž: 200) obsahuje hagionymum *San Pedro* a toponymum *Rome*; žádné hagiotoponymum, tj. „топонім, що утворився від будь якого агіоніма“, v příkladu ovšem není.

132 Z jediného příkladu uvedeného ve studii (angl. *State of Denmark*, rus. *Датское королевство*) se dá odvodit, že autorka má fakticky na mysli tzv. politický název státu (official/formal name) obvykle obsahující explicitní vyjádření charakteru státního zřízení (republika, království, federace apod.); standardizovaná v příslušných národních i mezinárodních dokumentech jsou ovšem i geografická jména (short names), čili samotný fakt standardizace tu není dostatečně vymežující.

133 S ohledem na netoponymický (ktetický nebo etnonymický) charakter komponentu ovšem tento typ pro naši práci rovněž nepovažujeme za vhodný.

134 V případě zcela pochopitelné snahy zkoumat podobného charakteru ve frazeologii je nutno přistupovat k nim jako ke komponentům-ktetikům, resp. etnonymům či obyvatelským jménům coby frazeologickým komponentům, jejich zcela zbytečné a chybné včleňování mezi toponyma tu nemá žádné opodstatnění a je i v rozporu s definicí toponyma jako onomastického termínu. Chceme-li pak zkoumat širší oblast slov nominačně spojených s určitým geografickým celkem a jeho obyvateli, pak se nabízí například označení „toponyma, etnonyma a jejich deriváty coby komponenty ve frazeologii“.

Pro klasifikaci dle původu toponymických komponentů z frazémů shromážděných v rámci této práce jsme zvolili následující kategorie:

1) toponyma spjatá s mytologií nebo biblí, tj. takové topokomponenty, které jsou součástí replik nebo frazémů, jež mají svůj původ v mytologii obecně nebo v Písmu svatém,

2) toponyma spjatá s literaturou, filmem apod., tj. takové topokomponenty, které jsou součástí replik nebo frazémů, jež mají svůj původ v umělecké literatuře (nikoliv však lidové slovesnosti), filmu, ale třeba i v moderní hudební produkci,

3) toponyma spjatá s historickými reáliemi, tj. takové topokomponenty, které jsou součástí replik nebo frazémů, jež mají svůj původ v konkrétních historických událostech (nikoliv ovšem tzv. biblických),

4) ostatní toponyma, tj. takové topokomponenty, které nelze zařadit do žádné z předchozích kategorií.

Tyto kategorie jsme vytvořili mj. s ohledem na to, aby byly frazémy zařaditelné jen do jedné z nich. Ignorovat jsme se rozhodli kategorie tzv. topoetnonym (pro diskutabilní důvod jejich vymezení), hagiotoponym (důvod jejich vymezení je spíše etymologický, z příkladů uvedených citovanou autorkou často nejasný nebo jinak problematický, navíc v našem frazeologickém materiálu se žádná toponyma typu *Svatý Jan*, *Sveti Vid* nebo třeba *Caemu Bparu* nevyskytují), tzv. standardizovaných toponym (samotný název této kategorie není přesný a jednotek v ní obsažených je minimum, takže mohou tvořit spíše subkategorii v rámci kterékoliv z předchozích kategorií), metaforických toponym (pro jejich mnohoslovnost zpravidla nebývají součástí jiných víceslovných ustálených jednotek, kterými jsou právě frazémy; nicméně pokud bychom je samotné vnímali jako jednotky frazeologické, pak bychom se o ně v této práci zajímali teprve v případě, že by obsahovaly nějaké toponymum, a to bez ohledu na jejich frazeologický význam – jako např. *syn Izraele* „žid, Žid“) a též toponomorfních pojmenování (opět především pro jejich netoponymický charakter, navíc tato kategorie je jistě vhodná pro posuzování toponym jako takových, zatímco u toponymických komponentů ve frazeologii nelze dost dobře očekávat, že součástí frazému by se stal geografický název označující nějaký ne-geografický objekt). U toponym spjatých s kulturně-historickými reáliemi jsme se rozhodli pro zpřesnění a zúžení vytěsněním kulturní složky, neboť pojem kulturní realie je poměrně vágní a v zásadě by mohl ospravedlňovat zařazení prakticky jakéhokoliv topokomponentu. Frazeologie sama o sobě totiž představuje oblast spojenou s historickou a kulturní pamětí národa, takže i toponymické komponenty velmi často odrážejí kulturu (lidovou, ale i tu tzv. vyšší), názory a představy určitého národa včetně stereotypů.

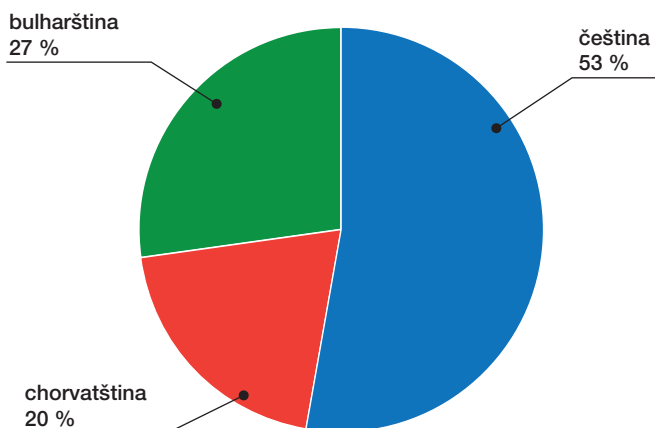
4.5.2 Toponyma spjatá s mytologií nebo biblí

Počet toponym spjatých s mytologií nebo biblí – 15 (de facto 10)

Tabulka 21: Toponyma spjatá s mytologií nebo biblí

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
mytologie, bible (15)	<i>Babylon, Betlém, Gomora, Izrael, Léthé, Sába, Sodoma, Tábor</i> 8	<i>Babilon, Gomora, Sodoma</i> 3	<i>Аркадия, Гомор, Ерусалим, Содом</i> 4

Graf 10: Toponyma spjatá s mytologií nebo biblí

Topokomponent spojený s mytologií nebo biblí obsahuje poměrně malé množství frazémů (12 ze 199, tj. 6,0 %). Všechny frazeologické slovníky námi zkoumaných jazyků zachycují binomiální frazém *Sodoma a Gomora*. V české a chorvatské frazeologii jsou rovněž zachyceny frazémy obsahující toponymum *Babylon* (v bulharských slovníkově zachycených frazémech se nacházejí pouze jeho deriváty). Další biblická toponyma jsou přirozeně spjata především s geografíí Izraele (*Izrael, Jeruzalém, Betlém, Tábor*), výjimku tvoří již zmíněný *Babylon* a *Sába*. Překvapivě málo toponym má nebiblický mytologický původ – zachyceno je pouze kvazihydronymum *Léthé* v české frazeologii a choronymum *Arkádie* v bulharské frazeologii, obě mají svůj původ v řecké mytologii. Příklady z české frazeologie tu početně jasně dominují.

Tabulka 22: Frazémy s toponymem mytologického nebo biblického původu

	Frazémy s toponymickým komponentem mytologického nebo biblického původu (12)
čeština (7)	Sodoma (a) Gomora hotový/učiněný/úplný Babylon syn Izraele Půjdem spolu do Betléma... vody na Tábor nedoveďeš jít/chodit jako královna (ze Sábý) napít se z řeky zapomnění/z vody Léthé
chorvatština (2)	Sodoma i Gomora biti/naći se u Babilonu
bulharština (3)	Содом и Гомор стар като Ерусалим/света блажена Аркадия

Nyní k některým frazémům podrobněji:

Frazémy *hotový/učiněný/úplný Babylon* 1. „místo, prostředí plné zmatku, chaosu, různorodé směsice něčeho (růz. jazyků, hlasů, názorů aj.)“ 2. „takové ovzduší zmatku a chaosu“ (SČFI-VN: 33) a *biti/naći se u Babilonu* „biti u mjestu nerazumljiva govora, biti u mjestu s mnogo govora“ (FRHSJ: 6) jsou spojeny se starozákonním příběhem o stavbě babylonské věže (kniha Genesis). Ve zkoumaných bulharských frazeologických slovnících se analogický slovesný frazém nevyskytuje, najdeme v nich ovšem pokaždé stylisticky knižní nominální frazém *вавилонско стълпотворение* „голямо разбъркване, голяма неразбория“ (MFRBE: 48), „неразбория, бъркотия, хаос, липса на ред“ (FRBE14: 33), „голяма неразбория, бъркотия, хаос при масово струпване на хора“ (FRBE02: 45), jehož motivace vychází ze stejného příběhu. Zatímco však význam chorvatské varianty frazému je spjatý výhradně se zmatkem způsobeným koncentrací jazyků na jednom místě, český, stejně jako bulharský frazém mají širší, obecnější význam. Zbytky biblického Babylonu (řec. Βαβυλών, arab. Bābil) se dnes nacházejí v centrální části Iráku na řece Eufrat.

Dalším biblickým frazémem je *Sodoma (a) Gomora* 1. „místo, prostředí, kde se (hromadně) provádí něco nemravného, hanebného, kde se pášou různé prostopášnosti a neřesti nebo které má takovou pověst“ 2. „nemravný, nezřízený život, taková hromadná mravní zkáza v určitém prostředí“ (SČFI-VN: 327), chorv. *Sodoma i Gomora* „veliki razvrat (nemoral), pokvarenost“ (HFR: 548), resp. „razvrat, najveća pokvarenost; propast, pakao“ (FRHSJ: 625), bulh. *Содом и Гомор* „пълнен нравствен упадък, разврат“ (MFRBE: 167). Jeho vnitřní motivaci můžeme najít v dalším starozákonním příběhu (kniha Genesis) o boží zkáze dvou měst plných hříchu a neřesti. Sodoma a Gomora (řec. Σόδομα, Γόμορρα) se nacházely na Blízkém východě u Mrtvého moře.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

Bulharský knižní frazém *блажена Аркадия* „място, където животът е лек и безгрижен“ (FRBE02: 34) obsahuje název mytologické země, která byla sídlem boha Pana a byla spojována s poklidným životem. Reálná Arkádie (řec. *Αρκαδία*) se nachází v Řecku uprostřed Peloponéského poloostrova.

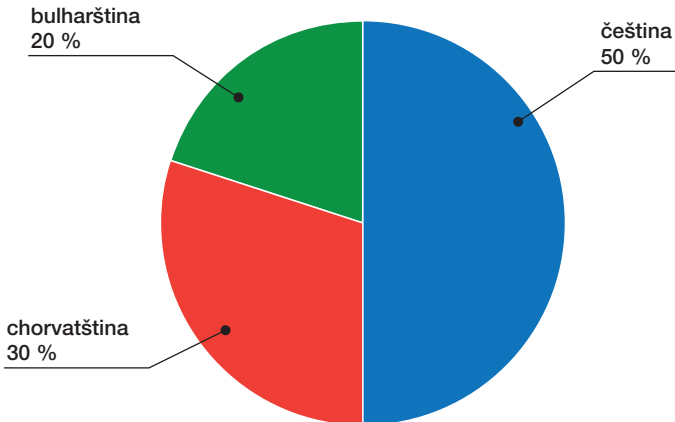
4.5.3 Toponyma spjatá s literaturou, filmem apod.

Počet toponym spjatých s literaturou, filmem apod. – 10 (de facto 6)

Tabulka 23: Toponyma spjatá s literaturou, filmem apod.

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
literatura, film apod. (10)	<i>Amerika, Humpolec, Kocourkov, stát dánský, Zlámaná Lhota</i> 5	<i>Amerika, Bosanska Krupa, [država] Danska</i> 3	<i>Америка, Дания</i> 2

Graf 11: Toponyma spjatá s literaturou, filmem apod.

Topokomponent spojený s literaturou, filmem apod. se ve frazeologiích zkoumaných jazyků vyskytuje prakticky ve stejném počtu jako u předchozí kategorie (v 11 frazémeh z 199, tj. 5,5 %). Polovinu z tohoto počtu tvoří české frazémy. Chorvatský a bulharský jazyk tu jsou zastoupeny především díky svým mutacím *strýčka z Ameriky* a Shakespearova *Dánska*. Příklady z české frazeologie početně dominují ještě více než v předchozí kategorii. Patří sem dvě kvazitoponyma (*Kocourkov*, *Zlámaná Lhota*) a také jediný příklad inspirace filmem (*Humpolec* spojený s komedií Zdeňka Svěráka a Ladislava Smoljaka v režii Oldřicha Lipského *Marečku, podejte mi pero!* [1976] – inkriminovaný výrok několikrát v různých fázích filmu opakuje herec Zdeněk Srstka).

Tabulka 24: Frazémy s toponymem literárního, filmového apod. původu

	Frazémy s toponymickým komponentem literárního, filmového apod. původu (11)
čeština (6)	mít strýčka/strejčka v Americe Je něco shnilého ve státě dánském To je (hotovej/úplnej) Kocourkov je to (tu) jako v Kocourkově Zlámaná Lhota Hliník se vodstěhoval do Humpolce
chorvatština (3)	ujak iz Amerike Nešto je trulo u državi Danskoj moja mala iz Bosanske Krupe
bulharština (2)	вуйчо от Америка има нешто гнило в Дания

Nyní k některým frazémům podrobněji:

Postava *strýčka z Ameriky* se objevuje ve francouzské literatuře první poloviny 19. století (H. de Balzac, A. E. Scribe, Mélesville). Podle stejnojmenné krátké prózy francouzského autora bretonského původu Émila Souvestra (1806–1854) *L'Oncle d'Amérique*, která tvoří jednu z povídek ve sbírce *U ohně* (orig. *Au coin du feu*, 1857), byl v Bulharsku pojmenován její překlad: *Вуйчо отъ Америка. Разкази за юноши* (1933). Literární postavou strýčka z Ameriky se podrobně zabývá Andrew Counter (2010: 62–65).

Kvazicitátový frazém (okřídlený výrok) s větnou strukturou *Je něco shnilého ve státě dánském* „situace tu není dobrá, děje se tu zřejmě něco špatného; něco zcela základního tu není v pořádku“ (SČFI-VV: 847), chorv. *Nešto je trulo u državi Danskoj* „něšto ne valja“ (Pintarić 1997: 170), bulh. *Има нешто гнило в Дания* „съществуват някакви нередности, неясноти, престъпления, хаос“ (FRBE02: 139), orig. *something is rotten in the state of Denmark*, pochází z anglického dramatu Hamlet, princ dánský (orig. *The Tragicall Historie of Hamlet, Prince of Denmarke*, 1604) Williama Shakespeara (1564–1616).

HAMLET, jednání I., závěr 4. výjevu:

Horatio: *He waxes desperate with imagination.*
 Marcellus: *Let's follow; 'tis not fit thus to obey him.*
 Horatio: *Have after. To what issue will this come?*
 Marcellus: *Something is rotten in the state of Denmark.*
 Horatio: *Heaven will direct it.*
 Marcellus: *Nay, let's follow him.*

Česky v překladu Františka Nevrlý:

Horacio: *Je zcela bez sebe tou představou.*
 Marcellus: *Za ním! Přec nesmíme ho poslechnout.*

Horacio: *Pojďme hned za ním! Bože, jak to skončí?*
 Marcellus: *Je něco shnilého ve státě dánském.*
 Horacio: *Nechť nebe rozhodne!*
 Marcellus: *Tak rychle za ním!*

Chorvatský frazém *moja mala iz Bosanske Krupe* je spojen s básnickou tvorbou srbského spisovatele z Bosny a Hercegoviny Branka Ćopiće (1915–1984).¹³⁵ Fakticky je to verš ze stejnojmenné básně, který se jako refrén opakuje na konci každé sloky (na ukázkou uvádíme první, druhou a poslední, šestou sloku):

*Bilo mi je dvanaest godina,
 prvi put sam sišao do grada
 iz mog sela, tihog i dalekog,
 kad susretoh tebe iznenada.
 Eh, dječaćke uspomene glupe!
 Mala moja iz Bosanske Krupe!*

*Jesi li me spazila il' nisi,
 zbunjenoga seoskoga đaka,
 svjetlokosog i očiju plavih,
 u oklopu novih opanaka,
 kako zija u izloge skupe?
 Mala moja iz Bosanske Krupe!*

...
*Sad je kasno, već mi kosa sijedi,
 gledam Unu, čuti kao nijema,
 zalud lutam ulicama znanim,
 sve je пусто, tebe više nema.
 Ej, godine, nemjerljive, skupe!
 Zbogom, mala, iz Bosanske Krupe!*

Kromě knižní podoby vyšla v Jugoslávii i LP deska *Branko Ćopić: Mala moja iz Bosanske Krupe* (PGP RTB 1979), která představuje biografii autora namluvenou samotným Ćopićem.

Frazémy je to (tu) jako v *Kocourkově* „je to všestranně zmatené, směšně si vzájemně odporující, nelogické (často:) a bez nějakého cíle, smyslu; vše se zde provádí samolibě, nesmyslně zvráceným, nemožným a směšným způsobem“ (SČFI-P: 159–160) a *To je (hotovej/úplnej) Kocourkov* „lidé a jejich práce, popř. i život tu jsou zcela chaotické a směšně nesmyslné, popř. hloupé; lidi tu všechno dělají absurdně obráceně, neúčinně a bez snahy o účinný, užitečný výsledek“

¹³⁵ B. Ćopić se v Bosanské Krupě narodil a prožil tam i dětství. Svůj život ukončil v Bělehradu sebevraždou (viz Branko Ćopić).

(SČFI-VV: 377) evokují především různé formy zmatku, který je navíc hodnocen jako směšný. Původ frazémů s komponentem *Kocourkov* vysvětluje SČFI takto: „*Kocourkov* je název smyšleného pohádkového města, ve kterém se všechno dělá hloupě, nerozumně, popř. směšně. Jako pojem (odpovídající svému starořeckému prototypu městu Abdéře) se u nás rozšířil za obrození v satirě J. J. Langerera a P. Chocholouška“ (SČFI-P: tamtéž). Autoři SČFI mají konkrétně na mysli satirický prozaický text *Den v Kocourkově*, jehož autorem je Josef Jaroslav Langer (1806–1846) (svoji satiru publikoval v prvním a třetím svazku *Časopisu českého Museum* v roce 1832), a prózu *Kocourkov, čili Pamětnosti převelikého města Kocourkova a obyvatelů jeho* (1847) napsanou Prokopem Chocholouškem (1819–1864). Už o dva roky dříve než Langerova próza však vznikla na Slovensku satirická komedie *Kocúrkvovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali* (1830, původně ovšem česky jako *Kocourkovo anebo Jen abychom v hanbě nezůstali. Veselá hra o třech jedná-ních*), jejímž autorem je Ján Chalupka (1791–1871). Kocúrkovské prostředí poté Chalupka použil ještě v dalších šesti hrách. Slovenskou verzi vytvořil až mnohem později za účelem souborného vydání všech svých kocourkovských her (viz Zlatý fond SME). Nejstarší záznam výrazu *Kocourkov* na katalogizačním lístku pro *Přír-ruční slovník jazyka českého* pochází z roku 1830 z *Časopisu Českého muzea*, další uvádí např. verše ze *Slávy dcery* Jána Kollára (1832):

Sonet 602:

*Zahleděla jsem se na lomozy
a křik těchto kluků v peklisku,
vtom pak uzřím právě nablízku,
že sem došli z Kocourkova vozy;*

*přivezli je černosersté kozy
a tak utíkali po písku,
že snad polovic v tom nátisku
vpravo, vlevo přišlo na výhozy;*

*I ti, kteří došli a chtěli
zmaďařiti zdejší Slováky,
choleru zde dostali a mřeli;*

*proto ihned Rarach nezahálel,
ale, po tuctech brav na háky,
v bahnotoký Acheron je válel.*

Vraťme se ještě ke *Kocourkovu* P. Chocholouška: charakter jeho díla je přirozeně rovněž satirický, ale na rozdíl od Langerovy prózy nebo Chalupkova dramatu obsahuje i výrazné prvky chaosu, zmatku, hlouposti, naivity až bláznovství. Tyto prvky jsou v Chocholouškově próze zcela záměrné, což dokazuje i úvodní vysvětlení, v němž autor mj. říká, že *Kocourkov* „jest ono místo, kde rozum se

v bláto šlape a nesmyslu vítězné brány se staví; (...) Ó žel! jaké převrácenosti se v Kocourkově dějí! – Víš nyní, laskavý čtenáři, co Kocourkov jest? víš nyní, kde leží? – Ohlédni se vůkol sebe – hle! cnost se blátem plíží a nepravost se čtyrmi veze. Kocourkov – aj! zvrácený to svět!“ (Chocholoušek 1847: IV–VI, do souladu s pravidly současného českého pravopisu uvedl P.K.). Ze tří jmenovaných autorů z 19. století tak právě Chocholoušek nejvíce ctí charakter prototypické řecké Abdéry nebo pozdějších německých předloh z 16. a 17. století, které dle našeho názoru nakonec nepřímo inspirovaly i samotné pojmenování pro podobnou lokalitu v češtině, resp. slovenštině (více k tomu viz Krejčí 2019). Stopy prvního zachyceného výskytu výrazu *Kocourkov* totiž prokazatelně vedou až do 17. století k Václavu Janu Rosovi (1630/31–1689) a výrazu *Kocourov* (*Kocaurow*). Rosův nedokončený *Thesaurus linguae Bohemicae* sice takový výraz neobsahuje, eviduje ale adjektivum *kocourovský* (*kocaurowfky*) s explikací „kocaurowfky saud etc.“ (Rosa 2006).

Svým významem velice blízký právě analyzovanému přirovnání a vykazující také komický účinek je frazeologizovaný nominální výraz *Zlámaná Lhota* „malá zapadlá ves, popř. i malé město, na odlehlém místě vzdáleném od civilizačních center“ (SČFI-VN: 168), který jsme podrobněji popsali v podkap. 4.4.10.2. Kombinaci obou výše analyzovaných kvazioikonym (*Kocourkov* a *Zlámaná Lhota*) použil spisovatel Adolf Wenig (1874–1940) pro svou pohádkovou knihu *Zlámaná Lhota* s podtitulem *Z kroniky zapadlé vsi nedaleko Kocourkova* (1923). Další jeho pohádková kniha nese název *Kocourkov* s podtitulem *Z historie staroslavného města* (1926). Po druhé světové válce tento námět zpracoval též spisovatel a ilustrátor Ondřej Sekora (1899–1967) ve svém humorném vyprávění *Kronika města Kocourkova* (1947), které se dočkalo i audioverze pod názvem *Veselé příběhy města Kocourkova* (Supraphon 1982, namluvil František Filipovský). O dekádu později vyšla kniha s prostým názvem *Kocourkov* (1959), jejímiž autory jsou Josef Hiršal (1920–2003) a Jiří Kolář (1914–2002). Na základě této literární předlohy vznikla později pohádková féerie s písničkami *Kocourkov* (1992, scénář Josef Hiršal, režie Karel Smyczek) s Markem Ebenem, Luborem Tokošem, Oldřichem Navrátilem, Miroslavem Donutilem, Michalem Suchánkem a dalšími známými herci. Prvním filmem s kocourkovskou tematikou v Československu vůbec však byla komedie *U nás v Kocourkově* (1934, námět Karel Poláček, scénář Jaroslav Mottl, Miroslav Cikán a Václav Wasserman, režie Miroslav Cikán) v hlavní roli s Janem Werichem (a dále např. Jindřichem Plachtou, Václavem Tréglem, Zdeňkou Baldovou, Ladislavem Peškem, Jaroslavem Vojtou, Stanislavem Neumannem, Jaroslavem Marvanem, Františkem Filipovským a jinými). Ta je ovšem variací na Gogolova *Revizora*. Filmové zpracování Chalupkovy hry pod názvem *Kocúrkovo* je z roku 1971 (režie Karol Zachar) a hrají v něm Viliam Záborský, Samuel Adamčík, Hana Meličková, Jozef Króner, Jozef Bednárík, Jozef Adamovič, Karol

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

Zachar a další. V nejnovější době byla kocourkovská tematika využita v Česku spisovatelem a kreslířem Oldřichem Dudkem (*1946) v knize *Český Kocourkov s podtitulem Malé ohlédnutí před velkým skokem vpřed* (2010) a na Slovensku v knize grafika a karikaturisty Milana Stana (*1949) *Kocúrkovo a jeho príbeh*¹³⁶ (2010).

---

¹³⁶ Její název je fakticky dvojsmyslný, přičemž první smysl je metatextový (týká se časopisu s názvem *Kocúrkovo*, jehož vydavatelem byl sám autor knížky), druhý alegorický (odkazuje na Slovensko) – viz *Kocúrkovo a jeho príbeh*.

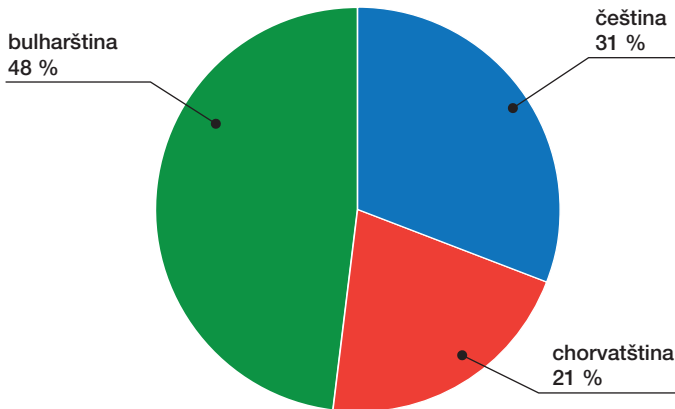
4.5.4 Toponyma spjatá s historickými reáliemi

Počet toponym spjatých s historickými reáliemi – 29 (de facto 21)

Tabulka 25: Toponyma spjatá s historickými reáliemi

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
historické reálie (29)	<i>Amerika, Atény, Canossa, Cařihrad, Chlumec, Rakousko, Rubikon, Řecko, Řím</i> 9	<i>Amerika, Goli Otok, Grčka, Kosovo, Rubikon, Turska Carevina</i> 6	<i>Америка, Батак, България, Диарбекир, Дунав, Картаген, Косово, Оршова, Порт Артур, Рим, Рубикон, Тарлейска скала, Цариград/Стамбул, Чирпан</i> 14

Graf 12: Toponyma spjatá s historickými reáliemi

Frazémů obsahujících topokomponent spojený s určitou historickou událostí bylo ve srovnání s předchozími dvěma kategoriemi zachyceno nejvíce (33 ze 199, tj. 16,6 %). Co do jednotlivých národních frazeologií převažují jednotky bulharské (téměř polovina), o něco méně frazémů je českých (jedna třetina) a nejméně pak chorvatských (viz dále tabulka). Všechny frazeologické slovníky námi zkoumaných jazyků zachycují frazémy *překročit Rubikon* a *objevit Ameriku*. V češtině zaujme několik frazémů, které jsou spjata s historickou (negativní) zkušeností s habsburskou nadvládou. Asi nejtypičtější český historický frazém obsahuje toponymum *Chlumec*. Jihoslovanské jazyky spojuje historická zkušenost lokalizovaná na Kosovo – frazémy odkazující na prohrané středověké bitvy na Kosově poli se vyskytují v každém z nich. Bulharština disponuje

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

specifickým frazémem obsahujícím oikonymum *Batak*, zvláštní historii má i frazém s oikonymem *Čirpan*. Historickou souvislost mají i bulharské frazémy spojující dvě hlavní centra křesťanské a později islámské moci s reprezentanty příslušné víry (papež, byzantský císař, osmanský sultán), resp. státu (římské říše, byzantské říše, osmanské říše): *в Рим живял, папата не видял*; *в Цариград живял, царя не видял*; *ходил в/на Стамбул, а царя не видял*. Původ je latinský a frazém se vyskytoval i v češtině v podobě *в Римě был, а папеже невидел* „to nejdůležitější mu uniklo“ (Kučera 1974: 139–142). SČFI jej však už neuvádí.

Tabulka 26: Frazémy s toponymy historického původu

	Frazémy s toponymickým komponentem historického původu (33)
čeština (11)	překročit Rubikon objevit/objeovat Ameriku myslet si, že [objevil] Ameriku Jak je ti, Rakousko? – Ouzko! Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm To je (pomalu) jako za Rakouska/Hitlera/bolševika jít do Canossy Všechny cesty vedou do Říma sem občan ne Atén či Řecka, ale světa je tam smradu jako v Cařihradu dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce
chorvatština (7)	prijeći/prelaziti Rubikon otkriti/pronalaziti/pronaći Ameriku napravi se/otvori se Kosovo kasno Janko na Kosovo stiže zadužiti se kao Turska Carevina dužan kao Grčka Pazi da ne zaradiš Goli Otok
bulharština (15)	минавам/преминавам Рубикон откривам/откривя Америка свободна България закъсал съм като (кralи) Марко на Косово (поле) Тарпейска скала в Рим живял, папата не видял в Цариград живял, царя не видял ходил в/на Стамбул, а царя не видял Картаген трябва да бъде разрушен! Порт Артур (още) не е паднал! вадя от батака (вадя/изваждам от батака/блатото) в Диарбекир като свини за Оршова пратих на Чирпан нещо накрай Дунав(а) власите се давят

Nyní k některým frazémům podrobněji:

Ve všech sledovaných jazycích se vyskytuje slovesný frazém obsahující hydronymum *Rubikon* (ital. *Rubicone*, poměrně nevýznamná řeka v dnešní severní Itálii, provincie Emilia-Romagna): *překročit Rubikon* „udělat závažné a osudové životní rozhodnutí, rozhodnout se a neodvratně tak poznamenat svůj další život, práci ap.“ (SČFI-VS: 684), *prijeći/prelaziti Rubikon* „donijeti/donositi veliku (neopozivu, sudbinsku) odluku, učiniti/činiti odlučan korak“ (HFR: 506), *prijeći Rubikon* „donijeti smjelu/neopozivu odluku, učiniti odlučan korak“ (FRHSJ: 579), *минавам/мина Рубикон; преминавам/премина Рубикон* „извършвам крайно смела постъпка, която има сериозни последици за мене, предприемам решителна стъпка“ (FRBE I: 587–588, FRBE II: 197–198), „извършвам смела и решителна постъпка с важни последствия за мене“ (FRBE02: 187), „предприемам решителна постъпка, със сериозни последствия за мен“ (FRBE14: 163), „права решителна, съдбовна крачка; смело преодолявам голямо препятствие, което ме поставя в нова позиция, с нови възможности“ (FRBE14: 218). Frazém má svůj původ v historické události překročení této řeky Gaiem Juliem Caesarem r. 49 př. n. l., po kterém se rozhořela občanská válka, během níž Caesar nakonec vstoupil do Říma a ujal se moci.

Italskou geografickou realii představuje též frazém s nominální formou, antickým původem a příznakem knižnosti *Тарпейска скала* „място над пропаст, на гибел“ (NFRBE: 251) zachycený v bulharské frazeologii. K. Ničevová jej vysvětluje takto: „Производът се свързва със скала с това название в древния Рим, от която хвърляли осъдените на смърт“ (tamtéž). Tento skalní výběžek (lat. *rupes tarpeia* nebo *tarpeium saxum*) se nachází v Římě a byl pojmenován podle dcery správce pevnosti na Kapitolu.

Ve všech excerpovaných slovníkových příručkách je zaznamenán frazém *objevit/objevovat Ameriku*. V SČFI narazíme na dva sémanticky blízké idiomy: *objevit/objevovat Ameriku* „údajně objevit, zjistit n. vymyslet, vymýšlet, co je běžně známé a samozřejmé (popř.: a být na to hrdý); upozornit, upozorňovat halasně na samozřejmé“ (SČFI-VS: 37) a *myslet si, že [objevil] Ameriku* „být samolibě a krátkozrace domýšlivý, projevovat domýšlivou pýchu (na svůj objev)“ (tamtéž). V zásadě týž význam má frazém i v jihoslovanských jazycích: *otkriti/otkrivati Ameriku* „objaviti/objavljivati već davno poznatu stvar, predstaviti/predstavljivati poznato kao novo“ (HFR: 21), *откривам Америка* „нищо ново и неизвестно не казвам“ (MFRBE: 144) s lexikálními variantami *откривам Америка/велосипеда/колелото/топлата вода* „проуямвам или казвам нещо общоизвестно, банално и добре познато“ (FRBE02: 252). Význam právě uvedených frazémů je spojen s vyjádřením domýšlivosti, event. jisté vědomostní naivity osoby, které je výroky obsahující takový frazém určen. J. Matešić uvádí dva různé významy frazému *otkriti/pronalaziti/pronaći Ame-*

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

riku, u prvního přitom jinak typická ironie absentuje: 1. „svratiti pažnju, upozoriti na što nepoznato/značajno važno“ 2. „predstaviti što kao novo što je već odavno poznato, pripočeti/reći/pronaći tobože novu stvar“ (FRHSJ: 3). Motivací frazému je tu bezesporu historická skutečnost objevení nového kontinentu (tzv. Nového světa) janovským mořeplavcem ve španělských službách Kryštofem Kolumbem. V současnosti se však Kolumbovo „objevení“ vnímá spíše jako novověké „znovuobjevení“, první Evropané, kteří k tomuto kontinentu dopluli, byli už Vikingové kolem roku 1000 (viz např. Homolová 2010).

Toponyma *Rakousko*, *Grčka* a *България* jsou součástí frazémů, které odrážejí nikoliv jednorázovou historickou zkušenost – reflektují spíše nějaký stav coby důsledek nebo rezultat určitého historického vývoje.

Choronymum *Rakousko* jsme zachytili ve třech různých českých frazémeh, pokaždé však symbolizuje zbyrokratizovaný a autoritářský státně-společenský systém, který je v českém povědomí stereotypně spojován (ať už historicky opodstatněně nebo ne) s pozdním obdobím nadvlády habsburské monarchie nad českými zeměmi (jde o 19. století až do rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku Československa v roce 1918).

Choronymum *Grčka* (Řecko) obsažené v chorvatském frazému *dužan kao Grčka* „prezadužen, pun dugova, u velikim dugovima“ (HFR: 160) dávají I. Vidović Boltová a J. Szerszunowiczová do souvislosti s historickou zkušeností se špatnou hospodářskou situací a velkými finančními problémy Řecka v 60. letech 20. století (Vidović Bolt – Szerszunowicz 2008: 136).¹³⁷

Choronymum *България* (Bulharsko) z bulharského frazému *свободна България* жарг. „без всякакви задължения или задръжки“ (FRBE II: 278) podle M. Válčanovové odráží pozitivní percepci nově nabyté politické svobody (1878) ze strany bulharských občanů po téměř pěti stoletích osmanské nadvlády (Válčanova 2001: 82–83, srov. též Vasung 2012: 60).

Toponymum *Cařihrad* (*Цариград*) je součástí většího množství bulharských frazémů, avšak pouze v české frazeologii se vyskytuje frazém *je tam smradu jako v Cařihradu* „hodně až nesnesitelně to tam páchne“ (SČFI-P: 62). Dle slovníku se výraz „původně vztahoval ke skutečnému Cařihradu (zde je fixován rýmem), který – jako i jiná přímořská města v dřívějších dobách – nápadně páchl“ (tamtéž). Zmíněná fixace exonymického komponentu v uvedeném přirovnání způsobuje jeho petrifikaci – jméno označuje město, kterému se dnes česky říká prakticky výhradně a v souladu s originální (tureckou) podobou *Istanbul* (tur. *İstanbul*). Jméno *Cařihrad* spojené s byzantským obdobím lze považovat za historismus. Názor, že výskyt slovanské podoby *Cařihrad* v češtině je spojen až s 19. stoletím a se zvýšeným

¹³⁷ „Its motivation goes back to the 60-th years of the last century when Greece had a lot of financial problems and was in debt“ (Vidović Bolt – Szerszunowicz 2008: 136).

zájmem o jihoslovanské reálie v rámci slovanské vzájemnosti (sch., bulh., mak. i slovin. podoba je *Carigrad/Царуград*), se nepotvrdil – J. Jungmann má ve svém *Slovníku česko-německém* podoby *Carohrad, Carhrad* (Jungmann 1835: 217), zatímco *Česko-německý slovník* F. Š. Kotta už obsahuje hesla *Carohrad* i *Cařihrad* (u prvního ale odkazuje na *Cařihrad* – obě viz Kott 1878: 122) a příručka *Původ zeměpisných jmen* se u hesla *Istanbul* k původu českého/slovanského jména nevyjadřuje (viz Lutterer – Kropáček – Huňáček 1976: 116–117). Ledaže bychom celý proces vnímali tak, že tradiční české místní jméno *Carohrad* bylo postupně vytlačeno podobou *Cařihrad* vzniklou počestěním jihoslovanského *Carigrad*.

Frazém *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce* „být úplně, popř. s výsměchem poražen; vůbec nic nezískat a dopadnout velmi špatně“ (SČFI-P: 318) je motivován skutečnou historickou událostí, kdy „[v] r. 1775 bylo u *Chlumce nad Cidlinou* poraženo největší povstání venkovského lidu východních Čech proti příliš kruté robotě“ (tamtéž). Frazém je zachycen i v HSRPF (2006: 198), popis jeho významu v tomto slovníku „loše proci, nastradati“ ovšem postrádá možnost posměšného vyznění. Jako jihoslovanské ekvivalenty jsou k tomuto českému frazému uvedeny chorvatské *provesti se/proći kao Janko na Kosovu* a bulharské *подредя се/наглася се като Марко на Косово поле* (viz dále).

Toponymum *Kosovo* (*Косово*) s případnou zpřesňující variantou *Косово поле* (takto v bulharštině) se vyskytuje v několika chorvatských i bulharských frazémeh. Bulharské frazeologizované přirovnání *закъсал съм като (кralи) Марко на Косово (поле)* „в много тежко, безизходно положение съм“ (FRBE02: 107) (V. Vátov uvádí v souladu s tradičním bulharským přístupem k frazeologizovaným přirovnáním pouze pravou stranu – *като Марко на Косово поле* „за изпадане в много затруднено положение“ – MFRBE: 107) zjevně odkazuje na bitvu na Kosově poli (1389) a účast historické osoby Marka královice (bulh. *кralи Марко*, chorv. *kraljević Marko* – historická osoba Marko Mrnjavčević, asi 1335–1395) v ní. Samotná bitva byla jednou z nejvýraznějších středověkých střetů rozpínající se osmanské říše a roztržštěných křesťanských balkánských držav, především srbských. Její výsledek je dnes historiky vnímán jako spíše nerozhodný, s vysokými ztrátami na obou stranách, včetně zabitých panovníků (osmanský sultán Murad I. i srbský kníže Lazar Hrebeljanović). Dalšímu pronikání Osmanů na Balkán ovšem nezabránila (více viz např. Pelikán a kol. 2004: 96–100). V chorvatských frazémeh s choronymem *Kosovo* s analogickou sémantikou je ovšem tento topokomponent doprovázen antropokomponentem *Janko*, což celý obraz posouvá do pozdější doby – k tzv. druhé kosovské bitvě (1448), v níž se střetl regent uherského království János Hunyadi (asi 1387–1456, v jihoslovanské mytologii známý jako *Sibinjanin Janko*, mj. otec uherského krále Matyáše Korvína) s osmanskými vojsky sultána Murada II. Porážka uherského vojska se v lidové frazeologii odrazila v přirovnání *provesti*

se/proći kao Janko na Kosovu „provesti se vrlo loše, loše proći, nastradati“ (FRHSJ: 211, viz též HFR: 191 nebo HSRPF: 198).

V dalším „kosovském“ frazému – *kasno Janko na Kosovo stiže* „zakasnio je tko, prekasno je stigao tko“ (HFR: 191) – přítomnost antroponyma *Janko* postrádá logiku, neboť příčina vítězství Osmanů nespočívala v tom, že by János Hunyadi „dorazil pozdě“ – se svým vojskem byl na bojišti od samého počátku. Stejnou otázku si patrně kladla i Olivera Stojimirovićová (Stojimirović 2016) v článku s nadějným názvem *Zašto se kaže: Kasno Janko na Kosovo stiže*, jelikož ve svém textu (který byl mimochodem prakticky celý převzat z wikipedie) o Jánosi Hunyadi a druhé kosovské bitvě hovoří velice obsáhle, avšak odpověď na uvedenou otázku, tedy „proč se to takto vlastně říká“, se čtenář nedozví. Zřejmě tu dochází k určitému setření kontur obou „konkurenčních“ historických osobností (Marka Mrnjavčeviče a Jánose Hunyadiho) a událostí (první a druhá kosovská bitva, pokaždé proti Osmanům) a také jejich mytologizovaných odrazů (kraljević Marko vs. Sibirjanin Janko), což v důsledku vedlo v myslích a představách uživatelů jazyka k jejich splynutí – k tomu viz stručný anekdotický „klinický obraz“ *Kasno* vytvořený Slobodanem Simićem (2015) a zveřejněný v srbském deníku *Danas*:

KASNO

Sveti Petar je bio vrlo ljut.

– *Ovo je nečuvveno! Vas dvojica ste jedini na Onom svetu koji se stalno svadate!*

Marko Kraljević i Janko Sibirjanin su postideno gledali sveca.

– *Moramo jednom za svagda rešiti taj sukob! – besneo je Sveti Petar. – Morate mi najzad reći, u čemu je vaš problem!*

Marko se nakašljao.

– *Pa, Sveti Oče, otprilike, problem je u tome, ko je od nas dvojice zakasnio na Kosovo!*

Svetac se zbunjeno prekrstio.

– *Znate, Sveti Oče – umešao se Janko – U našem narodu postoji jedna jako ozbiljna uzrečica.*

Kaže se: Kasno Marko na Kosovo stiže...

– *Kasno JANKO na Kosovo stiže! – besno ga je prekinuo Marko.*

– *E nije, nego, kasno MARKO...*

– *Dosta više! – prekinuo je Sveti Petar novu svadu. – Kakve to uopšte ima veze, da li se kaže Janko ili Marko?!*

– *Kako da nema veze, Sveti Oče! – graknuli su gotovo u glas Marko i Janko.*

– *Jedan po jedan! – ponovo ih je ukorio svetac.*

– *Znate, Sveti Oče – uzeo je reč Marko – nama, Srbima, Kosovo je najsvetija zemlja, a Kosovska bitka najveća od svih bitaka. I sad, morate da priznate, velika je to istorijska i nacionalna sramota ako sam baš ja kasno stigao na Kosovo...*

– *Jesi, jesi! – prekinuo ga je Janko.*

– *Sram te bilo, izdajniče! – ponovo je planuo Marko.*

– *Ako je samo to problem – ponovo se umešao Sveti Petar – vrlo lako ćemo ustanoviti ko je od vas dvojice u pravu!*

Sveti Petar ih je uzeo za ruke i poveo u svoju radnu sobu.

– *Mi na našoj Onostranoj mreži imamo kompletnu bazu istorijskih podataka – objasnio im je svetac – I lako ćemo doći do tačnog odgovora!*

*Sveti Petar je ukucuo u svoj kompjuter reči KOSOVO i KASNO i kliknuo na pretraživač.
Uskoro je izašao rezultat.*

*Kasno Marko... Kasno Janko... Kasno Ranko... Kasno Slavko... Kasno Darko... Kasno Branko...
Kasno Stanko... Kasno Milanko... Kasno Duško... Kasno Cvetko... Kasno Goran... Kasno Dra-
gan... Kasno Siniša...*

POZDĚ¹³⁸

Svatý Petr byl velmi rozčilený.

– To je neslýchané! Vy dva jste na Onom světě jediní, kdo se neustále hádáte!

Králevic Marko a Sibirjanin Janko provinile hleděli na světe.

– Ten spor už musíme vyřešit jednou provždy! – běsnil svatý Petr. – Musíte mi už konečně říct, co máte za problém!

Marko si odkašlal.

– No, Svatý Otče, asi takto – problém je v tom, kdo z nás dvou dorazil pozdě na Kosovo!

Světce se kvařně pokřižoval.

– Víte, Svatý Otče – přidal se Janko – Náš národ má jedno takové hodně důležité rčení. Říká se:

Pozdě Marko na Kosovo došel...

– Pozdě JANKO na Kosovo došel! – přerušil ho zlostně Marko.

– Ne ne, pozdě MARKO...

– Už dost! – přerušil svatý Petr novou hádku. – Proč je to vlastně tak důležité, jestli se říká Janko nebo Marko?!

– Jakkak by to nebylo důležité, Svatý Otče! – vykřikli téměř současně Marko i Janko.

– Jeden po druhém! – krotil je opět světec.

– Víte, Svatý Otče – vzal si slovo Marko – pro nás Srby je Kosovo nejsvětější země a bitva na Kosovu největší ze všech bitev. Takže musíte pochopit, že by to byla velká historická a národní hanba, kdybych zrovna já dorazil na Kosovo pozdě...

– Ale ano, tys to byl! – přerušil ho Janko.

– Že tě huba nebolí, ty zrádče! – rozhnil se zase Marko.

– Jestli jde jen o tohle – vmínil se do sporu znovu svatý Petr – tak to zjistíme velice snadno, kdo z vás dvou má pravdu!

Svatý Petr je uchopil za paže a odvedl do své pracovny.

– Na naší Nebeské síti máme kompletní bázi historických údajů – vysvětlil jim světec – A správnou odpověď tak nalezneme velice snadno!

Svatý Petr zadal do svého počítače slova KOSOVO a POZDĚ a klikl na „vyhledat“.

Brzy se objevil výsledek:

Pozdě Marko... Pozdě Janko... Pozdě Ranko... Pozdě Slavko... Pozdě Darko... Pozdě Branko...

Pozdě Stanko... Pozdě Milanko... Pozdě Duško... Pozdě Cvetko... Pozdě Goran... Pozdě Dragan...

Pozdě Siniša...

Frazém *napravi se/otvori se Kosovo* „napravi se lom, tučnjava“ (FRHSJ: 264) obsahuje topokomponent *Kosovo* již jen jako obecně srozumitelnou metaforu boje.

Ve frazému *вадя от батака (вадя/изваждам от батака/блатото)* „помагам на някого да излезе от объркано и неприятно положение“ (FRBE02: 47) se vyskytuje deproprializovaný komponent *батак*, který odkazuje na lokalitu Batak

138 Přeložil P.K.

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

(Барак) známou masakrem místních bulharských obyvatel v květnu 1876 (turecká domobrana tehdy povraždila asi tři tisíce osob, včetně žen a dětí – srov. např. Rychlík 2000: 208). Dnešní Batak je městečko s cca 3 000 obyvateli, které se nachází v Pazardžické oblasti.

Bulharský tzv. minimální frazém *в Диарбекир „много далече“* (FRBE02: 50, viz též FRBE I: 119) vyjadřuje velkou vzdálenost (lokalizaci ve smyslu „být daleko“). Motivací tu není extrémní vzdálenost tureckého města Diyarbakır.¹³⁹ K frazeologizaci tu podle našeho názoru přispěl historický faktor – konotace tureckého města s reálnou hrozbou krutého vězení, což bolest odloučení od blízkých násobilo a to v důsledku posilovalo představu nadměrné vzdálenosti (srov. „По време на османското владичество там са изпращани на заточение много дейци на българското националноосвободително движение“ – FRBE02: tamtéž).

Těsný prostor je vyjádřen bulharským nářečním frazémem *като свини за Оршова* „много натясно, плътно един до друг“ (FRBE I: 509), přičemž oikonymický komponent (rumunské město Orșova, čes. Oršava) tu nepředstavuje bezprostřední motivant pro sémantiku celého frazeologizovaného přirovnání, primárním obrazem jsou prasata naložená na vozech a odvážená do uvedené lokality. V češtině s tímto obrazem korespondují sardinky naskládané v konzervě (*jsou tam [namačkaní] jako sardinky/slanečci/herynci* – viz SČFI-P: 318), čili je tu opět přítomen animální motiv a oba tyto animální motivy jsou spojeny s lidskou konzumací. Oršava je v současnosti desetitisícové město ležící na jihu rumunského Banátu na břehu přehrady Železná vrata u hranice se Srbskem.

Poslední frazém, který nás inspiroval k provedení historického exkurzu, je bulharský *пратих на Чирпан нещо* диал. шер. „счупих съд на парчета“ (FRBE II: 184). Příslušný frazikon žádnou motivační spojitost Čirpanu s rozbíjením neuvádí. Bulharská wikipedie však přináší zajímavou skutečnost z nedávné historie tohoto města, a tou je ničivé zemětřesení, které Čirpan, ale i Plovdiv a další města v zasaženém regionu postihlo na jaře 1928. Epicentrum prvního otřesu o síle 6,9 stupňů dle Richterovy stupnice ze 14. dubna 1928 bylo vzdáleno asi jen 7–8 km od Čirpanu. Druhý silný otřes dokončil dílo zkázy o čtyři dny později, epicentrum bylo v blízkosti Plovdivu. Prakticky celý Čirpan, ale i značná část Plovdivu a dalších obcí v regionu byly zemětřesením zničeny, obětí bylo více než sto a raněných několik set (více viz Čirpan). Z toho důvodu se domníváme, že frazém souvisí právě s touto přírodní katastrofou.

---

¹³⁹ Pro představu – vzdálenost vzdušnou čarou ze Sofie do Diyarbakuru je přibližně 1500 km.

4.5.5 Ostatní toponyma

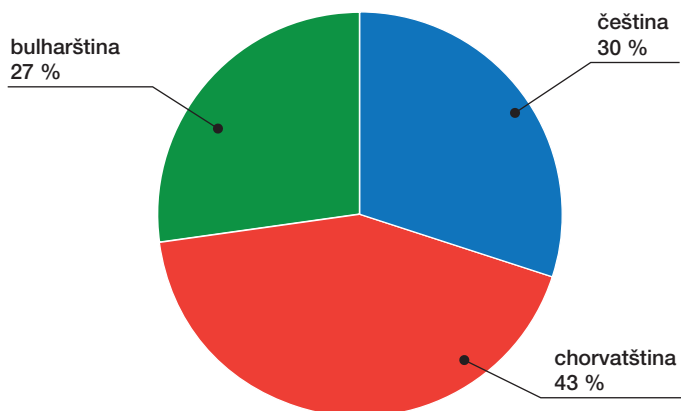
Počet ostatních toponym – 114 (de facto 110)¹⁴⁰

Tabulka 27: Ostatní toponyma

	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
ostatní (114)	<p><i>Amerika, Athény, Beroun, Bohnice, Brandejs, Brno, Čechy, Český/Českej ráj, Drážďany, Hajany, Hovězí Lhota, Kateřinky, Lovosice, Moskva, Neapol, Nemanice, Olšany, Pad'ousy, Pankrác, Pardubice, Praha, Prčice, Rusko, Řím, Sahara, Sibiř/Sibérie, Stromovka, Šumava, Tatry, Tějn, Tramtárie, Václavák, Vltava, Vystřkov</i></p> <p>34</p>	<p><i>Afrika, Bačka, Banjski dvori, Bare, Bosna, Dembelija, Doboj, Domanovići, Drina, Đevđelija, Hercegovina, Jagomir, Jankomir, Katalinića brig, Kosovo, Krajina, Kroatija, Lepoglava, Lopača, Lovrečan, Mađarska, Markuševac, Miholan (Mihovljan), Mirogoj, Pariz, Parnas, Plitvice, Popovača, Rabac, Rim, Rusija, Sarajevo, Sava, Sibir, Skitača, Srijem, Stenjevec/ Stenjevec, Šandrovac, Šibenik, Triglav, Tunguzija, Ugljan, Varaždinske Toplice, Velebit, Vrapče, Vrbas, Zagreb, Zanzibar, Zenica</i></p> <p>49</p>	<p><i>Австралия, Багдад, Беренде, Боевци, Бойчевци, Бруса, Бутроинци, Враца, Дунав, Индия, Италия, Карлуково, Кестрич, Койнаре, Марица, Москва, Ниш, Орландовци, Патагония, Пещера, Плачковци, Просеченик, София, Спанчевци, Спънциите, Троян, Франкфурт на Майн, Цариград/Стамбул, Шам, Ямбол, Япония</i></p> <p>31</p>

¹⁴⁰ Některá toponyma se můžou vyskytovat jak mezi ostatními, tak i v předchozích třech skupinách – příčinou je to, že výskyt určitých frekventovanějších toponym může mít v některých frazémeh souvislost s konkrétním mytologickým, literárním nebo historickým faktem, v jiných pak tato souvislost absentuje, motivace je jiná.

Graf 13: Ostatní toponyma

Počet frazémů obsahujících topokomponent, který nelze z hlediska původu spojit s žádnou z předchozích sfér, velmi výrazně dominuje (143 ze 199, tj. 71,9 %). Převažují jednotky chorvatské, o něco méně je českých (přes jednu třetinu), nejméně pak bulharských. Frazémy této skupiny jsou přirozeně velice různorodé, spřízněnost, která se u některých projevuje, je ale frazeosémantického a/nebo motivačního charakteru (typicky např. frazémy s komponenty *Sahara*, resp. *Rusko/Sibiř/Sibérie* v češtině a *Afrika*, resp. *Sibir* v chorvatštině).

Tabulka 28: Frazémy s toponymy jiného původu

Frazémy s toponymickým komponentem jiného původu (143)	
čeština (53)	<p>být svobodný jak Amerika vypravovat se jako vrabci z Čech (Vona je jako) Českéj/Český ráj – samá kost a trosky Nerad/nežvaň, není ti šedesát a v Rusku si taky nebyl! je tam zima jako v Rusku Je tam zima jak na Sibiři je tam jako na Sibiři Je tam úplná Sibérie Je to/tady úplná sahara/Sahara Je tam (horko/vedro) jako na Sahaře (být) vyprahlý jako Sahara bydlet/být někde v Tramtárii/tramtárii jít (někam) do Tramtárie/tramtárie Nerad/nežvaň, není ti šedesát a v Moskvě si taky nebyl! to je jako nosit sovy do Athén Vidět Neapol a umřít Není Řím ani Praha jednoho roku/za jeden rok vystavěn být/bejt (už) z Prahy doma V Praze blaze tomu, kdo má peníze V Praze blaze, ale draze stověžatá Praha to je starý jako Praha Co je Praha Prahou... byla to facka/pětka/flek/lež jako Brno je to jasný/jasně jako Brno (to je) ostuda jako Brno ...(a) šlus na Brno! vědět/poznat, zač je v Pardubicích perník Je vod Drážďan, ne vod Berouna táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice Hopsa hejsa do Brandejsa je (to) tu jako na Vystrkově princezna z Nemanic být/bejt (pán/princ) z Nemanic být/bejt z Hovězí Lhoty poslat někoho do háje/k šípku/do Prčic bejt v Prčicích Do prdele/Prčic! V prdeli a v Tejně (tam) je všude stejně jít do hajan je/vypadá jako by/když utekl z Bohnic dostat se/přijít do Bohnic/Kateřinek</p>

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

	Frazémy s toponymickým komponentem jiného původu (143)
čeština (53)	<p>patřit do Bohnic/Kateřinek odvézt někoho na Pankrác sedět/být/bejt na Pankráci dostat se/odstěhovat se na Olšany ležet na Olšanech poslat někoho do Pačous je to tu jako na Václaváku je to jako když plivne do Stromovky stříbropěnná Vltava být křtěný/bejt křtěnej Vltavou od Šumavy k Tatrám</p>
chorvatština (58)	<p>vruće kao u Africi kao da je došao iz Zanzibara došla teta iz Rusije komu Tu je kao u Sibiru Tu je pravi pravcati Sibir kao da je iz Tunguzije biti iz Tunguzije živjeti u Tunguziji briga koga što Mađarska nema more/mora tri gracije od Kroacije Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo (pa/i) mirna Bosna pa/i mirna Bačka pa/i mirna Krajina/krajina živjeti kao beg u Hercegovini ravno je sve do mora/Kosova komu ravno je nešto odavde do Srijema/Kosova zemlja dembelija/Dembelija zreo (spreman) za Ugljan zaštićen kao medvjed (na Plitvicama) putovati/ići u Rim mali Pariz Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba Mate u Rabac, Mate iz Rapca Mujo iz Doboja / od Doboja Mujo biti (zreo) za Šibenik Pazi, ići ćeš u Lepoglavu! pobjegao je iz Popovače tko (zreo/spreman) za Popovaču poći na Skitaču biti za Lopaču</p>

	Frazémy s toponymickým komponentem jiného původu (143)
chorvatština (58)	<p>Otišao je u Zenicu biti za Domanoviće Ajđ u Šandrovac Ajđ u Varaždinske Toplice ljepotica iz Markuševca zreo u Ludnicu/Vrapče zreo za Stenjevac/Stenjevec zreo za Banjske dvore autobus za Jankomir čeka koga zreo za Jankomir on je za Jagomir ići na Katalinića brig sprema se na Mirogoj otišao je na Mirogoj poslali su koga na Mirogoj otići u Lovrečane ići na Miholane spremiti koga na Miholane on je za Bare otišao je na Bare izvoditi krive Drine ispravljati/ispraviti krivu Drinu puno/mnogo je vode proteklo (Savom/rijekom i sl.) dasa sa Vrbasa (velik) kao Velebit popeti se na Parnas od Triglava do Đevđelije</p>
bulharština (32)	<p>заминавам/замина за Австралия тъмна Индия от Япония до Патагония свършил у Италия зад коша какво ошел Гого на Стамбул, така дошел оскубали му са мустаките на Стамбул капия в Цариград не държат хляба да се обаятва нерде Ямбол, нерде Стамбул нерде Шам, нерде Багдад пращам/пратя в Бруса за маймуни някого на Франкфурт на Майн Здравей, Москва! запалила се е София кога е горело Враца ходила Цаца на Враца</p>

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

	Frazémy s toponymickým komponentem jiného původu (143)
bulharština (32)	<p>имаам да давам на Михалко от Пещера оправям работата колкото Бамо в Троян търся кум Душан от Ниш Койчо от Беренде Койчо от Койнаре (с кривото магаре) снаха ми Гюрга от Бутроинци Да те не пратя на Плачковци! да не идеш на Боевци Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци! за Карлуково съм пошел съм за Спанчевци ще вървя на Спънците ще ида в Орландовци балдъза ми от Кестрич хвърли го с две клечки в Марица не може ме опра ни Дунав търкалям ги от Просеченик</p>

Nyní k některým frazémům podrobněji:

Frazém *tri gracije od Kroacije* odkazuje svou subjektivou částí na antickou mytologii, atributivní část s topokomponentem je fakticky aktualizací výrazu *tri gracije*. Protože však samo toponymum, jež nás zajímá nejvíce, s antikou nijak nesouvisí, zařadili jsme tento frazém nikoliv do první, ale až do této skupiny. Neobvyklé je použití kroatizované italské varianty pojmenování Chorvatska (*Kroacija* ← ital. *Croazia* ← lat. *Croatia*, srov. chorv. *Hrvatska*), které ve spojení s dalším romanismem *gracija* (ital. *grazia*, lat. *gratia*) zvyšuje expresivitu (nebo v závislosti na kontextu ironické vyznění) celého frazému. Grácie (z lat. *Gratiae*) představují v římské mytologii tři bohyně půvabu a krásy, v řecké mytologii se nazývají Charitky (z řec. *Χάριτες*) a jsou to dcery nejvyššího boha Dia a Eurynomé. Jejich jména jsou Aglaia, Eufrosyné a Thaleia. Od nejstarších dob bývají předmětem sochařských i výtvarných počinů.

Původ frazému *putovati/ići u Rim* „ići roditi u rodilište“ (Menac-Mihalić 2010: 208) se nám nepodařilo v chorvatských zdrojích dohledat, avšak analogický frazém se vyskytuje též ve slovinštině (*iti v Rim* „roditi“ – SSF: 808) a Janez Keber tu vidí souvislost se starší tabuizací všeho, co se týkalo sexu, plození, rození apod. Frazém je tedy výsledkem tohoto přístupu a také reálných snah z různých důvodů těhotnou ženu „odklidit“ na bezpečné místo, jak o tom píše Keber (tamtéž). Výběr Říma za účelem konkretizace místa, kam taková žena odcházela, pak Keber vysvětluje následovně: „Da je bil cilj takih in podobnih odhajanj po vzorcu *iti nekam, iti v kraj*

x v tem primeru izbran prav *Rim*, je možno razložiti s tem, da je to najbolj znano krščansko romarsko mesto, kar dokazujeta tudi pregovor *Vse poti vodijo v Rim* in sam izraz *romar*“ (tamtéž). Předpokládáme, že proces vzniku posuzovaného chorvatského frazému je analogický popsanému slovinskému frazému (oba jazyky jsou v bezprostředním sousedství a v dialektologickém plánu dochází k plynulému přechodu slovinských nářečí v kajkavská nářečí chorvatštiny). Jedinou analogii v jiných jazycích nachází Keber už pouze v němčině: *sie ist nach Rom gereist* „ona je rodila“ (tamtéž), čímž se dotváří kontinuální, historicky přísně katolický německo/rakousko-slovinsko-chorvatský prostor, kde se frazém s toponymem *Řím* v popsaném smyslu vyskytuje.

Přirovnání *vypravovat se jako vrabci z Čech* „složitě a v podstatě zbytečně dlouho se oblékat, připravovat věci s sebou a stále nechtěně oddalovat svůj odchod, popř. zdržovat druhého“ (SČFI-P: 393) nemá svým zobecněným významem „pomalé konání“ s použitým toponymem žádnou souvislost. Pravá strana přirovnání obsahuje pojmenování jednoho z nejběžnějších ptáků, který bývá součástí řady frazémů bez výraznější logické souvislosti s frazeologickým významem. Celé přirovnání by na první pohled mohlo odkazovat na houfování vrabců před podzimním stěhováním do teplejších oblastí, avšak vrabec domácí (*Passer domesticus*) je pták stálý (srov. např. Dungel – Hudec 2001: 220), takže tato motivace nepřichází v úvahu. Kromě SČFI má frazém zachycen i F. Kott u hesla *Čechy* (Kott 1878: 168).

Frazémy vyjadřující neobvyklé, podivínské chování jsme s ohledem na jejich významovou stránku popsali v kapitole 4.2 Sémantický aspekt, podkapitola 4.2.4 Onomaziologické kategorie s negativní evaluací. V této části práce podrobněji představíme dva chorvatské a jeden bulharský frazém s touto sémantikou. Konkretizací příslovečného určení místa u frazémů typu *biti zreo za ludnicu/psihijatriju* vlastním jménem města, městečka nebo městské části, o kterých se všeobecně ví, že se na jejich území nachází psychiatrická klinika, dostáváme syntagmata jako např. *zreo za Stenjevec* s častější kajkavskou fonetickou variantou *Stenjevec* (viz HJK), „lud, poludio, nenormalan“ (FRHSJ: 645) nebo *zreo u Vrapče* „neuravnotežen, u lošem psihičkom stanju, psihički bolestan“ (HFR: 299). Co se týče těchto dvou chorvatských urbenym, jedná se ve skutečnosti o tutéž kliniku, jež se nachází v záhřebské čtvrti Vrapče, která je administrativně součástí městské části Podsused-Vrapče. Stenjevec je od jihu sousední městská část. Abychom se pokusili objasnit, proč je u Matešiče pouze Stenjevec, zatímco u Menacové a kol. pouze Vrapče, ocitujeme několik vět z historie příslušné kliniky: „Zavod za umobolne Stenjevec, odnosno Psihijatrijska bolnica Vrapče, a od 2011. godine Klinika za psihijatriju Vrapče nije nastala slučajno (...)“, a dále: „Zavod za umobolne Stenjevec, odnosno Klinika za psihijatriju Vrapče, sagrađena je, nakon tridesetogodišnjih rasprava i priprema, 1878/79. godine. (...) O otvaranju Zavoda nema nekih zabilješki. Jedino su dnevne

4 Analýza českých, chorvatských a bulharských frazémů ...

novine (Narodne novine, Obzor i Agramer Zeitung) pisale da su iz »ludničkog razdjela Opće bolnice braće milosrdne u Zagrebu« prevezeni »omnibusima i fija-kerima« umobolnici u »stenjevačku ludnicu« (viz Osnutak). Obě urbonyma tak byla v určité době součástí oficiálního pojmenování inkriminované psychiatrické kliniky. Stenjevec je její starší synekdochické označení, Vrapče současné pojmenování.

V bulharských frazeologických slovnících žádnou analogii nenalezneme, Ana Vasungová ale zachytila frazém *за Карлуково сѐм* (Vasung 2012: 61). Bulharský jazykový korpus k lemmatu Карлуково vyhledá 18 výskytů, avšak pouze jeden jediný představuje frazeologické užití:

BNK:

... красиво ли бяха облечени? Красиво. Я сега се ти облечи така де? Веднага ще те пъкнат в Карлуково. Хората обичат всички да си приличат и ги хваща яд, когато някой нарочно се прави различен.

Google (cit. dle Vasung 2012: 61):

Не тя а ти си едно мекере на македонските тайни служби ... или си действително за Карлуково!!

Karlukovo je malá lokalita, která se nachází severovýchodně od Sofie v rámci občiny Lukovit, Lovečská oblast. Psychiatrická klinika tam byla založena v roce 1902, tehdy při karlukovském klášteře, dnes je státní institucí (viz Karlukovo).

Bulharský tzv. minimální frazém *на Франкфурт на Майн* „много далече“ (NFRBE: 172) vyjadřuje velkou vzdálenost (lokalizaci ve smyslu „být daleko“), podobně jako v případě synonymního *в Дуарбекур* zařazeného ovšem do předchozí skupiny. Motivací tu opět nebude nějaká extrémní vzdálenost německého Frankfurtu (něm. Frankfurt am Main)¹⁴¹ – jistě by se našla města, která jsou všeobecně známá a přitom od bulharského území mnohem vzdálenější. Konotace německého města s uvedeným významem je daná paronymickým vztahem jména německé řeky Main (čes. Mohan) a bulharského slangového výrazu *на майната си* „някъде много далече“ (BTR 2005: 431). O klíčové důležitosti přídomku *на Майн* pro vyznění celého frazému svědčí i to, že tyto přídomky se zpravidla do frazému s vlastním jménem lokality kvůli pochopitelnému zjednodušení celé struktury nedostanou (viz výše např. český frazém *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce* – nikoliv ... **u Chlumce nad Cidlinou*).

---

141 Vzdálenost vzdušnou čarou ze Sofie do Frankfurtu nad Mohanem je přibližně 1350 km.

Vymezení určitého prostoru lze učinit například stanovením počátečního a koncového bodu. Takovou strukturu mají tři frazémy.

Prvním je nominální bulharský frazém *от Япония до Патагония* „по целия свят“ (NFRBE: 200), jehož choronymní komponenty (název východoasijského ostrovního státu ležícího na severní polokouli – název území v jižní Argentíně, tj. na jižní polokouli) vymezují představu co největšího rozsahu ve světovém měřítku, frazém je tedy použitelný pro globální vymezení.

Druhým je strukturně analogický chorvatský frazém *od Triglava do Devdelije* vymezující za pomoci kombinace oronymního a oikonymního komponentu bývalou Jugoslávii (podrobněji jsme jej analyzovali v podkapitole 4.2.3). Z dnešního pohledu je zajímavé, že ani jeden denotát se nenachází na chorvatském nebo chorvatštinou pokrytém území – Triglav v Julských Alpách je nejvyšší vrchol Slovinska a bývalé Jugoslávie (2864 m n. m.), Gevgelija (mak. Гевгелија) je hospodářsky důležité město na jihovýchodě Severní Makedonie na hranici s Řeckem.

Třetím je opět strukturně analogický český frazém *od Šumavy k Tatrám* „vyjádření, že nějaká činnost se týkala území bývalé Československé republiky od jednoho konce na druhý“ (SČFI-VN: 352), jenž obsahuje oronymní komponenty vymezující metaforicky pouze rozsah Československa, frazém je tedy – stejně jako ten předchozí – použitelný pouze pro regionální vymezení, navíc jednoho konkrétního území.¹⁴² Frazémem se podrobně zabýval Slavomír Utěšený, který si mj. všiml poměrně nepřesných „krajních“ bodů vymezení (Šumava je na jihozápadě Čech, ale Tatry jsou na severu centrální části Slovenska): „Stále více nám v něm však vadí, že [frazém – pozn. P.K.] jaksi pomíjí celé východní Slovensko. Nesmíme ovšem zapomenout na to, že ví-li dnes každý český školák dobře o Dukle a Vihorlatu, v dobách, kdy bylo Slovensko jen uherskou Horní zemí, nedohlédli naši otcové zpravidla dál než k Dunaji a k těm Tatrám. A je třeba mít na paměti i to, že Tatry byly dlouho do 19. století i synonymem názvu Karpaty. (...) Ať v širším, nebo v užším pojetí mohly Tatry vždy zároveň znamenat celé Slovensko (podobně jako řeka Morava moravskou zem)“ (Utěšený 1969: 213).

Poslední frazém, který se vyjadřuje k prostorovým vztahům, je *táhnout se/být (dlouhý) jako Lovosice* 1. „být neobvykle, únavně a příliš dlouhý, do délky protáhlý“ 2. „být nápadně vysoký a hubený“ 3. „trvat nudně nebo únavně a příliš dlouho“ (SČFI-P: 196), s propoziční variantou *Táhne se to jako Lovosice* „je to zdlouhavě nudné a únavné; trvá to příliš a jednotvárně dlouho“ (SČFI-VV: 442). K prostorovému přirovnání tu přibývá ještě faktor času (ve významu 1 oba rysy působí společně, ve významu 2 je přítomen jen rys prostorový, ale ve významu 3 výhradně časový). Lovosice jsou průmyslové město v severních Čechách blízko Litoměřic

142 Srov. např. název výstavy pořádané Regionálním muzeem v Českém Krumlově *Od Šumavy k Tatrám. Historické lidové kroje Československa* (viz Tisková zpráva).

(v bezprostředním sousedství leží rovněž město Terezín, kde se za druhé světové války nacházel nacistický koncentrační tábor). Motivací užití oikonyma *Lovosice* v daném frazému je zřejmě fakt, že město samo má poměrně protáhlý tvar, což v lokálním měřítku může přitahovat pozornost.

Několik českých frazémů zachycených v SČFI obsahuje toponymický komponent *Prčice: jít (s něčím) do háje/k šípku/do Prčic (křen kopat)* 1. „jít pryč a přestat tak naléhat, vadit, obtěžovat ap.; skončit svou kariéru“ 2. „přestat být slibný, uskutečnitelný; porouchat se, rozbít se“ (SČFI-VS: 178, 613); *poslat někoho do háje/k šípku/do Prčic* „odmítnout, odbýt někoho prudce nebo pohrdlivě“ (SČFI-VS: 179); *bejt v Prčících* 1. „být nepříjemně, nepohodlně (a neurčitě, nejasně) daleko“ 2. „být zcela a nepříjemně zmařený, ztracený“ (SČFI-VS: 613) a *Do prdele/Prčic!* „to je velmi nepříjemné, mrzuté a zlobí mě to“ (SČFI-VV: 723). Oikonymum v nich obsažené – jak je patrné z příkladů – velice často představuje přijatelný substituent za tabuový výraz – vulgarismus *prdel*. Sama lokalita Prčice je dnes součástí dvojměstí Sedlec-Prčice a nachází se jižně od Prahy. F. Čermák k Prčicím říká: „Jedinečný případ, kdy naopak frazeologie ovlivnila realitu a vyvolala v život hromadné společensko-sportovní hnutí, představuje dnešní známý pochod Praha–Prčice (realizovaný, resp. zhmotněný a zdoslovněný podle frazému *poslat někoho do Prčic < prdele, resp. jít do Prčic < prdele*)“ (Čermák 2007: 17). Jmenovaný pochod se poprvé realizoval v roce 1966 a v roce 2019 proběhl už jeho 54. ročník.¹⁴³ K jeho popularizaci přispěla i píseň Ivana Mládka s textem Drahomíra Čadka *Praha – Prčice* (viz dále její text), ve své době hojně hraná ve státním rozhlase a dostupná na premiérovém albu Banjo Bandu Ivana Mládka *Dobry den!* (Panton, 1976). Zatímco ve frazémeh se s komponentem *Prčice* zachází zásadně jako s tvarem plurálovým (N *Prčice*, G *Prčic-0*, D *Prčic-ím*...), mimo frazeologii má toto oikonymum formu singuláru feminina (N *Prčice*, G *Prčice*, D *Prčic-i*...). Správnou formu explicitně připomínají i I. Lutterer a R. Šrámek (2004: 233) ve svém výkladu etymologie a vývoje pojmenování *Prčice*. Problematický je tu evidentně synkretismus obou nominativních tvarů, který třeba v chorvatštině není (sg. N *Koprivnic-a*, G *Koprivnic-e*, D *Koprivnic-i*... vs. pl. N *Plitvic-e*, G *Plitvic-a*, D *Plitvic-ama*...) a který tedy v češtině často způsobuje (zejména u obyvatel jiných částí Česka) neznalost správného skloňování – lokalit se sufixem *-ice*, které mají formu singuláru, je v Česku obecně méně, proto je spíše tendence chybovat ve směru sg. → pl. V textu písně se však tato chyba nevyskytuje, takže ji lze s určitou nadsázkou chápat jako v tomto smyslu edukační.

143 Podle české wikipedie trasu zamýšleného turistického pochodu údajně inspirovala paní Běla Dvořáková, která zakladatelům pochodu Jiřímu Dvořákovi a Karlovi Kullemu, marně hledajícím atraktivní cíl ve vzdálenosti kolem 70 kilometrů od Prahy, aby se trasa dala ujít za denního světla, řekla: „Je čas na oběd, běžte s tím už do Prčic!“ (viz Pochod Praha–Prčice).

PRAHA – PRČICE

*Určitě nejsem sportovní typ,
papuče s dýmkou sluší mi líp,
pod vrstvou sádla ztrácí se kost,
při koupi prádla zmítá mnou zlost.*

*Určitě nejsem sportovní typ,
obtíže velké dělá mi shyb,
není mi dána pohyblivost,
jednoho rána řekl jsem: Dost!*

Ref.:

*Mě láká velice
Pochod Praha – Prčice,
zakoupím si střevíce
a hbitě vyrazím.
Jsou plné pohody
ty dálkové pochody,
bez chleba a bez vody
já k cíli dorazím.*

*Určitě nejsem sportovní typ,
zapínám zvolna tepláků zip,
začínám dýchat, začínám žít,
teď mi jen zbývá do Prčice jít.*

Ref.:

Mě láká velice...

4.5.6 Toponymické komponenty ve frazémeh z hlediska původu v komparaci

Zastoupení jednotlivých oblastí původu z hlediska sledovaných jazyků vypadá v kontrastivním souhrnu následovně (pokud se určité toponymum vyskytuje ve více frazémeh, jež jsou zařazeny do různých skupin, je započítáno vícekrát):

Tabulka 29: Toponyma z hlediska původu v komparaci

toponyma ↓ spjatá s: ↓	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
mytologií nebo biblí	8 v 7 frazémeh	3 ve 2 frazémeh	4 ve 3 frazémeh
literaturou, filmem apod.	5 v 6 frazémeh	3 ve 3 frazémeh	2 ve 2 frazémeh
historickými reáliemi	9 v 11 frazémeh	6 v 7 frazémeh	14 v 15 frazémeh
ostatní	34 v 53 frazémeh	49 v 58 frazémeh	31 ve 32 frazémeh
Celkem	56 v 77 frazémeh	61 v 70 frazémeh	51 v 52 frazémeh
CELKEM	168 toponym ve 199 frazeologických jednotkách		

Tabulka 30: Podíly frazémů s toponymy určitého původu

podíl frazémů ↓ spjatých s: ↓	česká frazeologie	chorvatská frazeologie	bulharská frazeologie
mytologií nebo biblí	7, tj. 9,1 %	2, tj. 2,9 %	3, tj. 5,8 %
literaturou, filmem apod.	6, tj. 7,8 %	3, tj. 4,3 %	2, tj. 3,9 %
historickými reáliemi	11, tj. 14,3 %	7, tj. 10,0 %	15, tj. 28,8 %
ostatní	53, tj. 68,8 %	58, tj. 82,8 %	32, tj. 61,5 %
Celkem	77, tj. 100 %	70, tj. 100 %	52, tj. 100 %

Z údajů vyplývá, že ve všech zkoumaných jazycích je frazémů s toponymickými komponenty, které bychom mohli z hlediska původu zařadit mezi mytologické, literární nebo historické, poměrně malé množství – v bulharštině tvoří téměř 40 % zjištěných jednotek, v češtině představují přibližně jednu třetinu zjištěných jednotek a v chorvatštině dokonce jen necelých 20 %. Z těchto tří tematických skupin je pokaždé nejvíce zastoupena skupina obsahující frazémy spjaté s nějakou historickou událostí nebo šířeji motivované historickou realitou. Jejich podíly jsou

však rozličné – zatímco v bulharštině tvoří téměř 30 % celkového počtu frazémů s topokomponentem, v češtině je to přibližně 15 % a v chorvatštině pouhých 10 %. Ostatní dvě skupiny se na celkovém počtu námi sledovaných frazémů podílejí hodnotou, která variuje od tří do devíti procent. Z uvedeného logicky vyplývá, že indiferentní skupina tzv. ostatních frazémů představuje nejvýraznější podíly – v češtině se v zásadě pohybuje kolem 70 % všech frazémů, v chorvatštině podíl převyšuje 80 %, kdežto v bulharštině je jen těsně nad 60 %. Získané výsledky možná překvapí poměrně nízkým podílem frazémů s mytologickým původem, avšak jak u této, tak i u dalších dvou konkretizovaných skupin je třeba mít na zřeteli fakt, že se jedná jen o výsek takových frazémů, provedený na základě toho, že obsahují nějaký toponymický komponent, takže výsledky nemusí být vůbec v souladu s absolutním poměrem, který bychom získali, kdybychom příslušné skupiny členěné dle původu nijak dále (formálně ani sémanticky) nevymezovali.